יוסף בן פנחס עוזיאל

המגדל הלבן

רשמים, זכרונות וספורים מחיי עיר עברית בגולה

עם מכתב אל המחבר

מאת ד"ר יצחק אפשטיין

תל־אביב

המכירה הראשית בבימ"ס הספרים תרבות

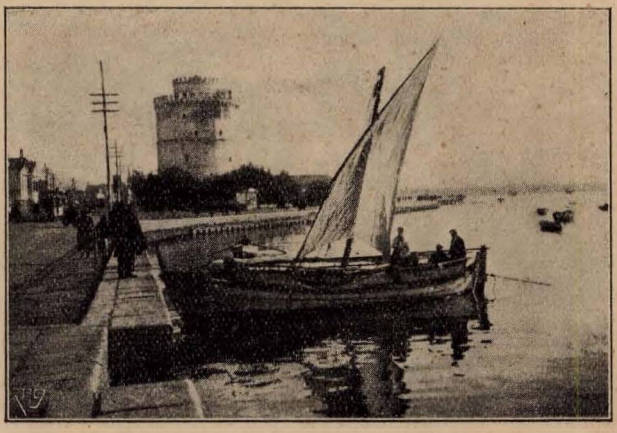
יוסף בן פנחס עוזיאל

המגדל הלבן

רשמים, זכרונות וספורים מחיי עיר עברית בגולה

עם מכתב אל המחבר

מאת ד"ר יצחק אפשטיין

המכירה הראשית בבימ"ס הספרים תרבות

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

לזכר אמי

דודו לבית עוזיאל ז"ל

שנקטפה בדמי־ימיה,

נשמה יקרה

בה התגשמו מבחר התכונות של האשה

העבריה הסלוניקאית מדור העבר,

בה התאחדו במזיגה נפלאה,

חן הפנים ויפי הנפש,

ענוה ואצילות,

רוח פיוטי ופקחות,

יראת ה" ואהבת ההשכלה—

מוקדש ספר זה

ה ת כ ן

מכתב אל המחבר–מאת הד"ר יצחק אפשטיין 3
המגדל הלבן–מעין הקדמה 5
פרולוג–שבתו של גוי בסלוניקו

חלק ראשון

ר ש מ י מ ס ע

מכתב ראשון מאת גוסטב ויבורג אל אלברט ורמונד 13
בין עובדי הים 15
עיר ובוניה 23
גוף כלכלי שלם 30
גם גדוד יש... 35
ליל השלוה 39
"קרית השבת" 46
אריסטוקראציה והמונים 49
כהני־דת או סתם יהודים למופת? 57
קהלה? לא· מדינה יהודית בזעיר אנפין 61
יהודים וגוים 65
הקו המקורי–מכתב אחרון מאת גוסטב ויבורג אל
אלברט ורמונד 71
מכתב יחידי מאת אלברט ורמונד אל גוסטב ויבורג 76

חלק שני

ז כ ר ו נ ו ת

א י ש י ם 80: קרלו אלאטיני—ד"ר משה מזרחי –
ז"אק פאשה נסים–פ"אקימה מודיאנו–עמנואל שלם־
משה יצחק ארדיטי·
חסידי אומות העולם: 94 (פסקה) זכרונות ילדות—מיסטר
גרוסבי-סינייור פדריקו

חלק שלישי

ספורים

*) מגלת הפלא 100

"ל"ו הצדיקים" 112

שלשה דורות 121

*) האפרסק–ספור לט"ו בשבט 129

מתנתו של "סינייור דה–אליהו" 137

ערב־כפור 147

*) על יד הגשר 154

לבבות 180

הספורים המסומנים בכוכב *) הופיעו בשנת 1906 בעתון הספניולי הסלוניקאי „אל-אביניר" בחתימת „נער עברי", כנויו הספרותי של המחבר בימי נעוריו. כמובן הם עבדו תוקנו בהתרגמם לעברית.

מכתב אל המחבר

מאת הד"ר יצחק אפשטיין

מר יוסף עוזיאל היקר,

תפקיד רב ערך העמסת על עצמך: התנדבת לגַלות את הגֶנֶז החי הגנוז ליהדות בפנה ידועה ונעלמה—בירושלם הבלקנית, בהוציאך מטמון זה לאור הנך מציג לקורא חידה תובעת פתרון, ובאמת, אם קיום עמנו בכלל הוא פלא הסטורי, בַּעיָה מסובכת בתורת הנפש והחברה, הלא יִכָּפל פלא זה בהתגלותו בדמות צבור מיוחד במינו בו חיתה היהדות חיי לאום לכל גוניהם; כאילו הכזיבה עדה זו את המציאות, את הגלות, את הסביבה השַׁליטה, השונה ממנה בדת, בלשון ובכל דרכי החיים.

אכן לא בגבולות הרוחניים בלבד התבלטה כאן היהדות; לא רק בבית הכנסת, בתלמוד־התורה, בשבתות ובמועדים; כי אם בכל ימי המעשה ובעצם החיים: בשוק ובנמל, באומנויות ובתעשיה. סלוניק היתה לְאִי קטן בו שָׁררה כעין אוטונומיה יהודית רוחנית וכלכלית כאחת, וזו השפיעה על כל מבנה החיים ומחקה במדה מרובה את חותם הגלות: פה גדלו יהודים בעלי קומה, אשר תאר ומראה להם ופניהם עונים בם אמץ, בטחון והכרת עצמם; ותפקיד נכבד מאד להם בחיי הכלכלה כמחדשים וכיוצרים. מצד אחד בעלי בתי החרושת, רַבי המסחר, נשיאי הבנקים; ומצד שני המוני עובדים בכשרון ובחריצות ועוסקים במלאכות שבכל תפוצות הגולה רחק או הורחק עמנו מהן: שַׂיָט, דַיָג, פריקת אניות, וכ'.

ובְּאִי יהודי זה שולטת תורת ישראל בחיי היחיד והצבור, ויושביו מצוינים בכל המדות המציינות את בני עמנו. אף האיבה לישראל פגה כאן, השלטונות ובני העמים האחרים מתיחסים אל היהודים בכבוד ולפעמים גם באהבה ואפילו בהערצה.

את התעלומה הנשגבה הזאת, החולפת והולכת מן המציאות, באת לספר בקהל. איני בר סמכא בעניני ספרות ואיני רשאי לדון על

ספרך מנקודות־מבט זו; אבל מבחינת גֵר ותושב לשעבר בסלוניק, זכאי אני להעיד כי מרובות בך התכונות המסַגלות אותך למלאכה זו. הנך סלוניקאי טיפוסי, בן למשפחה נכבדה, שומרת אמונים, מן המעמד הבינוני; בתוך העם חיית, בקרב ההמונים גדלת; על טהרת הקדש, בתלמוד התורה, חֻנכת; ספגת אל נפשך לא את הפסוקים העתיקים בלבד, אלא גם את רוח הדורות הצפון ביניהם ואת רוח הסביבה המכירה את ערך תרבותה וחֵרותה על אף גלותה.

אבל גם את חכמת המערב לא הזנחת, בעוד טל הבחרות חופף עליך היית לעתונאי, ובשם "נער עברי" נלחמת לתרבותנו ולזכויותיה; היית לציוני ובשפות שונות הלהבת את הלבבות לַתחיה העברית; וסוף סוף עלית לארץ. פה נוכחת כי עבודה לדורות עלינו, כי לא ביום אחד יִגָאל עם; אבל גבר אמונתך בכחות העם ונָשֹא תשא באהבה את עול הגאולה ואת חבלי החרות העתידה לבוא.

ופה הוברר לך כל עמק החידה הסלוניקאית וקַנא קִנאת לעדה הגדולה, אשר בשנים האלה הכביד הגורל את ידו עליה. השפיל את גאונה ועָמַם את הדרה; נכמרו רחמיך על גאון זה, על הֲדר החֵרות בתוך עבדות... ויצא הספר הזה.

ברוכה תהי מלאכתך, תופץ ברבים ותגיד לכל לב עברי את עז חַיותנו, את כח תרבותנו ואת חִנָּה.

ויהי נא ספרך לניצוץ מַבְעיר ומאיר לבני הנעורים העֲרים בקהלה עתיקה זו אשר חבבת.

יצחק אפשטיין

ירושלם, אייר תרפ"ט.

המגדל הלבן

מעין הקדמה [1]

לא משוררה של כתריאליבקה אני, ולא על חיי עיירה בא אני לספר, עיר־מולדתי כרך גדול היא, ושבעים אלף יהודיה אינם שוקעים בתוך בצה. אבל אין אני חושב שבגלל זה חייהם פחות מענינים.

ואולי, להיפך, רבים יחשבו כמוני שקבוץ יהודי אשר, בלי גיטו ובלי מחיצה של רדיפות, השתמר חמש מאות שנה בטהרתו, ואשר בלי התאמצות ובאופן טבעי שמר על מסורת של תכונות מיוחדות פרטיות וצבוריות, מהוה מחזה לא־בנלי העלול לעורר מחשבות, ואולי גם יכל ללמד דבר מה בימי התחדשות חיי האומה על אדמתה. צריך היה רק להולד לאופולד קומפרט חדש אשר יצייר במכחול האמן שלו את הטפוסים הגדלים על קרקע זו, ויתן תמונה מאירת־עינים מחייהם של יהודים אלה שאפילו במזרח הספרדי חטיבה לחוד הם. כשרון כזה אין לי, לצערי, ועל כן אתאמץ להיות הד לא קלוש ביותר, מרשמים וזכרונות, ולצרף להם ספורים־ציורים אחדים, הכל לשם נתינת מושג, עד כמה שאפשר נאמן, ממה שהיו חיים אלה בתקופה לא רחוקה: ארבעים השנים האחרונות; כי לפי דעתי, ראוי וגם נחוץ להעמיד להם ציון וזכרון כאל דבר יקר וחביב ההולך ומתנדף לעינינו, באין יכולת להושיע.

ואם איני טועה, לא רק בשביל אחינו הרחוקים מסלוניקו כרחוק מערב ממזרח יכל להיות ענין וטעם ידוע של אכזוטיות בתאורים אלה; הרבה אולי יראה בהם כחדש לדור הצעיר הסלוניקאי עצמו, זה הדור המעורר רחמים אשר הולך ושוכח את חיי אבותיו ואת אשר היתה עירו לפנים, כשם שהולך ונשכח מעיניו המראה המוזר והמלבב כאחת של ה"קוֹפֶּה" המגבעת הציורית בעלת צבעי דגל ספרד הבהירים

---

1) את הרשימות האלה על עיר מולדתי—אשר היו אמנם תוספות בקרבי מזה שנים — התחלתי לכתב בצורת מונוגרפיה קצרה, על פי עצתו של ידידי מר מ. ליקורמן, ואם כי במרוצת הזמן חבורי פרץ את הגבולות הצרים שהקבעו בתחלה, ומשורה של מאמרים נהפך לספר, על שהוא היה המעורר אותי לדבר הנני להביע לו פה את תודתי הלבבית.

שהאשה הסלוניקאית היתה חובשת לראשה ואשר שרידיה המתמיהים עוד נראו ברחובות העיר עד לפני חצי־תריסר שנים.

* * *

הנוסע הנכנס לסלוניקו דרך הים, אך אניתו עברה את הכף "קרברון", רואה כבר לפניו בסוף המפרץ את העיר כלה על בתיה ורחובותיה המתפתלים, מסגדיה ומגדלי־הפעמון של כנסיותיה, באמפיתיאטרון עטוף אור כשכל זה, בנינים ורחובות, יורד מגבעות ה"תורקמברה" או מִתמתֵח משְפלת "לאס־קַמְפַּנְיָאס" בכוון אחד: אל נוכח ה מ ג ד ל ה ל ב ן העומד במרכז הקשת של החוף.

צריח לבן זה, הבנוי על ידי ספני גנואה האמיצים, מתנשא לנגד עיניו לא כמבצר גאה מזכיר קרבות ומאיים על הבא מצד הים. מעיניו־חלונותיו הקטנים קורץ מבט מלטף לעומת הזר המתקרב וברגע זה סלוניקו כאלו מקבלת על ידו הבעת פנים של לובן ורוך, של הכנסת אורחים וחנינה, של פשטות מושכת וקרבה.

אין האורח יכל לבאר לעצמו רושם מופלא זה המלביש גון של מדות יהודיות בנין אבנים מקדוני, ואיזה סמיכות וקשר יכל להיות בין העיר מרובת היהודים ומגדלה. אבל לי, יליד עיר זו, כמעט מבלי משים, מצטמד ומזדהה תמיד בדמיוני המגדל הלבן עם חזות פני העיר היהודית ועם תולדותיה, לא על היותו בולט בפרצוף סלוניקו כמו האף באמצע הפנים, אלא משום שהוא מתקשר תמיד בזכרוני עם איזה תקופה חדשה ומעבר בחיי היהודים בה.

רק לפני ארבעים שנה סִמֵן המגדל הלבן הקצה הדרומי־מערבי של העיר. חומה הקיפה את סלוניקו סביב ועד המגדל היתה מגיעה, ובין הערבים היו שערי הברזל שלה נסגרים על התושבים הנרדמים. באה השרפה של תרמ"ט והכריחה את הסלוניקאים לצאת מחוץ לחומות. התחילו העשירים בבניני נאות הקיץ שהקימו לעצמם מול הים, ואחריהם בא כל מי שרצה ויכל לברוח מהסמטאות. במשך שנים אחדות צמח, מעבר למגדל הלבן, הפרבר "לאס קַמְפַּניאס" נאות־הקיץ, גדול כמו העיר העתיקה כלה; ולאט לאט, בלי תרועות שופר נפלו החומות.

היציאה מעבר למגדל הלבן היתה לסלוניקו התחלה של חיים חדשים, יציאה למרחב בכל מובן המלה.

בכל הקבוצים היהודים מאורע מסוג זה מסמן לרב פרק ירידה

להצביון העברי. כאילו גזרה היא מלפני שר הגלות שהיהדות תהיה לעולם צמח הפורח בטחב הסמטאות, אשר אם רק נח עליו אור השמש והאויר החפשי, יקמל ויבול, בסלוניקו סכנה זו לא הופיעה. למגע האויר הזך. נפלה רק השכבה הדקה של בערות תורכית, אבל הנחלה של מדות יהודיות קדמוניות אשר יצרו נפשות בעלות אחדות פנימית שלמה, לא נפגמה כלל והיא עוד התעשרה על ידי אותן המעלות המעטות שההשכלה של זמננו, בתוך כל זיופיה, הפיצה אפילו בין ההמונים: נמוסיות, היגיינה, אסטתיות, רוח צבורי, ועם זה שיטות חדשות ומעוף בחיי המסחר. ובתוך הרחובות הרחבים, כמו מקודם בתוך הסמטאות, בין שכנים לא יהודים כמו בסביבה החמה של השכונות העבריות, עוד הרבה והרבה שנים נמשכו החיים היהודיים הסבעיים, מקדשים על ידי דבקות במסרת אבות וגאון לאומי אינ־ סטינקטיבי, בתוך אוטונומיה ששום קבוץ יהודי לא זכה לה.

שנים עברו ושוב המגדל הלבן סְמל התחלה של פרק חדש בתולדות בני־עירי. היה זה ביום מעונן של 1912 כשעל תרנו הורם והונף דגלה של הללאדה, לקול חצוצרות הצבא הכובש ולרעם תרועות ההמון היוני, המה הלב בדאגה על עתידות הקבוץ אשר בנה את העיר ואת דעתו לא שאלו ברגע קביעת גורלה. ובכל זאת, מורגש היה כי גם אחרי השנוי הפוליטי, קבוץ גדול ועֵר ואמיץ כזה לא כמות מבוטלת הוא. את זה הבינו כובשי העיר, ואת המתרחש בעמק לבם מי ידע?

ופתאום באה השרפה האיומה של 1917. בליל־זועות אחד, דלקת פרימוס של פליטה יונית ורוח־צפון עזה, סרוב מצביא צרפתי לתת מים ומחול־שגעון של פצצות הבאות כביכול לחסום דרך בפני הלהבה, ארבעה אלה התאחדו לסערת־תפת אחת בכדי להחריב את העיר העברית...

ועוד פעם המגדל הלבן מופיע קשור בזכרוני אל הרגע הנורא בחיי אחַי... כי אחרי עשרים וארבע שעות של בלהות, השרפה אשר התהלכה על שלשה קלומטרים, מבלי ששום דבר יעמוד בפניה, והפכה לעיי־מפלה שטח של מאות אקרים, פסקה פתאום מול המגדל הלבן, כאלו הענק החור העומד כצור על מקומו, רמז לשני איתני הטבע, הרוח והאש, כי פה בא קץ וגבול להתהוללותם. הרוח אז פסקה וקצה

הזוית החדה של הטרפציה הענקית של השרפה נחתם במגדל הלבן, כאלו להשאיר שארית ופלטה להעדה האמללה...

והיום, כעבור עשר שנים, צריח קדומים זה על תלו עומד תמיד עם הרוך היהודי ועם לבנת התום העוטפת אותו, לכאורה, כלום לא השתנה... אבל, החלום גז וחלף. התנדף אותו מקסם־שוא של עיר יהודיה בגולה. שבעים אלף יהודים אלה, אשר פעם הטביעו את חותמם המקורי על העיר, הולכים היום וטובעים בין גלי הפלטים היונים השוטפים אותה במאות אלפיהם, ולא אתפלא אם באחד הימים אראה מצובע לגמרי בצבא הכחול־עמוק של דגל בעלי סלוניקו, את המגדל הלבן אף הוא!...

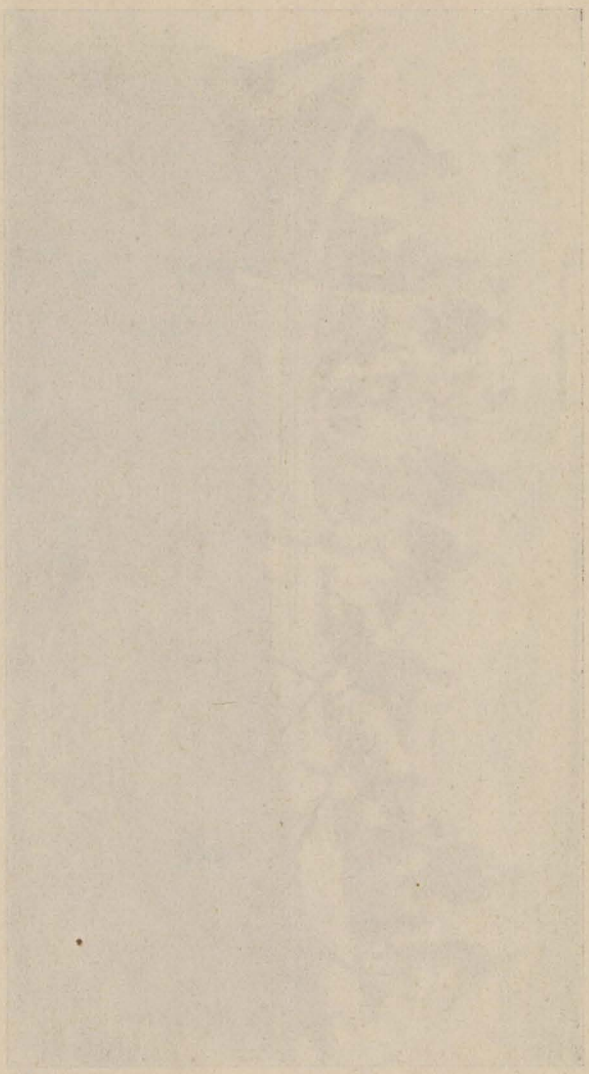
אבל, אפילו אם מתגשם סיוט זה, ומסלוניקו תנתק כף־רגלו של אחרון היהודים, היסטוריה של מאות שנים אינה נמחקת כמו האותיות העבריות מעל שלטי החנויות, בתוך המון הזכרונות, מכאיבים או מעודדים, שיביא אתו העם היהודי אל מולדתו האמתית מנדודיו הדוריים, ישאר נא גם כן—ויעורר גאוה על כחו המופלא של הגזע—ציון מיוחד לימים שבם היתה עוד בעולם עובדה מתמיהה של מציאות קבוץ יהודי מקורי, ארץ־ישראל קטנה בתוך הגלות.

על כן חשבתי שנכון לקשר ציור זה מחיי סלוניקו עם המונומנט הצנוע, השופע קרבה וטוהר, והמסמל את עיר היהודים והרפתקאותיה, וקראתי לקבץ זה: "המגדל הלבן".

ملك الحبشة يستقبل المستر بلاتر في مطار أديس أبابا

(يبدو الملك مستقبلا الضيف)

פרולוג

שבתו של גוי בסלוניקו

אלכסנדר קיילנד, סופר נורווגי מפורסם, שהה ימים אחדים בסלוניקו, לפני שלשים שנה.

הרשם הראשון שהוא קבל היה מפתיע וחריף.

"כשאניתנו הגיעה אל החוף, – ככה הוא מספר, – התברר שמן הנמנע יהיה לפרק את כל המשא הרב אשר באניה, כי ש ב ת היום, והספנים והסבלים היהודים לא עובדים! בקושי רב נמצאו פועלים אחדים ובעלי סירות נוצרים, ואי־מומחיותם בעבודה התגלתה מהר לעין־כל וגרם לעכובים גדולים בפריקה. ואחרי הצהרים, אך החל לנשוב קצת רוח מהים... הקבוצה פחדה מלהמשיך את עבודתה, ושבה כלה בחפזון אל היבשה מבלי לגמור את שליש הפריקה..."

אחרי, שלצערי, נמצאים בידי רק קטעים מפוזרים מספור נסיעתו של קיילנד, אסתמך על פי רוב במה שמספר על זה עתון סלוניקאי מאותה התקופה, "אל־אביניר".

בלוית התרגמן של הקונסול הסוידו־נורוגי, הסופר, אשר מצא בקושי סירה לעלות אל היבשה, עבר דרך ה"אישטירה", בנינים גדולים, בעלי שתי קומות או שלשה התנשאו ברחובות אבלים מאין עובר. חלונותיהם הרבים הסגורים עם תריסין של ברזל, והדממה אשר מסביב נסכו עצב ושעמום על הנוסע. הוא שאל אם זאת שכונה עזובה מיושביה, והשתומם כשבן־לויתו אמר לו:

– לא, אדוני, פה מרכז התבואות, הרובע היותר הומה וסואן בכל העיר. אבל היום דממת־מות בו, כי שבת היום.

יצאו אל רחבה מוקפת חנויות שדרך תריסיהן המוגפים נדפו ריחות המעידים על שוק המכלת.

– לאיזו מטרה משמשת הרחבה הזאת השוממה והגדולה?

– גדולה? השיב התרגמן. בכל יום היא צרה מלהכיל את המון עגלות המשא העוברות דרכה בתוך רעש של קריאות וצעקות, כי הלא פה מעבר מכל חלקי שוק המסחר אל בית־המכס. אבל היום, שבת...

הנורוגי ובן־לויתו באו אל הרחוב של ה"פשא" המשמש חוט השדרה לעיר ומוביל מצד אחד אל השכונות הגבוהות ומצד שני אל הרציף. לאורך קילומטר השתרעה מימין ומשמאל שורה של בתי מסחר שעליהם התנשאו שלטים בעלי אותיות מרובעות, מוזרות בעיני הסופר. כלם היו סגורים, רק פה ושם נראתה חנות פתוחה ועל פתחה עומד בעל העסק ומפהק מבטלה. פרט אחד הדגיש עוד יותר את השממה: רוב הרחוב היה לארכו מכוסה מין גג מונומנטלי של פח מגלון הנסמך על קשתות של קורות עבות ומשופע לצדדין; שאון הקולות והפסיעות של המטיילים האחדים היה נתקל בגג זה ומעורר הד כבתוך גלריה שוממה.

— ומה, הוא שאל, האם יום מנוחה כללי בעיר היום?

— לא, אדוני, ענה התורגמן בבת־צחוק על שפתיו. רוב המחסנים של יהודים הם ומכיון שהם שובתים, כל העיר שובתת. אין קונה ומוכר. הבנקים גם כן רק שעתים פותחים כי אין אופרציות בכלל...

— סלוניקו היא אפוא עיר עברית?

— כמעט...

כשנטו ימינה והפקיד של הקונסוליה באר לו ששם רובע בעלי המלאכה למיניהם, הסופר לא שאל מפני מה אין נשמע הרעם והרעש של המקבות היורדים על הסדן, שריקת המפוח וחריקת המשורים, זמזום מכונת התפירה והקדנצה העמוקה של מנקי צמר־הגפן. הוא בקש רק לראות סוף סוף את הבריות המפליאות אשר בכל יום ממלאות את הרובעים האלה ונותנות להם התנועה והחיים שחסרים היום. התורגמן הביא אז אותו אל הרציף.

לאורך כל החוף, המון אנשים בבגדי־חג היו מטיילים על המדרכות ועל שפת הים. בנחת־שאננים, בפנים ששלוה ושמחה נשקפו בם, היו הולכים להם תחת קרני השמש החוגנת אף היא, ומשוחחים בקול רם, לפעמים מרעימים קולם בשחוק, גברים בעלי תרבוש אדום או צעירים עם כובע אירופי ונשים עם ה"קופ'יה" האדומה־ירוקה לראשן. אבל מה שענין יותר מכל את הסופר היה — לראות את אותם היהודים הטפוסיים הלובשים "אנטרי" (כפתן) ארוך ורחב ועליו "קירים" המבֻטן מבפנים פרוה שצמרה הבריק כמשי או "ג'ובי (גלימה) דקה כחולה של פשתה בעלת שרולים רחבים אשר נתנו לתנועותיהם

אצילות מזרחית מיוחדת, בעלי הזקן חשחור העוטר פנים שזופים או לבנים שהבעת כח ובטחון עצמי בהם. הללו היו מטיילים להם בקבוצות בהרחבה גמורה, בחזית שתפשה חלק גדול מהרחוב, כשמגלגלים בין אצבעותיהם את המחרוזת של צדף או אלמוגים או מפצחים גרעינים. ומענין היה לראות אותם מדי פעם בפעם עומדים ומתוכחים בקול ובחשיבות על חסרונותיו של בנין זה או על מעלותיה של סירה זו העוגנת על יד הרציף, או מקמטים מצחם מתוך רצינות של מחלוקת פוליטית, ומראה להם אז כרנטיירים אמיתיים שדאגה אחרת אין להם.

— ומי הם האדונים האלה? הוא חקר.

— אלה הם הספנים והסבלים שלא רצו היום לבא לפרק את משא אניתך. ויחד אתם גם בעלי המלאכה השונים.

— והללו הלבושים אירופית?

— הם הסוחרים וגם פקידיהם אשר היום הם חפשים כמוהם ומרגישים ששוים להם בכל, עד שלפעמים ילבשו הדר יותר מבעליהם...

כששב לארצו, אלכסנדר קיילנד, ספר בהתלהבות ובאהבה על מה שראו עיניו בסלוניקו. ראויים לתשומת לב הקטעים האלה שישנם בידי וישיכולים לבא בתור ספוח לרשמיו:

"אילו יהודי הייתי וגרתי בצפון אירופה, במקום שהיהודים מרגישים בודאי כי שחורים הם וקטנים הם ושוקיהם עקומים, כי אז הייתי מעניק לעצמי בכל שנה נסיעה לסלוניקו כמי שמזדרז פעם בפעם לעדן את בשרו באמבטיה חמה ומזככת. אני הייתי אז מבקש מקרובי לגזע אלה להשאיל לי לאיזה ימים את ה"ג'ובי" הרחבה ואת ה"אנטרי" הדק והבהיר שלהם, ומתוך שמחה והתגאות על יפיו המיוחד של עם הסגולה, כפי שמתגלה ומתגשם שם, הייתי מישר את שוקי, מזקף את גבי וממלא את נפשי בוז לתושבי הצפון בעלי הכובעים הגבוהים והעינים המימיות.

"...מימי לא חזיתי אנשים יותר יפים מיהודים אלה אשר ראיתי בסלוניקו כשהם יוצאים לטיל בשבת ברחובות או מחוץ לחומות, ומעולם לא מצאתי הבעת פנים דקה כזו. הם חיים בטוב בלי שיכריזו על זה, ויש להם רגש של כבוד עצמי רם. בהרבה מאותה הגאותנות האנגלית החורת שפחות או יותר יש לכלנו, בפרט כשאנו נוסעים. רושם מיוחד עשו עלי שני צעירים, אחים כמדומני. הם היו גבוהי קומה ככל הפורטוגזים, שערות וזקן נאים עד להפליא, עור חום ושחור,

עינים עמוקות, ועל הכל מין שקט ובטחון עצמי שונה תכלית שנוי ממה שרואים אצל יהודים...

"...אחרי בקור זה אצל יוצאי ירך העברים הקדמונים, הבנתי סוף סוף את ההיסתוריה של יוסיפון שקראתי בחורף זה ושנדמה לי אז כספור שאין להאמין בו. הרושם שעושים עלינו מאורעות התנ"ך הוא שהיהודים היו עם קטן, נודד ונדחף ממקום למקום, נלחם ביאוש סביב מקדש אשר נגזר עליו להיות לבסוף לעיי־אפר. אבל ביהודי סלוניקו אנו מוצאים שוב את הכח הבלתי־מנוצח שעליו מדבר יוסיפון, עם של גבורים שאפילו הרומאים באה עליהם כליה עד שיכלו להכניע אותם..."

חלק ראשון

רשמי מסע

מכתב ראשון

מאת גוסטב ויבורג אל אלברט ורמונד

כריסטייאניאה

סלוניקי, 5 מרס 1900

ידיד יקר,

אם תאמין או לא לדברי התאולוגים האומרים שה"דבור", בלשונם ה"לוגוס", ברא תבל ומלואה, הרי אי אפשר יהיה לך להכחיש את כחה הפלאי של "המלה" המודפסת, אחרי שתקבל את המכתב הזה, הראשון מידי, לא מניצה, מטרת־נסיעתי, אלא מפנה רחוקה זו של תורכיה שאף לא חלמתי אודותיה לפני צאתי מכריסטייאניה, והנה לך פירוש הפלא הזה:

לפני נסיעתי, בקשתי מאחותי לשלוח לי פוסט־רסטנט בניצה עתונים נורוגיים מדי פעם בפעם, והנה למחרת בואי, בשובי מטיול אל סביבות העיר הנפלאה עם ריחות־הבשם ומתיקות השמש שלה, נכנסתי אל בית־הדואר ומצאתי שם חבילת־גליונות של "אפטנפוסט". שבתי אל המלון וישבתי לקרא חדשות מהמולדת, והנה נתקלו עיני ברשמי־מסעיו של הסופר קיילנד במזרח, אין ספק שקראת אותם, את המאמרים המקסימים על סלוניקו, עיר היהודים הגאים אשר הפליאו את הסופר ונסכו עליו רוח שירה שהעבירה אותו כמעט, אם איני טועה, על הגבול שבין המציאות וההזיה.

"אילו יהודי הייתי וגרתי בצפון אירופה, ...כי אז הייתי מעניק לעצמי בכל שנה נסיעה לסלוניקו כאל אמבטיה חמה ומזככת...".

כאלו דרך צנור אוירי, שמעתי באזני ממש את הקריאה של הסופר החביב עלי מאז ומתמיד... האם לא אלי היה רומז? ... אלי, היהודי מן הצפון אשר, בתור ירושה מדורות של סחר־מכר, בא לו

הגב הכפוף במקצת, הפנים אמנם לא שחורים, כמו שתאר לו קיילנד, כי אם לבנים יותר על המדה, והעינים, הוי, העינים אשר ה"פיורדים" שלנו נשקפים בהן דוקא עם צבעם מימי סתיו הדלוחים...

אתה תמה? פלא הוא בעיניך שאני נזכרתי לפתע את יהדותי, אחרי שבבית לא שמעתי אודותה ולא ראיתי סימניה? אני מתפלא כמוך, אמת כי לפעמים מזמזמים באזני, כקול עמום ממרחקים המעורר געגועים לא־ברורים, זמירות התפלה של הזקן ששמשו לי שירי־ערש, אבל בזה הרגשתי עד עתה רק זכרון חדור עצב מתוק מהישיש החביב שאני הייתי שמחתו היחידה אולי בביתנו... איך באתי פתאום, מתוך לחץ פנימי שגבר על עצלותי הטבעית, לחשוב על שייכותי לדת או גזע ידוע?... לא אדע. כפי הנראה, בדומה לאותה השאיפה העזה לבריאות ולשמש שדחפה אותי אל הריביירה בכדי להחליף כח ולרכוש דם, ככה תוססת בעמקי נפשי, בלי הכרתי, מין שאיפה וצמאון לאיזה בריאות ושווי־משקל החסרים לי ברוח.

אני רציתי לראות את היהודים אשר נתנו לקיילנד את הרושם ששלשלת ההיסתוריה כאלו לא נפסקה על ידי חרבה של רומא ואלפים שנה של גלות וענויים. רציתי לטבול את עצמי במי מקוה של הרגשות חזקות... והנני בסלוניקו.

את ה"ג'ובי" רחב השרולים ואת ה"אנטרי" הבהיר לא אלבש כעצתו של קיילנד. אין שום צורך לזה. לא הגלימה עושה את הכומר, ולא האנטרי הוא שעושה את היהודי הזה זקוף ואת מבטו ישר. בכלל אודה לתמהוני, כי מעל גזוזטראת המלון שלי אני רואה בין העוברים ושבים יותר בגדים אירופיים מאשר תלבשות מזרחיות. אבל בעינים חודרות פנימה אני רוצה לראות, דרך הסנקן בעל איזו צורה שיהיה, את התוכן, את ה־Deus ex macchina, את סוד הרושם המיוחד שעושים אנשים אלה. אף על פי שהתרחקתי מרחק רב, יש לשער שאיזה יסודות טמירים בנשמתי השוזרים ביני וביניהם חוט דק אבל, כנראה, בל ינתק, של קרבת משפחה, יכשירו אותי לכך יותר מאיש זר להם לגמרי.

אני אוכל להגידו לך מעכשיו: דעתי היא כי נסיעתי זאת תלמד לי הרבה, ולא מן הנמנע שהיא תתן גם ללחיי מעט צבע מתוך מרוצת־דם יותר מהירה, כישיבה בריביירה. רק שעות אחדות אני יושב פה וכבר שפע מחשבות ורגשות מטלטלים אותי בחזקה המנערת את חושי

ומגרשת את ההתרכרכות האפטית שלי. ממעמקים עולות הרגשות לא ברורות הבאות רחוק רחוק מה־sub-conscience, אולי מנבכי האטביז־מום הישן. כדברי קנוט האמסון:

אני מוצא שוב ריח בשָמו — של עבר רחוק,
אני נלפת בזרועות — זכרון עתיק...

את ידיד יקר כמוך אשר יחד חלקנו הזיות ואכזבות, יהיה לי עונג לשתף אותו יום־יום אל נסיעתי, בפרט שבעל כרחו גם הוא יזכור ברגעי בדידות את מוצאו, את העם הקטן העקשן אשר, כפי הנראה, אינו מרפה לעולמים ממי שנולד מקרבו. ולכן הפוסטה, אשר בכל בוקר נוסעת מפה לאירופה, תביא לך מדי יום ביומו מכתב ממני. כמובן, אם מכתבי משעממים, הלא יש תמיד המוצא לזרוק אותם אל הסל...

לעת עתה אני עסוק. מלבד מכתב־הקדמה זה אליך, עלי לכתוב לאמי להודיע לה שהגעתי בשלום, שאין לה לפחד לחיי מ"קפריזה" שגעונית זו שתקפתני לראות את סלוניקו, שהתורקים לא אוכלי־בשר־אדם הם והתורקיות לא תצודנה ברשתן את התינוק הגדול שלה. ואם לאחותי, עלי לחפש ולשלוח לה גלויות שונות ומשונות ממראות סלוניקו בשביל הקולקציה שעליה כל גאותה. ואחרי העבודה המפרכת הזאת עלי לנוח לגורלי עד מחר. בינתים, אלברט שלי, אני לוחץ את ידך בכל כח.

ויבורג

בין עובדי־הים

סלוניקו, 6 מרס 1900

ורמונד חביבי,

כפי שהבטחתי, הנני לתת לך דין וחשבון מיומי הראשון בסלוניקו.

לאשרי, לא בשבח עגנה פה אניתנו. הגענו ביום הראשון בבוקר ובאופן זה נזדמן לי לקבל תיכף מהרגע הראשון את הרושם שלו השתוקקתי.

לעיר יש פנורמה יפה. בהכנס האניה אל המפרץ, הופיעה השמש מאחורי ההרים ולפניה הלך ונסוג אחור מסך דק של ערפל כחול. חלק מהעיר, מראה פשוט ופרוזאי מאד לו כמו לעיר נמל קטנה מארצנו. החלק היותר ציורי, הוא הבנוי על גבעה רחבה העולה מהים

ומתנשאת אט־אט ובה בתים צפופים מתרוממים זה על גב זה בלי רוחים כמעט, בעוד שפה ושם מסגדים לבנים שולחים את חודם כלפי השמים. דבר מה רך וסימפטי נובע מפנורמה זו מבלי שתבין את הסבה. ואפילו המבצר הקטן המוקף חומות בעלות חפיפות העומד על שפת הים לרגלי עיר־מדרגות זו, לא רק שאין לו הבעה אגרסיבית, כי אם גם הוא מוסיף על הרשם של שקט וקרבה עם לובן מגדלו העגול המסויד מחדש.

לא ירדתי תיכף מהאניה כי זכרתי את ה"מאונאג'יס"[1] הגאים אשר הקסימו את קיילנד בטיולו בשבת ורציתי לראות אותם היום בעצם עבודתם. הנם פה על הסירות הענקיות שלהם הצפות סמוך לקיר השחור של האניה. ה"אנטרי" הרחב נעלם וגם ה"קירים" של פרות־משי. את מקומם ירשו "בראגאס", (מכנסי־צידים) של בד גס מצבע ערמון כהה, הדוקים אל המתנים על ידי ה"טראבולוס" שהיא חגורה אדומה רחבה מאד, ונפוחים מלמטה, וכתונת עבה מנומרה אשר שרווליה מופשלים, גם היא מוחזקה על ידי החגורה. בגד השרד של העובד הוא זה. ועם הבגד של שבת הגנוז, נעלמו היום גם השלוה השאננה של התנועות והבעת הפנים של רנטיירים. לפני יש אנשים רועשים והומים, "טאייפה" (להסה) גועשת של עובדי־ים אשר לבם אל ה"טארי חה", כלומר אל העבודה הקשה והמפרכת שלקחו על עצמם בקבלנות.

אל תתפלא על הבקיאות שלי בשמות ובבטויים סלוניקאים. אך הורידו את העוגן והנה קפץ על הספון צעיר בן שמונה־עשרה בעל פנים שחרחרים אבל שעורם הבריק כאלו של קריאולי, עם בת־צחוק רכה ומושכת על השפתים. הוא בא אלי ובשבע שפות התאמץ לשדל אותי לקנות משהו ממין מזודה שנשא תחת בית־שחיו. נתתי לו לנסות את מזלו באיטלקית, צרפתית, אנגלית, גרמנית, רוסית כדי להתענג קצת זמן על מראה פניו הסימפטיים ועל מבטאו שהתאים בדיוק מפליא אל המבטא הטבעי של כל לשון ולשון. וכשנואש מלהשיג איזה דבר מזבין מוזר זה שהסתפק להביט בו ולחייך, ויסוב ללכת, אז תפשתי בזרועו ושאלתי לו בצרפתית: — מה שמך?

— קורדוברו!

---

1) ספני סירות המטען הגדולות אשר אין להם משוטים ורק סירה קלה אחרת סוחבת אותן.

— הנך אפוא יליד קורדובה, כלומר מספרד?...

הוא צחק והשיב:

— לא, מוסייו, אני יליד סלוניקו.

— תורקי?...

— לא, יהודי אני.

— טוב, אבל אתה יהודי תורקי, כי הלא סלוניקו עוד שייכת לתורקיה...

העלם צחק בקול רם כאילו אמרתי את השטות הכי גדולה:

— חה־חה!.. י ה ו ד י־ת ו ר ק י!. איך יכולים להיות גם יהודי וגם תורקי?

— ומה אתה סוף סוף?..

— אני י ה ו ד י.

— ולא יותר?

— ולא יותר.

מבין אתה עכשיו מאין באו לי המון הבטויים הסלוניקאים שאני ממטיר עליך בפדנטיות זו? אני לא הרפיתי יותר מקורדוברו טבעי וסימפטי זה, הנהו על ידי בתור תרגמן ובתור ציצרוני להנחותי בעיר נפלאה זו של "יהודים ולא יותר". הוא מבאר לי כל מחזה, והודות לו המלון השפניולי שלי הולך ומתעשר מרגע לרגע.

אתה יודע אולי שיהודים אלה שגורשו מספרד לפני ארבע מאות שנה, עוד שומרים בפיהם, בנאמנות מוזרה, את שפת שונאיהם. רק התנקמו בה בהכניסם אל תוכה כל מיני מלים תורקיות ויוניות וצלצולים משונים. בודאי אזני ספרדי היו נצרמות עד להשתגעות, אבל אותי משעשע עד אין־חקר ז'רגון־בָּלילה זה אשר המערב הלטיני מתערב בו אל המזרח קשה־המבטא ובורא צלצולים וניבים משונים אשר דוקא מתוך מוזרותם נקלטים תיכף למוחי.

הפריקה בעצם תקפה. כפראים מתוך צנותיהם, תקפו וסובבו אותנו מכל צד ה"מאונאג'יס", בעלי סירות המטען וה"ברקירוס", נהגי סירות הנוסעים. אם כי הם בלי "אנטרי", אני מכיר את גבוריו של קיילנד הודות לזקניהם השחורים הצפופים העוטרים פנים אשר עינים נוצצות נותנות להם הבעה ועזוז יופי. יש ביניהם בחורים ויש גם זקנים. אלהו אלה, עם זרועותיהם החשופות המחזיקות במשוט או עם רגליהם היחפות הפשוקות בין שני הקרשים המחברים את שני דפנות

הסירה, ועם צבעם השזוף, כח גופני ובטחון עצמי בולטים מכל אישיותם. רק לאֶיסלַנדים הבאים אל חופינו ראיתי תנועות בטוחות כאלה, של אנשים בעלי עצבים חזקים. אבל לעובדי־ים יהודים אלה, היחידים אולי בעולם, חסרה התמימות הגסה שבקוי פניהם של דיגי הלויתן. הבעת הפנים היא יותר עדינה והעינים האמיצות פקחות יש בהן, והם אינם שתקנים כמו דיגֵינו. כקול המון וכזמזום קהל גדול עולה מסביבות הספינה, עם קריאות מסירה אל סירה, עם צעקות רגז ובדיחות מעורבות, ובכל רגע מצלצלים, בהברה מאורכה בסופה ומזמרת, השמות:

— מושו...ן! טיאו־אבר... אם! גדל... יהקו! מרקאדוו!...

אני סומך על בַּלמת הספון ועיני לא תשבענה מהמחזה החדש לי. קורדוברו מפנה את תשומת לבי למטה אל אחת הסירות הגדולות. שם עומד "ט י א ו" אברהם, כלומר, הדוד אברהם, כי פה קוראים דוד לכל איש בא בימים. זקן המאונאג'יס חוא. כמעט שנולד בים. זה חמשים שנה שעובד על המאונה שלו. כל קברניטי האניות הבאות מזה יובל שנים לסלוניקו מכירים את "אברמו" זה המדבר בשבעים לשון, ואשר שמו בלבד כבר ערובה לפריקה מהירה ונאמנה. אל תסתכלו אל זקנו הלבן ואל קמטי המצח. גבות עיניו הלבנות עוד מטילות אימה בשעת רגז, שריריו עודם חזקים כברזל והחבילות הגדולות משחק הן לו. בכל זאת בניו וחבריו הקילו מעליו את הסבל. תפקידו הוא הפקוח. הנהו עומד על השטח המשולש של ה"אמבלוריו", הקצה האחורי של הסירה, בעזרת משוט גדול הוא מרחיק את הסירות האחרות הטעונות סחורה שלא תנגשנה בשלו, ובקול עבה הוא רב עם עובדיו ועם אלה שבסירות האחרות.

רעהו זקוף־הקומה מושך את מבטי לא פחות ממנו. הוא עומד באמצע הסירה על ערמת החבילות המצטברות. ראשו נטוי למעלה וזרועותיו פתוחות לקבל על חזהו הרחב את התבה הענקית שחבריו מורידים לו מעל האניה. בן ארבעים הוא, זקן שחור כפחם לו וכלו אומר כח וקשיות. השקט לא יוכל וגם ברגעי ההפסקות רואים אותו קופץ מעל ערמת הסחורות ומרעים בקולו או עוזר בסערת־חמה לספן שלישי, צעיר צהבהב המגלגל ומסדר את החבילות. ושריקת הגלגלים של מכונת ההורדה נבלעת בתוך קול הצעקות של המורידים

והמקבלים הנותנים זה לזה הוראות עם אותה ההברה המזמרת הפרועה:

– באסטה...! טראב'ה אריב'ה!... אה דייו סאנטו! אסולטה, פור כבוד דיל דייו!... – וקללות ספניוליות נמרצות נובעות כמעין המתגבר עם בטויים לאו דוקא עדינים אבל ציוריים וחדשים לרגעים, המצחיקים אפילו את הנעלבים, ושקורדוברו, על פי דרישתי, מתרגם לי בדיקנות...

אני מביט סביבותי. המלחים והקברניט נשענים כמוני על הבלמה, מביטים וצוחקים. אין הם מתערבים בעבודה כאלו כל הענין בשבילם רק מחזה. אני שואל לרב החובל והוא מבאר לי מתוך בת־צחוק פשר דבר: מה לו לדאוג? יודע הוא שבידים אמונות הפריקה, שהעבודה תגמר בזמנה ושהאניה תוכל להפליג ברגע המיועד. הצעקנים האלה כחם לא רק בפיהם, כי אם גם בשריריהם ועוד יותר מזה, בחריצותם הבאה להם ירושה מדורות של עובדי־ים...

היהודים הם היום השליטים היחידים על האניה. מעמקי הספינה עד הספון רואים ושומעים רק אותם, כשהם רצים ומפקדים, גועשים ורועשים, מורידים ומעלים בלי נוח ערמות של חבילות. ומכסה הפריקה הולכת ונגמרת למראה עין. ופה, לא רחוק ממני, הפועלים העומדים על יד ה"גואינג'". אינם צריכים זרוז. ואם בכל זאת המנצח על העבודה, זה האיש בעל כתפים רחבות, בנו של ט י א ו אברהם, מדי פעם מרעים ומקלל אותם באבות אבותיהם עד דורו של נח, זה רק מתוך הרגל ומדגדוג של גרון חזק אשר לא נחר לעולם.

שתים אחר הצהרים. אני שומע לקורדוברו המציע לי לעלות על היבשה. והנני בתוך סירה עם החפצים שלי מול ה"ברקרו" האוהב שיחה וקל־המשוטים. הוא מדבר קצת אנגלית משובשת ובהנסיעה הקצרה אל החוף, אני מספיק לדעת כי אב הוא לשלשה בנים "פשקאדוריס", ז'א, דייגים, ושספנות ודיגות הן מלאכות המשפחה מדורי־דורות. הוא מתגאה ביחוס אבות שלו, ומסביר לי שבילדותו הוא זכה לעלות על סירתו של אבי הסבא שלו, טיאו־אפרים המהלל, אשר רשתותיו תפשו את כמות הדגים הכי גדולה בכל סלוניקו.

עוד לא ראיתי פנים של חיל תורקי, אדוני־העיר, והנה

סוף־סוף יכל אני לברך על הראשון, עומד הוא לפני משרד הנוסעים על החוף ובידו מאוזר, גבר נמוך עם שפם דק חינאי ומעיל כחול ישן על עצמותיו הרזות, מבטו חסר־תנועה לגמרי, הוא אינו רואה אותנו, וקורדוברו קורץ לי עין צוחקת כאלו רצה להפנות את תשומת לבי אל הנגוד שבין תנועותיהם המלאות חיים של עובדי הים מאחיו ובין הגולם האפטי הזה, בא־כחה של הממשלה הרוממה...

רק קפנדריה אנו עושים דרך המשרד, כי כובע ה"פראנקו" שלי מקיל ומקצר את הפורמליטט הרשמיים, ואנו מסובבים על הרציף בין בניני המכס והנמל, לראות את העבודה שם, והנה לפני טפוסים לא פחות ציוריים מהמאונאג'ים, מי אלו? "סבלי המכס". כך שמם, תאר לך אנשים בעלי קומה, כמעט ענקים, חולצה של בד אפור מכסה את כתפותיהם המרובעות, מכנסים, תחתונים רק, כחולים וקצרים, יורדים עד ברכיהם החשופות. כף ידם המיובלת, הגדולה פי־שתים מכף איש פשוט, מרימה כמו נוצה שק קמח של 80 קילו, ואם פעם שמו על גבם את הכר המלא קש שלהם, יכל אתה להעמיס עליהם תבה של חמש מאות קילו. אגדה שהבליע לי קורדוברו? לא, חביבי, בעיני ראיתי זאת. רק על דבר הדומה לגוזמה שהוא ספר לי לא אוכל להעיד: דהיינו, שאם אתה רוצה שיעלו תבה זו אל הקומה השניה או השלישית, בבקשה! רק שיהיה לסבל מעקה חזק לצד המדרגות לסמוך את ידו עליו ותבתך תגיע בשלום למקומה...

אולם אלה רק בבית־המכס יעבודו כי חזקה להם מדורות, מאב לבן, והממשלה והסוחר והשוטר מאמינים להם שלא יבגדו ולא יגנבו ולא יגרמו נזק לסחורות, תפקידם הוא לקבל את החבילות מגלגל־התנופה, להכניס את הסחורות אל עמקי המחסנים, או להוציא אותן ולהעמיסן על העגלה הארוכה המחכה. העגלון, גם כן יהודי? כן, גם הוא, מכיר הוא אותם ובלי התרגזות שומע את קללותיהם הנאמרות מתוך מהתלות גסות וגם משיב להם בסגנונם. השוטר התורקי? יש שהוא מתקרב ועושה הערה כל שהיא לסבל או לעגלון אשר עונים לו חצי־רציניים חצי־מתלוצצים: "בשוסטונה פוליס אפנדי!", כלומר, לפקודתך, אדוני השוטר! השוטר המסכן נראה לי כל כך עלוב באותו הרגע על יד הסבל הענק... ואני שואל לעצמי עד כמה מטרים גובה למשל היה "מושון" או "אפרים" זה יכול לזרוק את ה"פוליס אפנדי" ברגע של

התרגזות. מה מלבב היה אז המחזה וכמה השתוקקתי, ברגע של רשעות לב, לראות אותו לפני צאתי מהנמל!

אבל לא זכיתי למחזה כה מענין, כי הסבל עמוס המזודות שלי, טיאו־נתן, רמז לקורדוברו שהוא מתעיף לריק בעמדו לחכות לנו, ואז יצאנו מבין בניני המכס.

לא הוזקקנו לעגלה. התרגמן שלי הביא אותי לבית מלון מפואר הבנוי במרחק מאה צעדים מהנמל. מלצר לבוש פראק, אשר פנים זרים לו, התקדם לעומתנו. שמעתי את קורדוברו מדבר אתו בשפה נכריה. מתוך דבריהם קלטתי את המלה "קיריי" בלבד. אתה מבין בלי להיות מכשף שזכרתי תיכף את ה"קירייאלייסון"! והתברר לי אפוא שזה יונית... אם כן, המלון הוא יוני ולא יהודי? וראה זה פלא: אנכי, שהרגלתי לכל מיני בתי־מלון ואשר בהיותי לפני שנה בפריז, ברחתי בכל פעם שנזדמן לי מסעדה או מלון עם האותיות "כשר", הפעם נדמה לי מוזר וכמעט מרגיז שאתאכסן במלון לא־יהודי! התאפקתי, רק בלבי נטרתי לקורדוברו על זה. שכחתי אז שעד עכשיו לא אמרתי אפילו את שמי לו, וגם לו הגדתיהו, הוא לא היה יכול ללמוד מהשם "גוסטב ויבורג" שאני מבני עמו.

הלכתי קצת מרוגז אל חדרי, חדר יפה אמנם, המשקיף על הרציף, וכשאני יוצא אל הגזוזטרא, כל מפרץ סלוניקו שטוח לרגלי, והנה אני שומע את קורדוברו אומר לי:

— אדוני יהיה שבע־רצון מהמלון הזה כי הוא הכי טוב. בכלל אין פה בעלי מלון אחרים חוץ מיונים. אבל אם רוצה לאכול כ ש ר, אני אראה לו מסעדה טובה מאד...

— ומנין לך שאני זקוק למסעדה כשר? שאלתי לו בתמהון.

קורדוברו חשף בבת־צחוקו הסימפטית את שניו הלבנות הבריאות ולא השיב.

אני שואל עדיין לעצמי מהיכן תפש ילד זה את שייכותי לגזעו...

* * *

כן, ורמונד היקר שלי, מהיכן?

כשאני זוכר את אותם המתלמדים היהודים המעטים שהיו אתנו באוניברסיטה של כריסטיאנייה, את קרובי ברסלב היפה אבל הגבן־למחצה, את כהן בן החלפן עם שוקיו העקומות, ואת בני רוסיה עם

החזה הצר שלהם, ואותי ואותך עם לחיינו בלי טפת דם בהן, וכשאני מעביר לנגד עיני את האנשים שראו עיני היום, אין אני יכל להבין כיצד אנו בני עם אחד, יהודי! לפעמים תכופות שם זה מצייר בדמיוני גוף קטן בעל ראש גדול, ידים קצרות עם אצבעות מתעקמות מאליהן כאלו של ילד חולה באפילפסיה, ופה אני ראיתי פתאום שרירים, ופנים שזופים, ומבנה גו מחוטב כפסל ברונז, וידים קשות מיובלות, ואלה לא שייכים לכריסטיאן או לייאן או ל"ארנו" מבני הרועים של ברגנהאוז או מהאכרים של רומסדל, המתפטמים קציצות וירך של חזיר, אלא צמודים המה לגופות של י ה ו ד י ם אשר לא מטומטמים הם ככפריים ולהיפך קלי התנועות הם כיושבי ערים, ועליזים כעובדים חפשים!... וקורדוברו זה, שהוא בודאי שלב עליון להם בסולם ההתפתחות, בן גזע עדין מהם, מה מפליא אותי עם בריאות גופו המזרחי ההולכת יד ביד עם פחותו הלטינית!

קיילנד צודק! זאת אמבטיה מזככת והמחזירה לך את גמישות אברי הגוף, זאת גם מהפכה בהשקפת־עולם קפואה, אם יכולים להיות גם ליהודי בריאות ועליזות ופקחות לא־חולנית, אז אולי העם הזה לא אמר עדיין את מלתו האחרונה כפי שחשבנו?

אבל די לעת עתה, עוד מעט מאד ראיתי פה, מי יודע אם לא אאוכזב מחר?

הנני גומר את מכתבי, דרך חלוני אני רואה ברגע זה שקיעת חמה נהדרה מאחורי האולימפוס, הר־יופיטר, ואני זוכר שאלי יון מהו מכבר, ופה ממול שיא־קברם המגביה שחקים בגאותו הנרדמת, הנני שומע כעת את בני־בניהם של עם אחר בן־דורם, כשהם שבים בשאון והמולה מהעבודה, קושרים את סירותיהם עד למחרת אל עמודי־הרציף וקולם מצלצל בעליזות מתחת לחלונותי עם הברתם המזמרת:

— מושו... ן!!! אברא... אם! דאב'י...!

סימן שמשה ואברהם ודוד חיים וקיימים הם אחרי שנים לאלפים...

עיר ובוניה

סלוניקו, 7 מרס 1900

ידידי ורמונד!

מה מאושר הייתי לו יכלתי לעשות בחברתך את הסבוב המענין שעשיתי אתמול ברחובות סלוניקו!

אפשר שזה היה טיול מהיר ושטחי במקצת. אבל תמיד אני חשבתי שהרשם הראשון והקומפלסיבי המתקבל מאיזה דבר שהוא, הוא היותר נכון, כי אינו מוטה הצדה ממסלת האמת על ידי פרטים שניים שאף פעם אינם מוסיפים אור אלא גורעים.

אודה לך כי מתוך תמימות ילדותית, היה לי ההרגשה כאלו אראה בסלוניקו רק ספנים ודיגים חשופי־השוקים. לכן כהפתעה היה לי מה שראיתי.

לעיני עברו אנשים לגמרי שונים מאלה של אתמול, גם בתלבשתם, גם במבנה גום, גם בצבע עורם, ואפילו בתוי־פניהם. ראיתי פה ושם אנשים מחוטבים היטב, גבוהי קומה, בעלי כתפות מרובעות, אחיהם של הספנים שפגשתי בבואי. אבל הרוב, זה כבר טפוס אחר, יותר עדין, אירופי יותר. תלבושת מערבית להם ורק התרבוש האדום עוטר זיו מזרחי את הפנים. לפעמים גם סימן זה של המזרחיות חסר, כי בין הצעירים מרובם היו חובשי הכובע "מלון" או הקסקט. כמה מאלה, שים אותם במסגרת אחרת, והיו בעיניך כתושבי אחד מחופי איטליה. באמת, קרובים הם לאיטלקים בהברתם המאורכה ובההפרזה של תנועותיהם. עיני תכלת ושערות חומות פגשתי במספר לא קטן ביניהם. אבל הדבר אשר הבדיל לטובה יהודים אלה גם מהאירופי, וגם מאחיהם מההמון, ושסמן בקו של אופי מיוחד את ארשת הפנים, זה הוא המבט הרך, רציני ותם כאחד, לפעמים בישני במקצת, אפילו אצל אנשים באים בימים, כמבטם של ילדים טובים או של צעירות צנועות מדור העבר. מבט המשפיע תיכף עליך אמון ונעימות.

כמו שם על הים, גם פה הפליאה אותי השליטה היהודית, לא, אני טועה: הנוכחות היהודית היחידה כמעט. בסובבי בשוק התבואות בין מחסניו המרווחים, בעמדי במרכז מסחר המכלת ההומה מרוב עגלות משא, בטיילי במבוך הסמטאות של "הג'ארשי" שמין גג

משופע לרוחב ורחוב מאפיל שם בצל רך על מאות חנויות קטנות של גלנטריה ובגדי־צבעונים, של כפתורים וניר, של בד וכלי מטבח, של חלפנים עם צליל מטבעות המטרטרות בין אצבעותיהם בלי הפסק ומוכרי שטיחים תורקיים המגוונים להפליא; בסובבי בשוקים הציוריים האלה, השלטים הכתובים באותיות עבריות, הפנים הטפוסיים, הדבור הספניולי המצלצל ברמה, התנועה החיה והפזיזה שלא כדרך המזרח העצל, היו מספיקים להראות לי כי פה הכל כמעט יהודים, גם אם לא היה לי ציצרוני דברן כקורדוברו זה שכאילו מנחש את שאלותי בטרם תעברנה שפתותי.

יש גם יונים וקל להכירם כי, מוזר הדבר, אבל עובדה היא שבמשך ארבע מאות שנה שבתם יחד תחת אקלים אחד ותנאי־חיים דומים, טפוסיהם של שני העמים לא התקרבו עד כדי קו אחד משותף. תורקים אין, כי התורקים הם או פקידי הממשלה או דרוישים, אבל תחתם תפגוש פה הרבה "דונמי", זאת אומרת יהודים מומרים מכתתו של שבתי צבי, מעין אותו דוד אלרואי גבורו של דיזראילי, חצי חולם, חצי מתעתע, שחי והרעיש עולמות במאה ה 17 ובסוף נפל באופן עלוב מאד, המיר את דתו בדת מוחמד וסחב את תלמידיו אחריו. בעברך ברחובות השוק, בתוך ההזמנות המשדלות של החנונים התוקפים אותך מכל צד עם ה"בויירון"*) המושך ועם התחבולות המחוכמות שלהם, להטיהם של חצאי־יהודים אלה יפתוך יותר מכל, כי אל הפקחות היהודיה הבריאה נתוספה אצלם חריפות גזע חולני, יציר דורות של נשואים בין קרובים, וזריזות־תנועות עצבנית של בני אדם תלושים מעמם ושלא נדבקו בעם אחר. ואם תתבונן לכרכוריהם ולארשת־פניהם הדקה והמשתנית לרגעים, אז תצחק מטוב־לב ומרחמים על קבוץ אמלל וגאה זה של אנשים המורחקים גם מיהודים גם מתורקים, ואשר בכדי למשוך ברשתם את הקונה אומרים לו בהתלהבות: "מושלימניז אלחמד־אולילה!" ז. א. אנו מושלמים, תודה לאללח! ואם יהודי הוא ידברו אליו ספניולית וידגישו שאין הם רוצים להחשב על התורקים "לוס פיררוס", כלומר "הכלבים", כפי בטוים.

עוד מעט והנך מגיע אל ה"קלדריריה" ז.א. מרכז הקדרים, שלמעשה הוא רובע בעלי המלאכה מכל הסוגים. אף שם היהודים

*) בבקשה!

סלוניקו — מראה העיר העתיקה

טפוסים סלוניקאיים

אחרי חמשים שנה של ספנות

מדליק פנסי הנפט של הרחוב בשכונה יהודיה

הם הרוב אם כי מספר האומנים הנוצרים לא קטן הוא. פה תפגש טפוס אחר, שונה מבעלי השרירים שראינו מעל ספון האניה. אנשים לא גבוהי קומה הם, אבל בכתפיהם הגוצות מרגישים רכוז כח של עמלים בריאים. ובתנועותיהם הקלות מתוך חבה והתמסרות למלאכתם, רואים את המרץ ושמחת־העבודה של אנשים אשר בזעת־אפם יביאו לחם של כבוד לאשה ולבנים אהובים. אין פה בטלים ומשוחחי־קרנות. והרעש הבלתי־פוסק של כלי־המלאכה, מהמשור המזמזם עד הפטיש המעיף גצים, ומקשקוש מכונת־זינגר עד גלגול טחנת הקפה, מצטרף למקהלה מרנינה ומראה על עם חזק החי לא מהרוח כי אם ממעשה ומיגיע־כפים.

אם חשתוקק נפשך למרכז פחות רועש, אז הנה לא רחוקה ממך "קיוישי־דה־מאלטה". אגב, מענין להזכיר שבעיר זו, המשונה מכל ערי התבל, כל השכונות והשוקים נושאים בפי כל את השם שקראו להם יהודים בעלי שפה לטינית אלה. תמצא פה יותר שקט, מתינות וישוב הדעת. כאן מקום כבודם של החלפנים וחבנקירים. שים ידך לכובעך! יש לך כעת עסק עם אנשים מכובדים, ובפרט חדורי רגש ערך עצמי. בתלבשתם האירופית, בהליכתם, באופן פגישתם ובדבורם רואים דרך ארץ של בורז׳ואזיה בעלת־נמוסים... ובכל זאת לא קשה להכיר את היהודי הפזיז והטרוד. הנה למשל האדון הזה הנכנס אל משרדו של השולחני הזעיר ומתוכח שם על שער הכספים. את משאו ומתנו הוא גומר בנחת ובדעה מיושבת, ורק אחר־כך, כשתראה אותו ברחוב מרחיב צעדיו כאלו רודפים אחריו, תבין שזה הטפוס הרגיל של היהודי המורדף בלי חשך על ידי העסק... בשערי־הסטיו הגדולים תראה אנשים בעלי צורה וחשיבות עומדים בכנופיה, או יושבים על כסאות נמוכים ומעשנים תוך כדי גמיעת הקפה ושיחה והעפת־עין לצד הסוחר העובר. תדע שאלה הם הסרסורים, מעמד אשר, בניגוד ליתר הארצות, פה מכובד על הבריות ובעל חשיבות ערך עצמו, אם סרסורים לשטרות־ערך ובתים או לכלי־זכוכית וניר להעטפה. ואם מבטך יעמוד בתמהון על כפריים ערלים אחדים לבושי ה"שאלוָור"[1] הנפוח, שהתגלגלו לתוך רחוב יהודי־אירופי זה, אז התבונן היטב ותראה שהם הולכים ארבעה־חמשה יחד, כטלאים אחרי התיש, מאחורי סרסור יהודי רחב־הכרס ההולך הלוך

1) מכנסים רחבים.

ומתנדנד ומביא אותם אל החנויות הסיטוניות, שבלעדיו הם לא ימצאו שם את ידיהם ואת רגליהם.

עוד איזו פסיעות והנך נמצא בה"פלאסא", השוק היהודי הטהור. הזהר פן תהיה למרמס־רגלים, והגן על אזניך העלובות פן תחרשנה! רחוב ארוך וצר לפניך אשר שם חנויות הומיות של מוכרי בשר, פירות וירקות, מכלת וסכריות. וכאלו לא די בזה שאין מדרכות ושהחנונים העמידו לפני תריסיהן אצטבאות מלאות כל טוב, אלא אף המון רוכלים, המוכרים אותם הסחורות עצמם, מלאו את כל מקום אפשרי ברחוב עם טבלאותיהם העגולות המונחות על ספסל בעל שלש רגלים דקות. אין קנאה ומדנים בעד הסגת־גבול זו. אבל הקרב בין אנטרסים מתחרים אלה מתבטא ברעם־מלחמה של קולות המתגברים עד להחריש את האזנים. כלם כאחד, חנונים ורוכלים, מכריזים על סחורותיהם ועל מחיריהם הזולים בשפה יהודית־ספניולית, בקול בריטון או סופרנו חד מגביה שחקים, ובסלסולים של זמרה מושכת.

אם זכית בפרט לבוא לשם לעת ערב, כשהמוכרים מעונינים לגמור את כמות הבשר והירקות שלא כדאי להשאירם למחרת..., אז תראה בתמהון עד איזה דיאפזון יכל להגיע קולו של מוכר הרוצה להפטר מסחורתיו ויהי מה, כי החלטתו מוצקה ללכת הביתה עם הטבלא ריקה. מאתים יהודים אלה הצועקים יחד ושרים בקולי־קולות וקוראים לך מכל צד, בתוך עוד מאות יהודים בעלי משפחה, בדרכם הביתה, העומדים על המקח ומתבדחים עם מוכרי הבשר והירקות, וכל זה ברחוב צר ומלא עד אפס־מעבר, יסובבו אותך בערבוביה של קולות ומנגינות מתחרות ומתנגשות המבלבלת את הראש והצורמת את תוף האוזן. ובכל זאת בטוחני שלא תכעס על צעקנים אלה תמורת המחזה המלא חיים ועליצות שהעניקו לך במשך הרגעים האחדים שעברת דרך שדה־מלחמתם. ואם רק יש לך תרגמן זריז כמו שלי, המבאר לי את הבדיחות ואת משחקי המלים של המכריזים, ואזנך התרגלה אל צלצול הספניולית ואל החרוזים הריטמיים של שירתם, אז גם תודה כי הרשמים אשר נקלטו בך מתנועה יהודיה זו אינם כלל וכלל מכוערים.

והנה, בעזרת האל, יצאת בשלום ממערבל "לה פלאסה". עכשיו שכונות של יהודים משתרעות לפניך. הניגוד הוא גדול ומדהים בין הרעש של השוק והשקט שברחובות אלה. אין פה חנויות,

מלבד של מכלת ופחמים. ברחובות תפגש ילדים רזים ונקיים השבים מבית הספר, או נשים המביאות סלי לחם שלשו בידיהן או "פאסטיל" אל התנור, ובדרך הן משוחחות על פתח הבית עם רעותיהן. אטיות של חיים פטריארכאלים בכל. דרך פתחי החצרות או על המרפסות תראינה לעיניך נשי־החיל התולות על חבלים למול השמש את הלבנים שהן כבסו. פה ושם, איזה מוכר ירקות שר בנעימה נוגה על יפי סחורתו כשהוא מאיץ בתנועה שקטה בחמורו העצל העמוס מכל צד טנא קש עמוק המלא כרובית או חציל; ועל יד איזה חלון של קומה ראשונה, רוכל פטפטן מודד לגרת־הבית דנטלה או בד אמריקני באמה כשהוא מתאונן, אגב ספירה, על מעוט הרוח ועל יוקר החיים.

רק לפעמים נדירות יגיעו לאזניך קולות מרוגזים של שכנות מתקוטטות. אין זאת אותה המנוחה הנסוכה תרדמה שתמצא אחר כך בשכונות התוגרים. פה שקט של ישוב־הדעת ובטחון באין נוגש ושל פעילות ערה המרוכזת פנימה. תדע כי עבודת הבית מעסיקה את היהודיה; מחצית היום תופש לה המטבח, רבע היום היא תופרת או מטליאה, והרבע האחרון מוקדש לבקורים או לקניות. אין ליהודיה פנאי לבטלה המביאה לידי חטא, ואפילו לשעשועים תמימים אין דעתה פנויה. ואם תשמע פתאום קול רך ברומנסה נוגה אשר בה מתיקות הצלצול של השפה הקסטילייאנית העתיקה וגעגועי תקופת ה"פרינסיפיס" ו"קאבאליירוס"

"או קי מאנוס בלאנקאס אין איל אגואה פַּריאה...![1])

אז תדע שאם מישנת את תינוקה בספרה לו על בני מלכים נודדים לחפש בת־מלך יפה,

ואם שירה חמת־הצלילים תגביה שחקים בקול ערב וחזק, אז תבין שאיזו צעירה המגיעה לפרקה מביעה בשירה, תוך כדי שפשוף השמשות, את מאויי־לבה הכמוסים הנעורים:

לאס אסטריאס אין לוס סיילוס—אונה אי אונה אי דוס אי דוס,[2])
נון טיינין טאנטה פַּירמיזה—קומו טינימוס לוס דוס...!

אותם המחזות של חיים שקטים נשנים לעיניך לאורך קילומטר. רחובות ישרים מסתעפים מימין ומשמאל והם די נקיים למרות

---

1) הוי, ידים כה לבנות כובסות במים קרים...!

2) גם הכוכבים הנפוצים — ברקיע שמינו
אינם כה נצחיים — כמו אהבתנו...!

שאין בם מרצפות. רואים כי גרי שכונות אלו לא מדלת העם הם, כי אם על פי רוב משפחות בינוניות, והעניים שבהם עניותם לא מנולת אותם. רבים הם הגרים במרתפות, אשר אין השמש חודרת אליהם. קורדוברו, אשר היה לו מכר באחת הדירות־מערות אלו, הכניס אותי, או ליותר דיוק, הוריד אותי אל מיודעו. ירדנו עשר מדרגות ונכנסנו אל חדר רחב ששם אשה צעירה, חורת פנים אבל בעלת עינים יפות עם ענוה בישנית בהן, תפרה סמוך אל הקיר החיצוני אשר בו, למעלה למעלה, היה חור שקוף־אטום השולח אליה אור־דמדומים. למרות רטיבות הדירה, לא הרגשנו ריח של טחב, כי הכל היה שם נקי בתכלית הנקיון עם סדינים לבנים מאד פרושים על המטה ורהיטים מצוחצחים, וסדר בכל פנה; ובקירות המסוידים היטב, תמונות פוטוגרפיות של קרובים מסודרות בטוב טעם סביב חתיכות סטה־קרוז מרוקמות חוטי־משי מגוון, מעשה אצבעותיה של בעלת הבית.

והנה באנו אל גבול השכונות היוניות. נעבור נא בטיסה אחת את הרחובות ההם אשר שום דבר לא ימשוך בם את תשומת הלב חוץ מכנסיות עתיקות. רק שאלה תשאל לעצמך כיצד יכולים להתקיים ברחוב אחד כל כך הרבה בתי־מרזח ובכל אחד מהם מקהלה של אוהבי־יין השרים תוך כדי שתיה מהבקר עד הערב. ואם תראה שם איזה תנועה יוצאת מן הכלל, תהיה זאת, תשע פעמים על עשר, סביב איזה רוכל יהודי הבא להכריז על סחורותיו בקולי־קולות וביונית מהמצאתו:

— פאלימנטו פראגמה! פאלימנטו פראגמה! ז"א, סחורה של פשיטת רגל, כלומר: בזיל הזול; והוא מקהיל את כל השכונה סביבותיו על נשיה וטפיה. צוחקים עליו ועל היונית שלו הנלעגה, אבל את סחורותיו הוא מוכר.

ואם תהיה בלויתי, בודאי לא אעלה אותך אל מרומי העיר, מקום־משכן כבודם הכבד של התורקים בשלותם העצלה. אויר מחיה נפש הבא מן הים היה מלטף אותך שם, אבל שעמום ודממה יעטפוך כמו בבית הקברות הסמוך. מלבד איזה זקן בעל "סריק" של "חאג'י", כלומר בעל הסדין הירוק העוטף את תרבושו של מי שזכה לעלות לרגל למכה הקדושה, אשר מתנמנם על פתח ביתו, ולפעמים תורקיה

כולה עטופה שחורים הנעלמת כמו צל בתוך מבוא לא מפולש, אין שום דבר שיראה על ישוב של בני אדם.

מוטב שנצא יחד אל הרחבה אשר לפני המגדל הלבן, זה המבצר הקדום המהוה כמעט גבול בין העיר העתיקה והחדשה, ונעבור הלאה בדרך אל רובע ה"קאמפאנייאס", משני עברי הרחוב מתנשאים לתמהונך בתים גדולים ולפעמים ארמונות ממש עם ארחי־טקטורה גוטית או ביזנטינית, בכל אופן לא תורקית, עם שפע של קשוטי ארדיכלות, עם מגדלים קטנים וגזוזטראות שבלוסטרדות יציקה ארטיסטיות להן, לפעמים עם גגות בעלי חפיפות כדוגמת חומות של טירה מימי הבינים, עם עמודים ומדרגות שיש לבן מבריק, ולפני הבתים, דרך גדר גבוהה של מוטות ברזל מחוטבים, תראה בנחת־רוח גנות מרווחות ששם ערוגות פרחים מרהיבי־עין, ולפעמים עינך תחזה מטיילת ביניהן או גונחת עליהן "דונזיליה" עדינה ארוכת־השמלה או אפילו "סניורה" המסתירה את שפע שערותיה בתוך הספחת של ה"קופיה" האדומה־ירוקה והמעוטרת פנינים, בעוד שלובן חזה כמעט מגולה מתוך ה"קוייאר" של טול שקוף.

מאחורי הבתים אתה תראה חורשות של עצי־סרק המשתרעות עד שפת הים עם קיוסקים הודים ומרחצאות־ים קטנים הנועדים רק לבני המשפחה. ולאורך הקיר המחצה בין גנה לגנה תברקנה לעיניך, עם מאות זגוגיותיהן, חממות רחבות־ידים עם צמחים טרופיים ועציצים מסודרים על מדרגות בחצי־גרן עגולה, בעוד שמשורה לשורה נוצצים כשלפוחיות זהב כדורי־מתכת אמאיי ירוק או צהוב התלויים לנוי. עושר והרוחה מופרזת בולטים מכל דבר ומזכירים את ברס־שלל הצבעים של ה"פאסט" המזרחי עם ההתגנדרות הגאה של האידלגו הספרדי אוהב המותרות והלוקסוס הרעשן. אם תשאל מי בנה את המעונות המפוארים האלה, תשמע תשובה אחת: יהודים, יהודים על פי רוב! וזה נמשך לאורך ארבעה קילומטרים משני הצדדים.

וכשתביט אל רחובות העיר החדשה היורדים בקו ישר אל בולבר של נאות־קיץ זה, ומכל פנה יופיעו לעיניך פנים שחותם הגזע טבוע בהן; וכשתבא עד הקצה האחרון של המסלה, במקום שאין כלום מלבד שדות־דשא המשתרעים עד הרי חורטיאג', ושם תראה, בודד וגאה, ארמון מפואר בדמות היכל־קיץ של איזה דוכס, ותשאל לשם בעליו וישמיעו לך את השם המהלל "אלאטיני", העשירים הכי

גדולים בעיר; וכשיזכירו לך שבקצה השני של סלוניקו על יד תחנת־הרכבת, השכונה האחרונה היא זו של "ברון הירש", ששם גרים העניים הכי גדולים שבעיר...

אז תבין, ידידי, שסלוניקו ידי יהודים עשוה ויכוננוה...

גוף כלכלי שלם

סלוניקו, 10 מרס 1900

ידידי;

שנים שלשה ימים לא כתבתי לך מחוסר פנאי. קבעתי לעצמי רק תריסר ימים של ישיבה בסלוניקו, וכדי שהתכנית תמלא בשלמותה, צריך שימי יהיו מלאי־עבודה. היה לי מזל גדול במציאתי את קורדובירו. הוא אינו מבזבז רגע לשוא. מורה הדרך היותר מנוסה לא היה יכל להעביר לנגד עיני את כל מה שצריך לראות עם אותו הרכוז. באנסטינקט פשוט ומפליא, הוא הבין לרוחי, הוא משש את מצב קשרי עם היהדות, הוא הרגיש מה אני חסר, איזה צמאון נפשי הביא אותי הנה, וכאלו התמסר לרוות את צמאוני זה. הוא עוזר לי, בהבנה שהיא למעלה ממה שהשכלתו הבינונית נבאה לי, לרכז את כל ההזדמנויות המאפשרות להבין את נפש הקבוץ הזה לאמתה. ובהיות לו קרבת־דעת אל כל החוגים, הוא מצליח בזה באופן מצוין.

אני לא אשעמם אותך בפרוט כל מה שראיתי ושמעתי בטיולַי ומתוך שיחות שהיו לי עם אנשים מכל המעמדים. שוטה הייתי לו דמיתי למצא בכל בריות נפלאות. יש רגעים שאני חושב את עצמי כנמצא בקבוץ יהודי רגיל מן המערב, עם פחות השכלה ופחות זיוף כמובן. אבל עם אותו היובש ברגשות ואותה ההתגאות בכיס המטבעות. אבל הפלא הוא כי על פי מקרה בצאתי מסביבה כזו, אני נתקל במחזה השונה תכלית שנוי, ושוב מתעורר בי אותו הרשם של מקוריות מוצקה שלפני הפליאה את קיילנד והקסימה אותו.

במכתבי הקודם הדגשתי את הרשם שעושה על הנוסע שלמותה העברית של סלוניקו. אני הבנתי שלא פלאים אני מעביר לפניך. ידעתי כי לא מחזה נדיר הוא קבוץ מרוכז של יהודים אשר הטביע את חותמו על רובעים שלמים של ערים גדולות באירופה וכבש אפילו עיירות שלמות ברוסיה. אבל, שים לב: שם, האנסטינקט של הבטחון וההרגל להלחץ אל קיר ה"שולה" ברא את הווייטשאפל הלונדוני ואת

הלאופולדשטאד בווינה, וממלא כעת את הארונדיסמנט הרביעי בפריז; ובפנות הנדחות של קיסריות ניקולה, על יד נהרות הקופאים בחורף, יסד עיירות של חנונים זעירים אשר על ה"ערלים" פרנסתם העלובה, והמסחר, משלוח־ידו של רוב העם הזה, יצר אף במרכזים הכלליים של העסקים רחובות שלמים שהשמות היהודיים מתנשאים על שורה בלתי מופסקת של שלטים, ולָרגזם של צוררי ישראל, מבליטים בחוצפה את ישותו של העם השנוא אפילו אם הוא מיעוט בעיר. ופה, רָאֵה, אין הצטפפות בכונה או מתוך פחד בגיטו של שטח או של מקצוע. פה יש לנו עסק עִם עָם קטן אשר לא לבדד ישכון ובכל זאת בגוים לא יתחשב, כי שוטף הוא ברבבותיו את כל העיר ובפעילותו את כל התנועה בה; אשר מציאותו נכרת בראש הסולם החברתי ובתחתיתו, ולוּ בדרך משל היו כבמקל־קסם נעלמים פתאום התושבים הגויים, קבוץ זה היה יכל לספק ולהספיק לעצמו הכל.

כי, אם בכל העולם היהודים הם, במובן הכלכלי, מעמד או אבר, לפעמים תכופות טפילי, מגוף האקונומיה של עם הארץ, פה הם גוף כלכלי לעצמם, אומה שלמה לכל מעמדיה וסוגיה. חוץ מאכרות, כל העבודות והמקצועות תמצא אותם ביניהם.

מבנקיר עד סבל, מסוחר עד מנקי־תעלות־שופכין, מרופא עד פושט־נבלות, מבעלי טחנות עד אוספי סמרטוטים, מסוחר יערות עד חוטב־עצים, מבעלי־מלאכה עד חמרים, מפקידי בנק עם צוארון מגוהץ עד דייגים יחפים, מאנדוסטריאלים עד סתם פועלים, מעורכי־דין עד מנקי ארובות עשן... אין ענף פרנסה שלא תמצא בא־כחו בין היהודים. אחד מידידי החדשים, עורך עתון ספניולי, צעיר משכיל ומפותח, אמר לי אתמול בהלצה שהסלוניקאי מוכשר לעשות הכל, חוץ מלהיות... "פ א פ א ס", כלומר כומר יוני, אעפ"י שגם זו מלאכה שפרנסה הגונה בצדה... ובמסחר עצמו אין ענף ומדרגה וגון שלא תפגש בהם יהודים, מסיטונות גבוהה עד הממכר הכי פעוט, ממשי עד בלויי־סחבות, מתבואה ועורות עד נשק ואבק־שרפה. אותו הדבר גם באומנויות, ואם לעבודה פשוטה, הרי לפניך שתי עובדות שדוגמתן לא פגשת אף לא שמעת בין יהודים: א) פרוליטריאט יהודי גדול יש כאן, כשנים־עשר אלף יהודים, פועלים ופועלות, עובדים בבתי החרושת לעבוד טבק. ב) כל הכובסות והמשרתות אפילו בבתי גויים, יהודיות הן, והתמונה תהיה שלמה, דומני, אם אגיד לך שגם... גנבים אמנים

במלאכתם לא חסרו בין היהודים, ונודעים לשם הם "לוס בולסירוס" הסלוניקאים...

אבל המעמד המרכזי פה, הקובע את האופי של העיר, הוא חוג הסוחרים. יש לסלוניקו הינטרלנד גדול המשתרע מאלאסונה שעל הגבול היוני עד דדיאגאג' אשר בטראקיה ועד גבולות בוסניה, והכולל את מקידוניה, אפירו ואלבניה. קרוב לשש מיליון נפש קונים ומוכרים הכל מסלוניקו ועל ידי סלוניקו. האם צריך שאגיד לך שזה נעשה אפשרי רק הודות לחוש העסקים ולרוח היזמה הגדולה אשר ליהודים? הם היו הראשונים, בין התושבים העצלים, שידעו לתת לעסקיהם הכוון הדרוש והצורה המודרנית. בתי־מסחר סיטוניים נוסדו עם היקף עסקים כביר והענקת אשראי עד לכפרים הכי נדחים. בקרתי בית מסחר יהודי מאלה. מאה פקידים יש לו ובעונת העסקים, כשהעיר מלאה קליינטים מחצי הבלקן, הם לא יספיקו להענות לכל דורשי סחורה.

אבל יש דבר יותר חשוב בעיני אלף פעמים מהצלחה חמרית זו שאיננו חזיון יקר המציאות בעולם היהודים, גאוני־המסחר והפיננסים.

השם "סוחר" באירופה הוא, כמו שידוע לך, לא רחוק בהרבה מהמושג של אוחז־עינים, או לפחות בעל מצפון אילסטי; ובכמה בוז האנטלקטואלים אצלנו מתיחסים אל "פרש השטרות" העלוב! אתה בעצמך ספרת לי איך שבלונדון, קלוב האריסטוקרציה היהודית מסרב על פי תקנותיו לקבל סוחר בתור חבר. אבל בסלוניקו, אם תשמע אומרים על מי שהוא בהטעמה ידועה: "איס מירקאדר"! כלומר, סוחר הוא, אל לך להיות בטוח שעל סוחר מדובר כאן. זה רק תואר של הערכה וכבוד ופירושו: איש הגון, איש המתנהג ביושר, שהכל שלו הן והלאו שלו לאו. זאת לא פרזה בעלמא. יש פה דעת קהל וקריטיריום מוסרי מקפיד מאד בחיי המסחר, ועל כן למופת הם הסוחרים לכל. בשבתי אצל סוחר ברובע התבואות, ממכיריו של קורדוברו, הייתי עד למחזה טפוסי: עסק של יותר משש מאות לירות נגמר על פי דבור, בלי שום כתב ועדים; וכששאלתי לבעל החנות איך היה יכל, בענין כבד־משקל כזה, לסמוך על איזה מלים שהתחלפו, הפיקו פניו תמהון על שאלתי והוא אמר לי בפשטות: הלא סוחר הוא!

אמרו לי שגם מצד הגוי האמון לסוחר היהודי הוא כדבר שאינו צריך ראיה. הכפרי, אם יוני, בולגרי או אלבני, הבא לסלוניקו קרגלי

מסחרו, מפקיד בידי הסרסור שלו סכומים גדולים בלי שום קבלה; והוא היה צוחק בבוז אם מי שהוא רצה להטיל בלבו חשד על ה"בזירייאן" שלו. וכנראה, לא רק בעניני פקדונות יש לגוי אמון עור בקומיסיונר שלו, אלא גם בטוח הוא כי היהודי ידאג לאנטרסים שלו ביושר קפדני אפילו כנגד הסוחר בן גזעו.

במלון שלי מתאכסן סוכן־נוסע לבית חרושת איטלקי לסחורות צמר, בחור מפותח הבא שנה שנה לבקר את לקוחותיו ושנהירין לו שבילי המזרח. התודענו בשעת ארוחת הערב. במרוצת השיחה הגיד לי, מבלי לדעת שיהודי אני, שהכרת כל הפבריקנטים היא כי השוק הכי נכבד והכי איתן בכל המזרח כלו סלוניקו הוא, וזה אך ורק הודות ליהודים, לחריצותם ולישרם בלי פגימה.

וכשאתה זוכר את ההאשמות שמטילים השונאים על היהודים באירופה כשמיחסים להם כל הפעולות החשודות וכל ה"קראק" בשוק הכספים, יש שגאוה מתעוררת בקרבך והיית רוצה לקרא לנכרי המהלל לפניך לפי תומו את הקבוץ הזה:

— אח אני ליהודים אלה!

אתה צוחק אולי, ורמונד יקר, בקראך את זה. אתה תגיד אולי שאם אפשר לסלוח לקיילנד, או אפילו לי, התלהבות למראה חזיון לגמרי חדש של עובדי־ים יהודים, אנשים בריאים בגוף ובנפש, מגוחך הוא לומר שירה על סוחרים, ולו גם יהודים טובים. סוחר! חנוני! הלא זאת הבריה הפרוזאית par excellence!

ואם זה רק משפט קדום ולא יותר?... אודה כי גם אני, כמוך כמו כל חברינו, זמן רב האמנתי שאידיאליות, דקות ההרגשה, כשרון להתנשאות הנפש, מעוף הדמיון, נדיבות הרוח אלה הם מונופול של בעלי אמנויות חפשיות, בעוד שהמגע היום־יומי אל החמריות של המשא והמתן המסחרי מיבש את הנפש ומקלף את הלב. והנה מיום שגמרתי את למודי ונכנסתי אל החיים, הספקתי לראות יפות בנידון זה. היתה לי הזדמנות להכיר את כל "דקות ההרגשה ו"הרוחניות" של בעלי מלאכות נקיות, נקיות רק במובן זה שמשאירות בלי פגימה את לובן הידים ואת גהוץ הצוארון. הכרתי, למשל, את העורך־דין הזולל המוכר את הצדק בכסף מלא; את העתונאי העומד על המקח ומוסר, למי שמציע יותר, את עטו ואת מצפונו; את הפוליטיקנט

העושה סחורה בדעות ובאידיאליהם של ההמונים הנלהבים והתמימים; את פקיד הממשלה המוצא לעצמו רוחים צדדיים; את הרופא הרואה בתפקיד האלהי שלו, בתפקיד הצלת הנברא בצלם, רק את האמצעי להתעשר מהר, ומכל יומו המלא בקורים חטופים לחולים, לא ישאיר לעצמו חצי שעה לדפדף בעתון רפואי.

ולעומת זה, ראיתי אנשי מסחר עם עינים חולמות, היודעים להרגיש יפיה של יצירה, תהיה זו ספרות או תמונת־שמן, אשר אוזן להם במוסיקה ולב רגש לסבלות האנושיות, אשר יש בשבילם דברים יקרים מהכסף וקדושים מתועלת עצמית: יושר ומולדת ואידיאל ומשפחה ודת וחמלה...

לא אוכל להבטיחך שתאור זה מתאים לטפוס הסוחר פה, בארץ מזרחית ובסביבה נבערה. אני רק בדרך כלל מדבר. רעיון זה נצנץ פעמים רבות במוחי בהיותי בכריסטיאניה ושכחתיו במרוץ הימים. שוב הוא צף על זכרוני היום, בעיר זו שהסוחרים קובעים את אפיה. ואם כפי שאני מרגיש, האופי הזה הוא סימפטי, האם אין בזה משום חזוק הדעה האפיקורסית ההיא המתנגדת לכל מה שלמדו לנו?

* * *

היום הייתי עד למחזה פעוט ולא יקר־המציאות פה, אשר בשבילי היה חדש ושמש אילוסטרציה יפה להרושם שיש כאן עסק עם טפוס יהודי־מיוחד במינו.

באחד המקומות נפתח בנק יוני. היו צריכים להעביר אל הקומה העליונה אחת מקופות הברזל הגדולות והכבדות הנהוגות בבנקים. סבלים יונים טפלו בזה. המון רב נאסף סביבם לראות, ובתוכם סבלים יהודים אחדים הצוחקים למראה עבודתם של היונים. נגשתי גם אני: הוי, כמה זעה מטפטפת מפני העלובים, איזו צעקות פראיות, כמה הוראות מתנגדות! דחיפות וסחיבות, גניחות וקריאות, וכמו על פי קסם רע, בהגיעה אל השלב הרביעי ששם המדרגות סובבות שמאלה, הקופה היתה מתחלקת למטה למרות מאמציהם הנוראים של ששת הסבלים, ושוב היתה מתחילה אותה הפרשה היגעה. ברגע שהתקרבתי, אחד מהיונים יצא מהמערכה כשהוא תופש בידו את רגלו השמאלית ומילל מכאב הבוהן שלו המעוך. קורדוברו שאל והסביר לי שזה שעה שהענין אינו מתקדם. בכל פעם שהקופה מגיעה

לשלב הרביעי, היא מתחלקת למטה, לרגזו הגדול של אדון מגוהץ, מנהל או פקיד גבוה של הבנק המזרז לשוא את הפועלים.

ופתאום, שנוי בבימה. האדון מפסיק את העבודה ונותן פקודות לאחד מעוזריו. משא ומתן קצר מתנהל בין האיש והסבלים היהודים. אני רואה את אלה נעלמים לרגע ואחר כך שבים ובידיהם מנופים ומקלות עגולים. המנהל מגרש כמעט ביד חזקה את הראשונים והיהודים נגשים לעבודה. מה אגיד לך, ידידי? צעקות וגניחות וקללות לא חסרו, אבל גם בור כמוני יכל היה לראות תיכף כי העבודה נפלה בידים אמונות. בקיצור, אחרי שלשה רגעים הקופה הכבדה עברה כבר את "הגשר של החמור", כפי הבטוי האיטלקי, והיא המשיכה לטפס. כמובן, לא המתנתי עד הסוף, אבל אפשר היה להתערב שהקופה תגיעה לקומה השלישית בפחות זמן ממה שלסבלים היונים עלה להרימה עד השלב הרביעי...

גם גדוד יש...

סלוניקי, 12 מרס 1900.

חביבי.

אני רוצה לספר לך על מחזה אוריגינאלי שהייתי לו עד ראיה היום, מחזה שאם איני טועה, רק בסלוניקו אפשר לראות אותו.

איני יודע איזה חג תורקי חל היום, אם יום הולדת השולטן או יום המלכו. בכלל רק בהזדמנויות כאלה אפשר להכיר פה כי אנחנו בעיר אשר התוגר כבד־התנועה מושל בה, מתחת לגזוזטראת המלון שלי עבר חצי גדוד של רגליים עם קציניהם הרוכבים על סוסים כשחרב שלופה בידיהם, ועם תזמורת בראש. הסדר היה גרמני והרשם לא היה מכוער אילו החילים המסכנים לא היו רזים כאנשים הרעבים ללחם ונמוכי־קומה על פי רוב. ופתאום אני רואה פלוגה מוזרה המושכת את תשומת לבי. קבוצה של מאה אנשים, בחורים וגם זקנים, לבושי מעיל קפה מהודק על ידי חגורת עור ומרוכס כפתורי פח צהוב, ומכנסים בעלי קוים אדומים, עברה באחרונה, שנים שנים בשורה, בסדר פנטזיסטי ותיאטרלי במקצת. בראש הפלוגה הלכו, הליכה גאה ומבליטה את החזה הרחב, שני אנשים גבוהי־קומה, ענקים ממש, אשר חבשו קובעי ברזל נוצץ כמו כסף בדמות אלו של אבירי ימי הבינים.

התרגמן שלי באר לי שאלו הם הגדוד הקטן של מכבי־האש, כלם יהודים.

לסלוניקו, עיר שקטה זו, יש אויב נורא ושמו "טראמונטאנה". זאת היא הרוח הצפונית המתפרצת מצד בקעת הוארדאר החשופה ואחרי שאינה מוצאת בדרכה לא הרים ולא יערות שיחלישו את כחה, נושבת לפעמים בחזקה כזו שתריסין וגגות נעקרים ועפים. בימים כאלה הדֶלֶקה הכי־קטנה יכולה להתפשט במהירות ולהחריב פרברים שלמים. תולדות סלוניקו מספרות על תריסר שרפות־חרבן, מעשי־ידי הטראמונטאנה האיומה.

אחרי השרפה הגדולה שבשנת 1889, חברות האחריות הרבות, בראותן כי על הממשלה או על העיריה אין לסמוך, סדרו כל אחת בפני עצמה שרות "טולומבאג'יס", ז. א. מכבי־אש, חצי מתנדבים. היות והבחורים הכי אמיצים בעיר הם יהודים, אין להתפלא אם כל המתנדבים נמצאו מביניהם. הם התארגנו לגדוד קטן ושנים מהם, בעלי צורה, נמנו פה אחד לראשים אשר כל הגדוד נשמע להם. רואים בהליכתם שהם מתגאים גאוה תמימה בתואר זה ומתיחסים ברצינות גמורה אל תפקידם. ובאמת, מי זה יעיז להגיד ששני ענקים־אבירים אלה אין להם פרצוף של גנרלים?...

אני יצאתי עם קורדוברו למקומות שונים ודברים אחרים יותר חשובים השכיחו מלבי את ענין ה"טולומבג'יס". בצהרים נכנסנו אל מסעדה יהודית ואודה לך כי בזכרי איזה בית־אכל "כשר" שלתוכו התגלגלתי פעם בפריז, הייתי בתחלה מפקפק אם להכנס או לא. אוכל להגיד שהפתעה היתה לי. נקיון מופתי שרר שם והמאכלים ערבו לחכי.

הייתי מתענג על המאכל הלאומי הסלוניקאי, ה"טאנדור", שהוא ראש כבש צלוי באופן מיוחד בתנור, ופתאום אנו שומעים שלש יריות תותח. בו בזמן אני רואה סימני אי־מנוחה בין הסליינטים של המסעדה, מדברים בחפזון, כולם קמים, מי ללכת, מי להשקיף אל הרחוב.

— שרפה! אומר לי קורדוברו מבלי להניח את מזלגו.

ולבאר את סבת שויון־רוחו הגמור הוא מוסיף:

— שלש יריות מעל מרומי המגדל מבשרים על שרפה ברבע הוארדאר. אין לי שם לא קרובים ולא ידידים...

– אבל אם כן, אמרתי לו, הטולומבג'יס יופיעו שם?

– כמובן... ואיך אפשר אחרת?...

– ובכן, פקדתי, אן־אואן־מארש! קום חביבי, אני רוצה לראות אותם בעצם עבודתם...

קורדוברו הניח באמצע את הצלי אשר לפניו והצחיק אותי שלא מדעתו על ידי מבט הצער שזרק אל ה"טאנדור" הטעים הנעזב, אבל הוא קם תיכף, שלמנו וירדנו.

הרחובות לבשו בינתים צורה של מלחמה. מכל צד רצו קבוצות של מכבי־אש הדוחפות לפניהם בקריאות ורעש נורא כל אחת את המשאבה הגדולה שלה, ביחד עם כלי העבודה, ואחריהם המון ילדים ובטלנים. מכל פנות הרחוב היו מתוספים אנשים, מאלה שגרו בקרבת השרפה ומהרו בדאגה אל ביתם, ומאלה שסתם הולכים בתור סקרנים.

עגלה הביאה אותנו אל מקום הדלקה. בית בן שתי קומות היה בוער באש. מסביב נאספו אנשים לאלפים, והנה מכבי האש פותחים להם דרך עם הרעש של משאבותיהם. קורדוברו מפנה לפני אורח בעזרת איזה מלים ספניוליות שמהן אני מבין רק את הדברים: "קונסולו אנגליז", בעוד שהוא קורץ לי עין כמי שמבקש שלא להכחישו. כלם פונים לי מעבר ביראת הכבוד. הנני במרכז התנועה, על מדרגות בית שמנגז, ואוכל לראות את כל פרטי המחזה.

ראשי הקבוצות מתאספים ומתוכחים בקולי־קולות. מכבי־אש אחדים נכנסו כבר לבנין בתוך סכנת מפולת וחנק להציל חיי־אנשים או פשוט חפצים וסחורות. במהירות של קופים הם עולים על סולמות דקים וגבוהים או מטפסים על קירות וגדרים בהעזרם על ידי חלונות ומזרבים, ומין פחד תוקף אותך כשאתה רואה אותם הולכים בתוך הלהבה והעשן, בין הכתלים הנופלים אחריהם.

בינתים המפקדים בצעקות פראיות כבר סדרו את התחלת המלחמה נגד התבערה. תחת פקודתם, המכבים גלגלו את המשאבות והתקינו את הבאת המים על ידי צנורות־גומי רחבים ואז התחילה הפרשה היותר קוריוזית ומצחיקה של העסק. לקול מפקדם, הבחורים האלה, כשכל שריריהם מתוחים, מניעים בכל כחם ובקדנצה מהירה את ידיות המשאבות השולחות קלוחי־מים כבירים למול האש,

כשהם מלוים את העבודה במין שירה פרועה שאין לה ביאור בשום שפה שבעולם:

— ייעלֶה, ייעלֶה!... ייוסה!... דימיראנדיי, ייוסה!...

הקדנצה הולכת ומתגברת ונעשית יותר מהירה ורועשת מרגע לרגע כאילו שגעון תקף אותם, וזרמי המים הולכים ושוטפים לתוך הלהבה כמצליפים בחמת־נקם על פני אויב שנוא, ובאמת, בפניהם המזיעים של ה״טולומבאג׳ים״ ומעיניהם המגיחות מתחת לשערותיהם הנוטפות מים ובשירתם הרגזנית, רואים כל שנאת האדם לכחות הטבע העורים ותשוקה פראית להכריע אותם בכל מחיר. מפעם בפעם, מי שהוא מציץ מבין החרבות העשנות של הבית ונותן סימנים או צועק מה שהוא, נשמעה אז פקודה חדשה ואת המשאבות מזיזים, ואת קלוחי המים מפנים לצד אחר בלי להרפות ומבלי להפסיק את השירה שלו:

— ייעלה, ייעלה, ייוסה!...

המתגברת על כל הקולות ועל זמזום ההמון של הסקרנים.

רק פעם או פעמים רגע של חולשה או עיפות הרפתה את ידי הטולומבאג׳ים והפסיקה את קלוח המים. פתאום התחיל מי שהוא מהם לזמר במנגינה חדשה מין אנדרולומוסיה של חרוזים מלאי בדיחות המוניות פרועות, ואז תיכף אזרו כלם חיל לעבודה ושבו אל המשאבות ואל הקדנצה הפראית, כשהם עונים אחרי כל חרוז וחרוז של המזמר, בלייט־מוטיב:

— ייוסה! ועוד פעם, ייוסה!... וזה ברצינות גמורה ובדבקות כמי שעונה ״אמן״ על התפילה, בעוד שהמון השומעים, המבינים בודאי את המוּבן המלא רמזים מלוחים של השירה, מתגלגלים מצחוק.

ובעזרת ייעלה, ייעלה! ייוסה, ייוסה!... דימיראנדיי ייוסה!... השרפה הלכה וכבתה לעינינו. אכן אמת כי היום ה״טראמונטאנה״ המרשעת לא היתה בעוכרי ה״טולומבאג׳ים״ גבורי הצעקות, מפריזי הרעש, אבל גם זריזים במלחמתם ומעניינים בתור מחזה סלוניקאי טפוסי...

ליל־השלוה

פעמים על דרכי הקשה
שאפתי אל שלוה זו מרחוק...
ארנו גרבורג[1])

סלוניקי, 11 מרס 1900

ידידי

לו משורר הייתי כאלכסנדר קיילנד, כי אז תאורי על "יום השבת" בסלוניקו היה עולה על שלו בכל יתרון קרבתי בגזע ליהודים אלה, בכל חום הרגשות הצפים ממעמקי ההכרה הבלתי־ברורה, פרי אטאביזמוס העולה מנבכי הדורות, או אולי רק זכרון מעורפל מימי הילדות הראשונים. פואימה היתה אז יוצאת מתחת ידי...

ואולם שבעתים מלא הוד היה אז תאורי על "ליל השבת"!

כשבא אלי קורדוברו ביום ששי לפנות ערב, מגולח למשעי, לבוש בגדי־חג, ושאל הוראות ליום מחר, אמרתי לו:

— תביא אותי לראות את החיים הפנימיים באיזו משפחה יהודית מסורתית.

העלם חשב רגע ושאל אותי:

— אולי אדוני רוצה לבא עוד הערב אצל משפחה כזו לקבלת השבת?

— כן, כן.

— אבל אדוני יאכל שם את ארוחת הערב...

— זה לא, אין אנכי רוצה לגרום טרחא למי שהוא.

— אה! אדוני יראה איזו חביבות של הכנסת אורחים יש בין משפחות כאלה, ומה ישמחו לכבדו... רק, אדוני לא יתביש לסעוד ביחד עם משפחה עניה כמעט?...

— לא, ביחס לזה אין אני גאותן כלל.

— אם ככה, אז בבקשה לבא...

צללי ערב נטו בינתים, וברחוב הראשי שדרכו עברנו, כל החנויות היו כבר סגורות על מסגר. פגשנו רק עוברים מפגרים הנחפזים הביתה. נטינו ימינה אל רחוב ארוך וצר השמם מאדם

1) סופר נורוגי.

ואשר דממת־מדבר שררה בו. תריסי־העץ הישנים של החנויות וריחות ידועים הזכירו לי שכבר הייתי פה פעם... האם לא זאת ה"פלאסה", השוק היהודי אשר הדהים ובדח אותי ברעם צעקותיו ותנועתו? היא היא, אבל בלי חנוניה ורוכליה הציוריים עם הערבוביה של קולותיהם וטבלאותיהם המגדישות.

וברחובות של השכונות שבתוכן אנו מתקדמים, עגלות פסקו מלעבור זה זמן, ובכל עבר ופנה היו לאט לאט עם צללי הערב יורדים שקט ושלוה מיוחדת. דרך חלונות הדיוטות התחתונות של הבתים נראה לעיני מחזה חד־גוני. שלחן ערוך מכוסה מפה לבנה ונרות דולקים במנורות פשוטות של ברונז או ניקל. בדמדומי יום בהיר וקריר זה, יהודים, השבים מבית הכנסת, עברו במנוחה עטופים ב"קירים" או לבושים מעיל עליון אירופי ושוחחו ביניהם, והעוברים הנפגשים ברכו זה את זה בברכת "שבת שלום" חמה. בקולות היה אותה ההברה המאורכה ששמעתי בשעות העבודה, אבל נדמה שהערב היא פשטה את גסותה ההמונית והיה לה רק הנימה המרושלת של אינטימיות מלאה חבה עליזה. גם אותי ברכו רבים בברכת השבת ואחדים שהכירו את קורדוברו, התקרבו לראות את הזר. בשאלותיהם המטרידות במקצת, ומתוך המבטים שהיו מעיפים לצדי, יותר מסקרנות בלתי מנומסה, היתה מורגשת לי באופן ברור סמפטיה מקרבת וחביבות של כבוד. ולא אל האורח האירופי הלבוש ככורגני אמיד, אלא אל היהודי פנתה ההרגשה החמה הספונטאנית, אל האיש הבא מארץ רחוקה ושרק כעת, בשעת המנוחה הנפשית, נודע להם כי אח הוא. ואלו הייתי לבוש קרעים, בטוח אני כי הייתי רואה בעינים הרכות הטובות של אנשים אלה אותו הברק המלטף ואותה שאיפת־הקרבה. ומה גדולה התלהבותם כשה"פראנקו", הסביר להם פנים בלי התגנדרות והשיב על שאלותיהם במלים חמות באיטלקית הדומה כל כך לספניולית ושאין מי שלא יבין בעיר זו השוכנת לחוף ים התיכון.

— שבת שלום!

פסקו קריאות הרוגז, נעלם הצלצול הגס של העבודה המבוהלת, ובשיחות העוברים אין שום צליל שיזכיר את יובש המשא ומתן היום־יומי. כאילו נוכחותה המורגשת של דבר מה טמיר המתיקה את הקולות העבים, נתנה להם רכות וצניעות. אין זאת היראה המשתיקה

העוטפת את האדם בפרוזדור של שליט, זאת הרגשה משקיטה של קרבת משהו מכובד ואהוב, קדוש וחביב כאחת, אשר לעומתו, ובלי התאמצות, נעלמים מאליהם כל גסות וכל יובש, כל כעס וכל כעור. אולי "הנסיכה שבת", אותה "הנסיכה השקטה" של הַיְנֶה?... כן, היא היא! הנה אני גם כן מרגיש את קרבתה; כמעט בעיני גוף אני רואה את שולי אדרחה הזרועה כוכבים, החופפים ברגע הזה על הכל, על הרחובות העטופים חצי־חשכה רכה, ועל הבתים המוארים בנרות צנועים, ועל האנשים האלה ההולכים בפסיעות שקטות ותנועותיהם מעידות על השלוה אשר ירדה על נפשם ואשר נותנת לקולותיהם צליל ענוג מרוכך, צליל חביב הנושא לאח, למכר, לשכן, לעובר הזר, מתוך רגש לבבי, ברכת השלום והידידות:

— שבת שלום!

קורדוברו עמד לפני בית בן שתי קומות ופנה דרך לפני. נכנסתי אל חדר רחב. לאור שני נרות חלב הדולקים על השלחן תפשתי במבט עין מחזה שכדאי היה להצייר על ידי צייר אמן.

על מין דרגש מחופה בד לבן ישבו שתי נשים. האחת זקנה, אבל עם רעננות על פניה, לבשה את ה"סאייו", בעל הקוים הרחבים לארכו, ועל ראשה ה"קופיה" המנומרת. הידים היו שלובות מתחת לסינר מצויר ועיניה, עינים גדולות מלאות תבונה, הביטו ישר אל עיני האשה השניה שספרה לה כנראה דבר מה מענין. זאת, הרבה יותר צעירה, לבשה, במקום הסאייו הדק, חצי מעיל של פרוה שעטף את כתפותיה וזרועותיה והשאיר מגולה חלק מהחזה הלבן אשר בד כמעט שקוף היה מכסה אותו. כדאי לציין, אגב, כמה שזה יראה לך מוזר, שתלבושת "דקולטי" זו של האשה הסלוניקאית הנשואה לא מעוררת שום הרהורים רעים, והסבה היא כי בהיותה לא הדוקה אל הגוף במחשבה תחלה, היא לא מבליטה את עגילות החזה לשם גרוי היצר, ויותר מזה אולי משום שהתנועות הן זהירות, צנועות, ההליכה לא טופפת, ובהרצינות התמימה של הפנים אשר כל גנדרנות חסרה בהם, מרגישים דבר מה המכריח לכבד אותה, ובאופן אינסטינקטיבי יראה לך כחלול קדש המחשבה אפילו להסתכל בגופה. שערותיה וצמותיה היו מכוסות מין מטפחת של טול צבע תכלת רקומה חרוזים דקים אשר לאור הנרות נוצצו כפנינים. כמעט לרגלי שתי הנשים ישבה על שרפרף ילדה בת שש־עשרה ועיניה השחורות

מביטות אליהן כמו תלויה היא בשפתותיהן. פנים שחומים במקצת אבל בריאים ומבריקים וצבע ורדים דק על לחייה העגולות. בפנים אלה היה איזה קו ידוע לי שברגע הראשון לא תפשתי מה הוא.

ליד השלחן הערוך לסעודה ישב איש כבן ארבעים וידיו שלובות על חזהו, וסמוך לו ילד הדומה בקלסתר־פניו אל האשה הצעירה, שהביט לתוך ספר המונח על המפה הלבנה. אבל יותר מכל אלה משך את תשומת לבי זקן אשר טייל לאורך החדר וזמזם איזה פסוקים בעברית.

היה זה איש כבן ששים אשר זקן ארוך עטר את פניו הלבנים הרזים, אבל מחוטבים היטב, וירד על פי מדותיו. הוא היה לבוש קירים שפרותו מצבע ערמונית מבריק נמשכה מצוארו עד רגליו, וחבש לראשו תרבוש אשר נתן למצחו הרחב הלבן זהרור אדמומי. דרך משקפיו היו נראים עיני תכלת בהירות.

כשנכנסנו כל העינים הופנו אל צדנו בתמהון, וכשראו על ידי את קורדוברו, כל המשפחה קמה ממקומה והתקדמה לעומתי, והגברות כמעט במקהלה השמיעו בהברה מאורכה ומוסיקאלית:

– מוס סיאה איל ביין בינידו, סניור![1])

שאפילו אם לא ידעתי אחת מהשפות הלטיניות הייתי מבין את פירושו מתוך התנועות ומתוך הקול הנרגש המלא חמימות וצלצול ניגוני רך.

וכשהוא הציג אותי לפני המשפחה כלה, אז הבנתי את ההפתעה שעשה לי ולהם קורדוברו השובב בהביאו אותי אל משפחתו, אל זקניו והוריו!...

אודם של בישנות ושל שמחה ביחד כסה את לחייהן של שלש הגברות. האיש שזוף־הפנים, אביו של קורדוברו, הגיש לי כסא ובקש אותי באיטלקית מסורסת להשאיר את כובעי על ראשי. הזקן פסע פסיעות אחדות לעמתי, גופו הזקוף וה"אנטרי" הבהיר הארוך המגיע עד רגליו, העניקו לו הליכה אצילית. מבלי להפסיק את קריאתו, לחץ את ידי בחזקה ואחר כך הרים את ימינו אל רקתו במין נתינת שלום מזרחית מלאה הדר.

ישבנו והזקן הגביה קולו בזמירה נעימה שבכל חרוז שבה היו חוזרות אותן המלים. הקול רק היה עולה ומתנמך חליפות, פעם

1) ברוך יהיה לנו בבואו, אדוני!

מתגבר ברגש ועוז ופעם נעשה רך ומרוכז כמו מתוך דבקות של הערצה ואהבה יחד.

אז פסקו כל השיחות ובחדר השלך הס. נשמע רק קול הזקן. מתוך הפה חסר־השנים לא יכלה כמובן לצאת זמרה הרמונית ומסולסלת. אבל הלבביות של השירה המזרחית, ואולי חמימות טבעית של מזג בעל רגש היו נותנים לשירתו ערבות ורוחב שמלאו את כל החדר. שלות השקט ספוגה מסתורין היתה יורדת אל הנפש עם הזמרה הצנועה. לא שמחה ליום חג, אלא מנוחה שאננה היתה חודרת אל הלבב, מרפה את העצבים. נדמה כאלו כל לאות האברים וכל עצב לא יכלו עמוד בפני רגש משקיט ומתוק זה. הבטתי בפני כל אחד מהמסובים; לא עליזות כי אם רצינות היתה בפנים אלה, אך לא הרצינות הקפואה שבפני המתפללים בכנסיות הלוטרניות מאצלנו, המשתוה כל כך והמתאימה כה היטב אל העצבות החגיגית של קול הבס של ה"אורגן"; פה היתה ארשת־פנים טבעית של קדושה דתית צנועה ושקטה של בני אדם אשר אלהיהם הוא, לא אלהות קודרת שרק באמצעות כהנים לבושי שחורים יתקרבו אליה בכריעה, אלא קרוב וחביב כבן־בית אף הוא, כסב אהוב ונערץ גם יחד.

והנה פתאום כלם קמו על רגליהם. עשיתי כמוהם. הזקן עמד וכוס יין בידו, ראשו נטוי לאחור וחזהו בולט, ועיניו נשואות מעל ראשי המסובים, כאילו אל מחזה מסתורי הגלוי לו לבד. כמו מתוך זכרון עטוף ערפל, ראיתי עולה אז לנגד עיני רוחי מחזה דומה לזה... כן, ככה, כשעוד הייתי ילד רך, עמד פעם הסבא וכוס היין בידו. אבל אז, אבי לא קם ממושבו בהדרת הכבוד להורהו וליופי המסורת של דורות קדומים. הוא לא הניח מידו את הפנקס שבו רשם עם עפרונו מספרים, בו בזמן שאמי, ברגזנות נוספת, הגבירה את ריצת אצבעותיה על מנענעי הפסנתר ומלאה את החדר נגינה קשה וקרה שהחרישה בשבילי את קולו העמום של הזקן הנעלב.....

ופה אני שמעתי את צלילי ה"קידוש" הממלאים, למרות רכותם, את כל החדר, וגם ראיתי סביב הזקן את המשפחה כלה עומדת על רגליה בכבוד ובשמחת־קדש... הנה הנָה השלשלת החיה של העם עתיק־היומין: הסבא ועל ידו בניו ועל ידם נכדיו הפורחים! מי זה אמר שמַתנו, שבבית קברות ההיסטוריה נסתם הגולל על עם שיצר פעם אלהים גדול בצלמו, ובסוף קבר את עצמו באופן עלוב בין

ערמת המספרים ופרחי הניר של הלוקסוס הסנובי? תאלמנה שפתי־שקר! ישתקו רנאן והמתבוללים מקרבנו! עיניהם לא ראו את העם החי ואזניהם לא שמעו את קולו הבא ממרחקים...

האם באמת נגמרה כבר התפלה הרכה, הזכה, המזככת? כן, שירת הקסם פסקה. מגישים לי את הכוס ומרמזים לגמוע ממנה, ודרך מסך ערפל העומד לפני עיני, רואה אני עכשיו את בני המשפחה כשמתקרבים כלם וסובבים את הזקן, מרכינים את ראשם לפני קומתו הזקופה ומושיטים לו את שתי הזרועות כשכל אחד אומר לו בהברה מלאה אהבה שאי אפשר לי לתרגמה:

— „דימי לי ביזארי לה מאנו!"[1]

מה קרה לי? כמוכה־ירח הנה אני גם כן מתקרב אל הזקן, תופש לו בעל כרחו את היד, ועל האצבעות הלבנות הרזות אני מניח נשיקה עזה מלאה געגועי־נפש ורחמים, אותה הנשיקה שלא זכה לה ממני הסבא שלי, המסכן...

הבלגתי בכח לא־אנוש על רגשותי, כי עוד רגע והדמעות היו מתפרצות... לאט לאט ההתרגשות אשר בלבי קמה לדממה. ישבתי שלש שעות, סעדתי עם בני המשפחה ושוחחתי אתם בלב שלו. הוי, מי אמר שברק הגז ונברשות החשמל משפיעים הדר ושמחה? הנה, שני נרות חלב רזים דלקו בתוך פמוטי נחשת משני קצות השלחן, ולכלנו היה אור; והפנים קרנו משמחה חמה. החדר הדל המסויד סיד פשוט, עם רהיטיו הנושנים, הכריז על עוני צנוע ונקי. אבל עוני זה היה מומתק ומיופה על ידי האחדות והחבה של בני המשפחה איש לאחיו והכבוד לזקנים שבלטו ממבטיהם ומכל התיחסותם של בני הבית, והעידו על מוצא יותר מיוחס ממה שאפשר היה לחשוב על פי מצבם היום.

במרוצת השיחה נודע לי, אמנם, שהיו ימים יותר טובים מאלה להמשפחה, בטרם שהשרפה הגדולה תחריב את הבית הלא־מובטח שלהם ובטרם שידלדלו מעינות הפרנסה של הזקן. כי הזקן היה מלפנים מלמד מכובד בתלמוד־התורה, טפוס מושלם מהדור הישן אשר למוד התורה הוא כל תענוגיו בחיים, אשר אצילות טבעית עטרה אותו הוד מבלי שירגיש הוא בעצמו כי „קרן עור פניו", נכדו ספר לי כי הועדה המפקחת, הלהוטה אחרי תקונים, החליפה חלק

[1] יתן נא את ידו לנשק!

מהמלמדים במורים צעירים ופטרה אותו, ורק הקציבה לו פנסיה זעומה; והזקן, שהבין את השיחה, היה מנענע בראשו בלי שום מרירות בעיניו והיה מצטחק בסלחנות כאומר שהועדה היא הצודקת. אביו של קורדוברו, מוכר־ספרים נודד, היה משתכר לחם צר; וכך, בכדי להשלים את צרכי המשפחה, הכרחו כלם לעבוד, הילדה בתור רוממת־עוזרת, הילד בתור שוליא של חיט, האם בתפירת לבנים בעד השכנות, וקורדוברו הכרח להפקיר את כשרונו המיוחד ללמוד שפות לשם עבודה שהיתה למורת־רוח להזקן האיסטניס, עבודת רוכל ותרגמן לנוסעים, מה שלא היה עושה בידאי אילו מצב המשפחה היה אחר.

תאמין לי שעוד מעט וקראתי לו: — לא היית עושה זאת קורדוברו? וכיצד הייתי זוכה אז אני להכיר אותך ואת המשפחה הזאת החביבה?...

אבל את הקריאה האגואיסטית הזאת לא בטאתי. אני הייתי שותק על פי רוב והבטתי בעונג אל פני בני המשפחה בשמעי אל דברי קורדוברו. הוא ספר לי על קושי הפרנסה ובדברו על עצמו, הודה לי על חוסר כל פרספקטיבה בחיים, אבל גם זה בלי כל התמרמרות נגד הגורל, במין אופטימיות שהיה בה גם מהפילוסופיה הפטליסטית של דוקטור פאנגלוס וגם מהבטחון האינסטינקטיבי במזלו ובכחותיו שסוף סוף ימצאו את שמושם. אחרי שראיתי אותו כל השבוע, כעת נגלה לי לתמהוני קורדוברו אחר. הצעיר הזה אשר בימי החול היה פזיז כמו כסף חי ודבורו כלו תנועה והעויות־פנים, או יותר נכון, כלו מימיקה אחת בלי נוח, עכשיו נחה עליו רוחה השַׁלֵוָה של השבת. כאלו גדל והתבגר, ועם כל זאת בת־צחוקו רחפה באותה הרכות העדינה שבפני אחותו; ובאוירה הספוגה חמימות של הבית, הוא לבש כבוד של בן־משפחה אריסטוקרטיה, בין אמו אשר, כפי שנראה ברור, מחגאה בעלם גדול ופקח זה, ובין זקנו המשפיע עליו מהודו. וחוץ מזה, איזו תמונה של רוך ושקט נפשי היו מציגות לפני עיני שלשת הנשים היושבות ממולי אחת על יד רעותה בקבוצה פסלית חיה, הזקנה עם פני המטרונה הרומאית שלה אשר בת־צחוק תמידית המתיקה בם את הגאוה הטבעית, אמו של קורדוברו אשר מאביה קבלה את הקומה הזקופה ואת עיני התכלת הטובות, ובתה הסימפטית עם עיניה הבישניות!

כשנרות השבת הדועכות הכריחו אותי להפרד מבעלי הבית,

וכשקורדוברו לוה אותי עד המלון, דרך הרחובות השקטים שאור הלבנה הכסיפה אותם, לא פגשנו הולכים ושבים. דממה היתה בכל, התפשטה עד למרחקים, כאלו העיר כלה שאפה רוח מעבודת השבוע. דרך וילונות החלונות של הקומות הראשונות, בחדרים המוארים אור צנוע של נרות חלב, נצנצו פה ושם לעיני מחזות הדומים לזה שראיתי, ומהבתים, אפילו ממעמקי דירות־המרתף, בקעה ועלתה שירת השבת, קול הילדים המצלצל כמטבעות כסף מעורב עם קולם החזק של גברים עמלים, בברכם את מי שנתן להם, ביחד עם הלחם, פרי זעתם, את יום המנוחה המרגיע את אברי גופם הלאים מעבודת ששת ימים, ועוד יותר מזה את "לילה־שלוה" המסתורי והמקסים, היחיד בחיי בני אדם!

"קרית־השבת"

אם בימי השבוע, תנועת העבודה מדברת על ההשפעה של יהודי סלוניקו על כל חיי עירם, רק ביום השבת נכר כל החוסן וכל העומק של עבריות זו. ולא רק מתוך נגוד הדממה היורשת את מקום התנועה הרועשת, בלבד. אמת, אם תתעה בנמל השמם ותשקיף בעצב על מימיו הדלוחים אשר בהם סירות על עגנן מלאות סחורות מחכות לגואליהן־עובדיהן, ואם תסובב ברובעי העסקים וידהימו אותך השורה הארוכה של תריסים המוגפים והעדר החיים ברחובותיהם למרות חנויות יונים ו"דונמיס" הפתוחות לחנם, תרגיש אולי הרגשה מוחשית את הכח המספרי ואת הפעילות המחֻיָה של יהודים אלה..., אבל עוד לא הבנת את השבת הסלוניקאית. אתה צריך לעבור בשכונות היהודיות אשר המנוחה השֻלֻוָה השוררת בהן תעטוף אותך כמו אוירה מבושמה ותשקיט את תנועותיך העצבניות הרגילות עד שגם הליכתך תעשה מעצמה יותר אטית ועצלה. אתה צריך לחכות על יד בתי התפלה לראות בצאת המוני אנשים ובניהם המברכים זה לזה ב"שבת שלום" מלאה חום. אתה צריך להציץ אל תוך החצרות אשר שם ילדים החפשים רק היום מלמודים, ישחקו בעליזות, ובהן תשמע בפעם הראשונה צלצול הצחוק הכספי של צעירות ונשים החפשיות רק היום מעבודת הבית. ובפרט אתה צריך להמצא אחר הצהרים בין המוני המטיילים על שפת הים או בדרך ה"קאמפאניאס"

ולהתבונן אל פניהם... ואז תוכל להבין את השבת הסלוניקאית ואת הרשם שעשתה עיר זו על קיילנד.

הפרצופים לא זרים לי. במשך שבוע שבתי פה, קוי־פנים אלה נעשו לי קרובים וידועים. אבל אז נראו לי בתוך זעת העבודה הגופנית או הציצו אלי מבין פנקס־החשבונות. והיום אני רואה אותם בצורה אחרת. המצח אינו מטפטף זעה וגבות העינים אינן נקמטות מתוך רגז המשא ומתן או מתוך התעמקות המחשבה. הפנים של עובדי פרך היום מצהילים לא רק מהיותם רחוצים למשעי, אלא מתוך שכל היופי שבזקן הדחוס ובקוי־הפנים המחוטבים היטב מואר באור של העינים הגדולות המלאות היום שקט בוטח בלי חוצפה וגאה בלי יהירות. הגב זקוף, תנועות הידים הקשות אשר עובדות בברזל וסוחבות את כבלי ה"גואינג"', הן ענוגות ושאננות היום, וזה לא רק מתוך מנוחת הבטלה: שלוה יותר עמוקה הבאה מהנפש, ובמקצת מרוחב השרולים של המעיל המזרחי, נותנות להן רכות ורוחב ואצילות. העיפות והדאגות אינן מטילות את צלן והקולות מצלצלים בצחוק חפשי, והצחוק אינו גס ולועג, אלא יש בו תמימות ילדותית וטוב־לב.

המבט הוא חפשי, חדור שקט פנימי ומביע בטחון גמור כאלו אנשים אלה שואבים גאון וכח מהכרתם שעיר זו, החיה מתוך תנועתם והשובתת ביום שבתם, לא היתה כלום, לכל היותר כפר תורקי גדול, אילו הם נשארו בספרד... להמאונאג'ר המטייל בבעלות על שפת הים, מכירתו מכל השבוע, ולהסוחר הלבוש ארופית אשר על חזיתו, הבולטת מתוך רוחב הכרס, מבריקה שלשלת הזהב של שעונו והמלוה את אשתו המלאה תכשיטים, ולהבחור העובר הדור צוארונו המגוהץ והרם, לכלם יש אותה העמידה של בטחון וחרות שאננה שאין בה בטול יהיר לזולתם, אפילו כשהם עושים עליך רשם של התגנדרות תמימה, אבל יש בה מעין הזקיפות – הבלתי־ידועה ליהודים ביתר העולם – של הCivim Romanum sum. ואל הנכרי המופיע פה ושם בין המטיילים, אין העינים פורצות בניצוץ של חשד או של פחד או לגלוג מסותר. מבט חפשי וטבעי, נקי משנאה ומקנאה, לפעמים ידידותי, נח עליו וכאלו אומר לו: אין דבר, גויי הטוב! אין אתה מפריע לנו; הרשות לך לטייל בתוכנו, לנוח ביום מנוחתנו ולשמוח מזה שליום

השבתון שלך יש ערב־חג והקדמה נאה בזכות מזלך הטוב שגרם לך להולד בעיר היהודים, בקרית השבת!

קרית־השבת! "סבטופוליס"! האם לא שם זה היה הולם את העיר יותר מה"סלאניק" שנסתרס בפי התורקי העצל, המסתפק בשבוש שמות מן המוכן, כמו שהסתפק ביום כבשו את העיר בהפיכת כנסיות נוצריות למסגדים לו, במקום לבנות לעצמו בתי־פולחן?

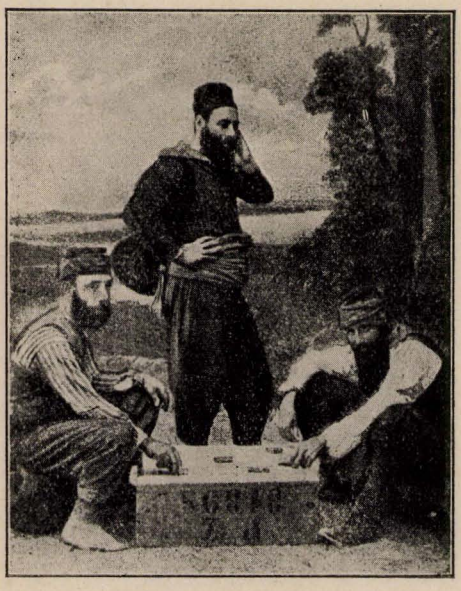
על כל פנים, לדבר אחר תוכל להאמין לי, ורמונד חביבי: אם יבא יום ויהודי סלוניקו, תחת לחץ חיצוני או מתוך חקוי אוילי לאחיהם מארופה, יבטלו את יום מנוחתם, אז, חבל! לעולמים יעלם מחזה אשר יופי בו וכבוד בו לאדם; ולעיר זו תאבד כל מקוריותה... החיים ילבשו בה פרוזאיות ויובש; תהיה אז פנה מאוסה של המזרח הנבער, בלי השלוה העצלה והפילוסופית הנותנת לפחות מעין שירה לחיי עיירה תורכית; יהיו בה אז כל המגרעות של העצבנות והרתיחה המודרנית, כל הזוהמה ורדיפת המטבע השגעונית של ערי ארופה הסואנות, בלי הנחמה של חייהן הרוחניים ובלי ההדר של השכלתן וההרגשה הגאה של כח קבוצי, והבטחון הבא אל הלב מן השלוה העוטפת ליום שלם את כל העיר ונותן לה מראה מיוחד במינו של עיר עבריה, יאבדו לנצח; ואתם גם המבט הישר והקומה הזקופה של יהודים אלה... לא, אני לא הייתי רוצה בשום אופן לראות את סלוניקו בתקופה עלובה זו!

מפני מה מחשבה כה עצובה עלתה פתאום על דעתי ביום שמנוחת הנפש של השבת הסלוניקאית עוטפת אותי? איני יודע. מי שהוא מהסופרים אמר כי טבע הוא באנוש שבשעת חדוה דוקא עולים על לבו, ולו לרגע, הרהורי עצב ומחזות תוגה, במובן זה, אפשר אולי ליחס רק לאדירות הרגש המנשא את רוחי היום את הרעיון של אפשרות נוגה זו, שלעת עתה אין, לאשרי, שום סימן המנבא לה.

טפוסים סלוניקאיים

סבלים יהודים
...כשאין משא לטלטל

זקן — אבל זקוף קומה
ועוד מרויח לחמו על ידי שרויות קטנות

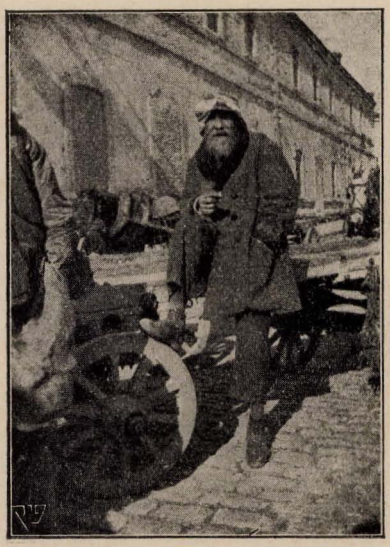
טפוסים סלוניקאיים

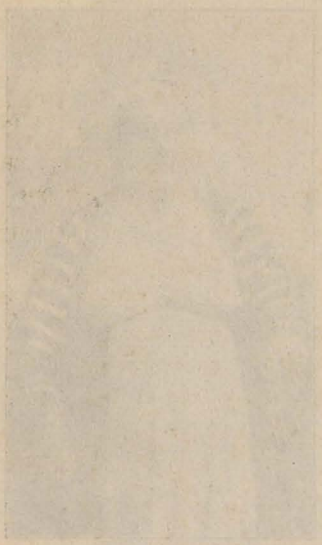
אשה מהמעמד הבינוני

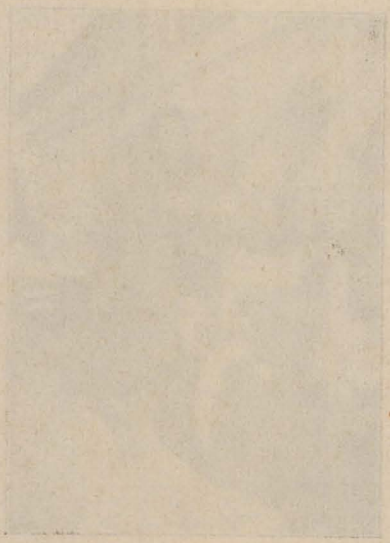
אשה מההמון

העגלון הזקן

אריסטוקרציה והמונים

סלוניקו, 13 מרס 1900

חברי!

מיום השבת עד היום למדתי הרבה פרטים על החיים ועל המנטליטט הסלוניקאית, כי הודות לקורדוברו ולמכרי החדשים, היתה לי האפשרות להפגש עם אנשים מכל הסוגים, היתה לי הודמנות להמצא לשיחה על כוס תה, כמו אצלנו, בטרקלינים של רמי המעלה, מגרי ה"קאמפאניאס", ולבקר כמו כן בהשכינות של העניים המרודים. אחד הדברים שמשכו את סקרנותי במדה מרובה ואשר ישמש נושא למכתבי היום, זה היה ההבדלים החברתיים המגיעים פה כמעט למדרגת "קאסטאות", מה שהפליא אותי לא מעט.

הפליא, אבל לא היה רע בעיני; להיפך,—ועל תתמה על בטוי זה אשר בו מעין כפירה בעיקרי הדימוקראטיה, והמוזרים בפי, ההבדלים האלה נאים ויאים הם פה והולמים את הלך־הרוח של אוכלסין אלה.

אתה זוכר את הרושם המיוחד שעשו על שנינו קטעים שהקריאו לפנינו בסטוקהולם מכתביהם של שני סופרים איטלקים, מאסימו דאדזילייו ועוד אחד שאינני זוכר את שמו. סופרים אלה מלגלגים על המושג המזויף של הדימוקרטיה "בתור פולחן ונצחון של המכוער ושל המגואל בחומר וברוח" ואפילו "בתור השתוות כללית במדרגה אחת ולא המעולה ביותר". בתורת נגוד קיצוני אולי, הם מבכרים על דמוקרטיה כזו, את הרוח האריסטוקרטי המתפתח בסביבה של כבוד עצמי ונימוסים טובים הבאים מירושה מאב לבן. אם נתיחס בקלות־ראש, נקל לבטל סופרים אלה בתור ריאקציונרים, אם כי, למשל, מאסימו דאדזילייו היה בלי שום ספק אחד החפשנים המעולים שבדור האיטלקי החולף ועבד בעד העם ובתוך העם, למרות היותו מגזע אצילים ומיניסטר בימי קאוור. אבל אם נרצה להעמיק ולהבין את עמדתם זו, אז חיש יתברר לנו שלא ללמד זכות על המחיצות בחיי החברה מתוך גאוה ומשפטים קדומים, או להגן על המוסד הנוטה לנפול של האריסטוקרציה הם באים, אלא להראות על החובה שיש לאדם לשאוף להתעלות ולהרים את עצמו במעלה הסולם של היפה והאצילי, בקחתו לדוגמה ולאמת־מדה לא את ההמון הפרוע, כי אם

את אותן המשפחות המובדלות מעם על ידי יחוס אבות, אשר מסורת הטוב, נדיבות הלב ואסטניסיות נשתמרה בהן במשך דורות עד כי ההמון עצמו מרגיש כאלו מחומר אחר קורצו.

אבל רק הערה קטנה אפשר להעיר לסופרים אלה: כי מסורת הטוב והעדינות לא מונופול היא להקאסטה האריסטוקראטית. ולהפך, אם נתבונן אל בני המשפחות האצילות באירופה, נהיה נדהמים למראה חיים שהם שלשלת של מעשי הפקרות וניאוף ותמיכה תמידית לריאקציה השחורה. להראות עליהם כעל סמל המוסריות, הרי זה יהיה מגוחך, ולעומת זה יש בין העם משפחות אשר אצילות הרוח ומדות טובות עוברות להן בירושה מדור לדור, אם כי לפעמים, לרגלי הרכבה לא מוצלחה, נכנסים יסודות לא בריאים ומקלקלים את שלמות השלשלת, כי אי אפשר להעמיד מחיצה והסגר למשפחות כמו שמעמידים נגד הבאים מעיר חשודה באפידמיה.

אבל בסלוניקו מצאתי הארה ותקון להתיאוריה האריסטוקרטית של הסופרים האיטלקים אשר בעצם היא צודקת, אם רק לא נגביל את אפשרות הסלקציה הגזעית למעמד מיוחד ומצומצם של יוצאי ירך נוסעי הצלב. כי פה בין היהודים ראיתי סוג רחב של משפחות מעולות הנבדלות מההמון באופן שלא קשה להכירן, והבדל זה נראה פשוט וטבעי אפילו בעיני יליד דמוקרטיה כמוני, טרם כל יען כי עם היותי דמוקרט גמור, לא הערצתי אף פעם, כמו רבים מחברינו, את הצפרנים הגדולות השחורות ואת החולצה המזוהמה בתור מופת ובתור סמל הדמוקרטיות.

שמא תגיד: הלא המושג של אריסטוקרציה הוא לגמרי זר ליהודים, העם המורד בכל אבטוריטט! ופריסטיג'ה, ובפרט המתיחס בליצנות למי שהוא מאחיו הרוצה להתרומם או להתנשא עליו. אפשר מאד שזה נכון ביחס ליהודים הנאנקים תחת סבל הרדיפות, הצרות, העלבונות והבוז שבמדה שוה הכבידו את אכפם על עשיר ועני, על מיוחס ועל בן ההמון, לא נתנו לסוג אחד מהם לזקוף את קומתו ולהסוג השני לקבל את מרותו או לחלק לו כבוד. ובכל זאת אם נתבונן היטב, אפילו בין יהודים מושפלי רדיפות אלה אנו נמצא השפעת מעלות היחש על ההמון, אולי שלא מדעתו. שמעתי פעם על מין אפיפיורים יהודים שבמדינות פוליניה אשר קוראים להם "צדיקים" ושיש להם חצר מלכים ממש. תלמידיהם ה"חסידים" מתיחסים אל

ה"צדיק" ואל משפחתו בהערצה ויראת הכבוד מופרזות כאלו נבראו מחומר יותר נעלה, ומרוב הערצה מיחסים להם כל מיני פלאות. אם איני טועה, פולחן חצי־אלהי זה יסודו לא לגמרי באמונה עורת בכחו הפלאי של הצדיק, אלא בהרגשה אינסטינקטיבית שבאמת משפחה זו, מדורות מובדלת ומורמת מההמון על ידי חיים של הרוחה חמרית המעניקה זקיפות קומה ומבט ישר, מזופכת על ידי מסורת של נקיון וטהרה גופנית—חזיון לא נפרץ בין תלמידיה, — מזקקת על ידי ירושה של דבקות מיסטית ואהבת האדם, רכשה במשך הזמן סגולות של אריסטוקרציה טבעית המנשאת אותה בהרבה על ההמון הפשוט.

אבל מה ששם הוא חזיון לא מצוי ביותר ולובש צורה מיסטית, פה מופיע באופן טבעי ומתקבל על הלב. במרוצת הדורות נוצר סוג של משפחות נבדלות, המקפידות על היחש ומתרחקות מהרכבה של מין לא בריא, אשר שומרות בין כתליהן, לא מסורת של שחצנות ריקה אלא מנהגים יפים ונמוסים אשר קבלה הם אצלן מדור לדור. ולמה להצטער על זה, אני שואל לך, אם התוצאות של "טהרת־גזע" זו היו עד עכשיו יצירת טפוס אציל המדות אשר ההמון אינו מסרב להכיר כי מורם הוא ממנו, ולוקח אותו בתור דוגמה ומופת? ולמה להרעים על זה בשם העיקר הדימוקרטי, אם המשפטים הקדומים שביסוד ההבדל של "קסטה" משמשים פה רק דחיפה להתרוממות? כי עוד לא ראיתי מימי המון נוח לקבל מרות והשפעה לטובה כמו הסלוניקאי. אפילו הפרועים שבו, אלה הטובעים ביון הבערות והמחקים בהתגנדרות את הבריון התורקי, רכי המזג הם; מלה אדיבה מרפה בן רגע את קמטי הגבות הזועמות; אין בהם קנאה ומשטמה לעשיר, ולמי שחכמתו ומדותיו העדינות מאירות את פניו מתיחס הוא ביראת הכבוד; ואת מחיצות ההבדלים החברותיים הוא לא מתאמץ לפרוץ מתוך עזות פנים... אבל מה יהיה בעתיד? לדעתי, ההשכלה, בהיטיבה את תנאי חייו ואת מנהגיו של ההמון, תשים לאט לאט קץ להקאסטאות. בינתים, ברוך יהיה המשפט הקדום התמים הזה אשר הרחיק את המשפחות אצילות המדות, לא רק ממגעו הגס של האספסוף, אלא גם מהתורקים בכלל שבעצם הם כלם אספסוף, לרבות ה"בייי" וה"פשה" שבהם.

המשפחות אשר להן רק מעניקים את התואר "אריסטוקראטי"

הן רק אחדות, וסלוניקו מתגאה בהן, ולא בלי צדק. אזכיר לדוגמה את השמות "אלאטיני", "מזרחי". אצילות טבעית, נדיבות־לב וגם עסקנות צבורית רוממה מציינות את בני המשפחות האלה. הם לא התבדלו מהעם אלא נשאים הם על העם יותר מתוך רגש האהבה והכבוד שרוחשים להם ממה שמרוב עשרם. אבל למעשה גם עשרם מרבה את כבודם על ידי השמוש היפה שהם משתמשים בו. כי מתנהגים הם כבני מלכים במשק הבית שלהם המפרנס עשרות משרתים ומשפחותיהם והוא פתוח לרוחה, וכן במעשה הצדקה שלהם שהוא לעזר לכל מוסדות הקהלה ולהמון אנשים פרטים. אם כי כל העם פה הוא דבק בתורה, סולחים להם בחפץ לב את חוסר האורתודוכסיה שבחיי אחדים מהם תמורת מדותיהם הנעלות. הכרתי בעונג אחדים מהם ובפרט עשה עלי רשם נפלא הזקן קארלו, ראש המשפחה אלאטיני, אישיות מושכת את הלב עם פשטותה המתמזגת, באופן מיוחד לו, עם האצילות העוטפת את כל תנועותיו.

אבל חוץ מאלו, יש מעמד חשוב ומענין מאד שהטביע את חותמו על כל חיי העיר ונתן את פרצופה היותר סימפטי לסלוניקו. זה מה שנוהגים לקרא פה סוג הבינונים, ולמעשה יותר נכון לקרא לו "האריסטוקראציה העממית".

באמת זה לא מעמד, כי על "קסטה" זו נמנים גם עשירים, גם משפחות לא אמידות של סוחרים זעירים ואפילו פקידים, והם רוב בנין וכמעט רוב מנין של יהודי סלוניקו. הגדרה חמורה אין, אבל למעשה בני המשפחות הללו מתיחשים לדורותיהם ומכירים את בני מעמדם. מוצאים נחת־רוח וקרבה רק בחברתם, בחוריהם אינם מתרועעים עם ההמון, ועל אחת כמה וכמה נחשב לפחיתת כבוד בעיני הסוג הזה להתחתן עם אחת המשפחות שמוצאה מההמון, אפילו אם היא עשירה. כי גדולים ההבדלים ביניהם גם באופן הדבור, גם בהליכות הבית וגם במדות עד כי נכרים לעין כל איש אחרי שהוא ישב זמן ידוע בסלוניקו. אבל טועה אתה אם תחשוב שרגש של בוז מלוה יחס של התרחקות זו. הוא נובע מהכרת ערך מוצאם ומהשאיפה לשמור על יפי המדות בתוך משפחתם יותר ממה שמיחס מעליב, והמוסדות של צדקה הרבים אשר הם יסדו לטובת דלת העם, ושבהם הם מטפלים באהבה וברחמים לבביים, סימן מובהק הוא לזה.

המשפחות הללו מאחדות בקרבן צביון יהודי ודרך ארץ,

מעשיות ושאיפות רוחניות, עדינות ויושר טבעי בלי התאמצות, כבוד עצמי לפעמים מופרז וביחד עם זה גם פשטות הטבע, כובד ראש ובצדה אהבת המותרות, ועל הכל לב רך ורחמן ומזג נוח, בפרט השתמרה בהן מסורת שלמה של נמוסים יפים, ביניהם הכי בולטים הסדר והנקיון היותר מקפידים, אהבת החסכון ורוח הסדר הרימו כמה מהמשפחות האלה למצב של עושר, אבל אלה שלא התעשרו מסתפקים בפתגם היפה שהוא שגור בפיהם וקים בידיהם:

"לה לימפייזה איס מידייה ריקיזה" כלומר: הנקיון הוא חצי עושר.

כשתכנסו לבתיהם תמצאו כלים מבריקים מצחצוח, רצפה שטוחה למשעי, ולבנים מזהירים מלובן ומבושמים, כי הכביסה היא אצלם פעם בשבוע לפחות, ולא כמו שנוהגים בארצות אחרות ששם הלבנים משתמרים שבועות וחדשים עם לכלוכם ובאופן זה ריח הגוף נשאר בהם גם אחרי הכבסם.

אבל המעלה אשר יותר מכל מציינת את היהודים האלה ונותנת זיו לחיי המשפחה פה, זאת היא הצניעות.

בהתבוננך לחיי אירופה הנוכחים, יש שהלב מתמלא תמהון ורחמים למראה הזוהמה המינית הפרושה לעין כל ברחובות קריה, או מסתתרת, באופן שקוף כמעט, גם בארמנותיה, גם בעליות הגג שלה. הפרשות של מקרי יום־יום שהעתונים מעבירים בהנאה לפני קוראיהם והרומנים הריאליסטים המתארים באמתיות גאונית את יצר לב האדם המודרני אשר אינו יודע רסן, מולידים בי לפעמים תכופות רגש של גועל־נפש לחיי המשפחה האירופית המלאה זמה עד לשגעון. אני זוכר בפרט איך בהיותי לפני שנתים באניה בין בולונייר־סור־מיר לכריסטיאנייה, ובידי ספר "האדמה" של זולה שקניתי בפריז לשם קריאה בדרך, היה הרושם הזה עלי כה חזק שזרקתי את הספר אל הים, וזה לא מתוך כעס אלא בתנועה של תיעוב כמעט פיזי, כמי שזורק בחפזון שרץ מאוס המנתר בין אצבעותיו. בזכרי זה אחר־כך, חשבתי שאני הייתי אז עוד מושפע מהפוריטניזמוס הלוטיראני שבחנוך הנורוגי, אבל עכשיו אני הבנתי מאין באה לי אותה התקוממות הנפש.

כי בסלוניקו נגלתה לעיני אמת זו שהקו האופיני המבדיל את היהדות מכל הדתות והפילוסופיות היא "הקדושה", לא קדושה של

נזירים זקנים המתבודדים על צוק סלע, או של כומרים ונזירות הממיתים לשם עבודת שמים את חיי המין שלהם, כי אם טוהר, טוהר הגוף ההולך יד ביד עם זוך הנפש, נקיות הדבור המלוה את טהרת המדות.

מצאתי פה אצל מוכר ספרים רוכל "תנ"ך" אנגלי קטן עם כריכה מהודרה. קניתיהו, ובשעות הפנויות אני מדפדף בו. כחדש נראה לי ספר הספרים אחרי שלא נזדמן לידי מאז שבתי על ספסלי בית־הספר האלמנטרי. דבר אחד, שאז לא הייתי בודאי מבין, התברר לי עכשיו: הגניוס של היהדות הוא לא רק, כמו שאמרו, תשוקה עזה לצדק; הוא גם הערצת הקדושה המוסרית. ספור הבלהות של חורבן סדום שטופת הזוהמה המינית, מעשה הגבורה הקנאית של פנחס הדוקר לעיני שבטו את הנשיא הפורע מוסר, זעמו המפוצץ של ישעיהו נגד "בנות ציון ההולכות נטויות־גרון", תאורו המזעזע של יחזקאל השָם לסמל השפלות את האשה "הפושקת רגליה לכל עובר"... בכל דף, ההיסתוריון העברי, המחוקק, הנביא התאמצו לתקוע עמוק בלב בני ישראל התעוב למעשה הזמה.

והנה באו אחריהם התלמודיים והפריזו על זה, והציבו סיגים וגדרים עד אין סוף. ואם לפעמים מרגיזה קפדנותם העוטפת את היהודי המאמין כמו רשת מסובכת של חומרות על כל צעד, בעד הסיגים שקבעו לטהרת המדות ראויים להערצה גדולה קנאים נוראים אלה, יען הצליחו לנטוע עמוק ביהודי צניעות טבעית שהיא באמת ראויה לשם "קדושה". ולדעתי, אם ישראל לא טבע בגלי העמים הסוערים משך אלפים שנה, לא אמונת היחוד שלו גרמה לזה, אלא טהרת המשפחה הנפלאה במינה אשר שמרה על בריאות הגזע, ועל יפי חיי־הבית שקשה כקריעת העור מעל הבשר היה להנתק מקסמו המלטף, ועל "ההתבודדות הגאה" של היהודים, ועל האחדות והאהבה והאחוה בין בני הגיטו, בקצור על קיום האומה.

מחשבות אלו אפפו אותי בסביבה זו ורק היום הבנתי מאין בא לי, יליד אירופה המופקרת, התעוב האינסטינקטיבי לחיי זמה.

ורמונד יקירי! יליד עיר אשר תריסר יהודים בה, אני מכיר מעט מאד את היהודים של הדור הנוכחי, בפרט את קבוציהם מרובי האוכלוסים שבמזרח אירופה. אינני יודע אם הם שמרו על היהלום

המבריק הזה שאבותיהם מסרו להם מבלי שידהה ברק־טהרו. אבל פה אני חשתי בכל כח את יפי הקדושה היהודית.

כי המשפחה הסלוניקאית, בפרט זו מהמעמד הבינוני אשר הוא רב מנין ורב בנין, יכולה להיות למופת ליהודים ולגוים יחד בהדר־טוהר חייה. האשה במשפחה זו כל שעשועיה הם חייה פנימה והמסירות לבעלה ולבניה. שמא תחשוב שהיא חיה כמו התורקית שכנתה בתוך "חארים" ובצאתה מסוה ה"טשרשף" מסתיר את פניה מעין זרים? טועה אתה, יקירי, חפשיה היא בכל, תלבושתה אין בה כלל וכלל משום הסתרה כל שהיא, אם היא לובשת אירופית או ממשיכה להתעטף ב"סאייו" הקדום. ובבוא האורח הביתה, היא משתתפת בשיחה אתו בין בני הבית וצחוקה מצלצל בלי בישנות מתחסדת. אבל רגש הצניעות הוא אצלה כה פשוט וטבעי ועמוק עד שמגן עליה נגד כל המכשולים, אפילו כשאין בלבה אהבה לבעלה, ורגש זה פועל אצלה יותר מהפחד מפני דעת הקהל אשר, כמובן, גם היא מקפידה בנידון זה. יובש הלב או צמצום הדמיון? לא, חביבי! ראיתי ביניהן נשים שיכולות, בפקחותן, בחן דבורן ובדקות ההרגשה שלהן, לפאר טרקלין אירופי; גם בהן הצניעות התמימה מצומדת באופן מפליא אל לב בעל תשוקות ואל תכונה פיזית לא נעדרה אפשרות של סערות החושים.

והצעירה? הגדרה אחת קצרה: הצעירה הסלוניקאית היא במובן הצניעות מ ר ג ל י ת שברק טהרה לא הועם על ידי מגע. גופה ונשמתה הם זכים כבדולח, ואלוף נעוריה יכול להיות בטוח שידים זרות לא נגעו במשהו במי שעתידה להיות רעיתו הנאמנה בחיים, איני יודע אם זה מפני שהוריה שומרים עליה מהתקרבות יתרה של אנשים זרים. אבל מבלי להתחשב עם ההשגחה מצד קרוביה, צעירה שהלכה פעם לבדה עם איש שלא מבני המשפחה, נופלת לגמרי בעיני חברותיה. ועוד פרט אחד מוזר במקצת: העלמה היודעת סתם לדבר תורקית היא כבר פסולה בעיני בני המשפחות האלו, כאלו רק ידיעת השפה של התוגר הפוליגמי ורודף תענוגות בשרים היא כבר סימן ליחסים חשודים...

כמה זמן עוד תמשך תקופת זהב של תמימות זו? איני יודע. אני אוכל להביע רק איחול: יהי רצון ואלוהי התנ"ך ינצור לזמן רב את הקדושה הנפלאה שבחיי יהודים אלו. ואם ההשכלה המודרנית,

החודרת כעת לסלוניק, עלולה להביא בכנפיה ההפקרות המתועבת של אירופה, אני מצדי שולח מקרב לב לעזאזל השכלה מחריבה זו!

אני מבין: אם במקרה תראה את בכתבי זה לחברינו יהודים או לא יהודים, הם יצחקו צחוק אדיר על ה"מורליסט" החדש, כמו שגם אני הייתי צוחק על ה־Prud'hommes הדרשנים מכל המינים. אבל באתי הנה והרגשתי כמה יופי יכול להיות אצור בצניעות פשוטה ואינסטינקטיבית הנובעת מעמקי הנפש, כמה זיו ואשר בחיי משפחה טהורים עם אמון הדדי בלבבות הזוג, וכמה זה קרוב לריחו המיוחד של עמנו, וחוץ מזה ראיתי כמה זה מנשא אנשים אלה אל מדרגת אריסטוקרציה אמתית אשר במשמעותה השלמה צריכה להיות אצילות בדולחית של מדות, ולא שחצנות נבובה של מיוחשים מדומים שכל כבודם הוא "הדם הכחול" שלהם. ואני איני צוחק יותר.

היודע אתה על מה אני צוחק? על הצביעות המטורפת של המשפט הארופי המזכה את הבעל ההורג את אשתו ואת מאהבה אם הוא תופש אותם בעונם, ואת הנאוף עצמו אינו מוקיע בשער, ואת הנואפים אינו שם לדראון עולם אם רק ידעו לעשות את מעשיהם — לא חלילה בסתר, כי אין צורך להסתיר אותם — כי אם בלי סקנדל, או אם רק הבעל מעלים עינו מהם; על החקים האוסרים את פריעות המוסר בעוד שלמעשה גם בספרות, גם בתיאטרון, גם בתמונות, גם בחיים ובחוצות קריה, הזמה צועדת ברמה, בבטחון חצוף; על החפש ההפקרי המחריב את המשפחה, יסוד הלאום; המרבה ממזרים, אומללים נצחיים שלא חטאו; המפיץ את המחלות הכי מאוסות, המרקיב את הגזע עד שרשיו. על אלה אני צוחק עד לדמעות של רחמים.

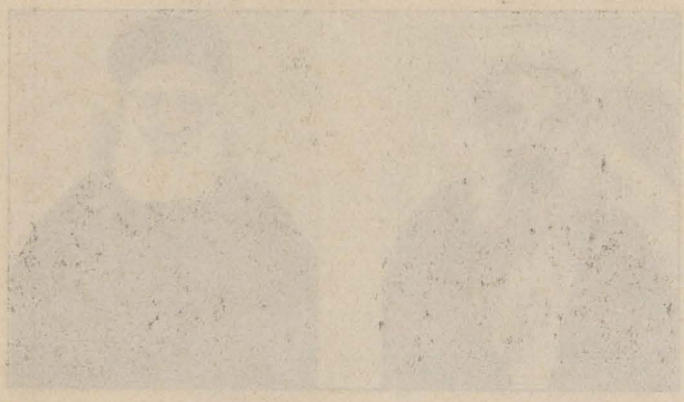
טפוסים סלוניקאיים

רבנים

«בעלי־בתים»

כהני־דת או סתם יהודים למופת?

סלוניקי, 14 מרס 1900

ידידי!

הרבה דברים ששם היו מביאים אותי לידי לגלוג משפיעים עלי פה כבד־ראש... למשל, האם תוכל לתאר לעצמך אותי מדבר בידידות ובכבוד עם כהן־דת, ותהיה אפילו דת אבות־אבותי?... את הפלא הזה עשתה סלוניקו.

היום בצאתנו מהמלון נפגשנו עם איש בן ארבעים שנה, בעל זקן מדובלל ופנים חורים עדינים. הוא היה לבוש הלבוש הטרדיציונלי של הסלוניקאים, ז. א. "אנטרי" ו"קירים" שחור ותרבוש אדום לראשו. הוא נתן שלום לקורדוברו ושאל לו כפי הנראה על שלום זקנו. קורדוברו הציג אותו לפני:

— דודי, אחיה של זקנתי, רבי משה.

התפלאתי ושאלתי איך הוא היה "רבינר" אם כלום בתלבושתו לא היה מבדיל אותו משאר היהודים. קורדוברו באר לי ש"החכמים", כך נקראים פה הרבינר, לא נבדלים בחיצוניותם מהחילוניים.

פניו של הרב הצעיר משכו אותי בסמפטיה מיוחדת. טיילנו על שפת הים וחקרתי לדעת את חייו ואת חיי חבריו. דברנו חצי איטלקית, חצי ספרדית. הוא באר לי שיש בסלוניק קרוב למאה רבנים, כלם מטופלים במשפחה, כי כמובן הם הראשונים לקים מצות "פרו ורבו" כה חשובה בתורה היהודית... ומשפחות אלו יש להם לכל היותר לחם צר ומים לחץ.

גם במערב אין ליהודים מנזרים עשירי־הנכסים או קתדרלות חמפרנסות סביבותן בהרוחה מאורת כומרים רוקים ושמשים; וגם אפיפיורים אין להם עם חצר מלכות וצבא של הגמונים ומונסניורים ודיאקרים; אבל הקהלות היהודיות נותנות לרבינר המועטים פרנסה בכבוד, ובארצות אחדות המשלה קובעת בתקציבה סכום ידוע להחזקת דת־משה אף היא בין שאר הדתות שבמדינה. ופה, לא הקהלה ואף שום מוסד או הקדש, אינם דואגים לכהני־דת אלה שלא יגועו ברעב. הם חיים באופן מעורר רחמים מקריאה בימי יהער־צייט[1] או בחנוכת

1) מתמיה הדבר שגם יהודי סלוניקו קוראים ליום השנה של הפטירה בשם "יארצייט", כמו אחיהם האשכנזים (הערת המחבר).

בית או בחתונות. אחדים מהם מקבלים הכנסה דלה נוספת מחזנות או ממוהלות, ואפילו הדיינים שהם פקידי העדה, משכרתם היא זעומה ומשרתם היא יותר של כבוד ממה שמקור פרנסה.

רבי משה בעצמו יש לו קול ערב ולכן מרויח הוא את לחמו גם בתור מזמר בבית־כנסת. לר' משה יש בת שהגיעה לפרקה; אבל לא לפי כבוד רב שבתו תהיה לתופרת. מאותו המעט שהוא מרויח הוא מוצא בכל זאת, על ידי קמוץ פלאי, אפשרות לחסוך מעט לשם נדוניא. ואיך? בשר רק בשבת אוכלת המשפחה; מכל מיני הדגים שעיר חוף זו עשירה בהם רק סרדינים עולים על שלחנו של רבי משה, ולא בכל ליל שבת; והבנים מסתפקים באגורה אחת פירות ליום; ורבי משה אינו מעשן אלא כשמכבדים אותו בסיגרה, וזה לא מחוסר תשוקה לטבק... ולמרות זה עוד מה רב הדרך עד להסכום הדרוש!

פרטים מעציבים אלה לא חכם משה נותן אותם לי, כי אצילותו הטבעית בודאי סולדת מלחשוף את עניותו לעיני זרים. להיפך, במשך כל שיחתנו, בת צחוקו הרכה לא פסקה אף פעם מעל שפתיו, אפילו כשלא היה בדבריו שום דבר מבדח את הלב. על חיי חבריו "החכמים" הוא ספר לי בלי התמרמרות, כאלו אין רשות להתרעם על מי שהוא בעד זה. בדבריו היתה אהבה סלחנית לקהל הזה אשר נותן לרבניו רק מעט מאד, ומין אופטימיות יותר בהירה מזו של "קנדיד", יציר רוחו של וולטר. ומאין נבעה אופטימיות זו? מאמונה עמוקה, פשוטה ותמימה באלוה, האב הרחום, אמונה שבפיו היתה נקראת "ה ב ט ח ה". שאלתיו מה המקור האטימולוגי של המלה הזו, הוא באר לי שהיא באה מהשרש העברי "ב ט ח" שהוא לפי מה שהבינותי מה שבאנגלית קוראים certainty, ודאות ששום ספקות לא מערערים אותה.

בפניו החורים הרזים של בעל "הבטחה" זה, ועל בגדיו הישנים הנקיים, אני קראתי את הדלות הצנועה, מנת חלקם של רוב חבריו. בלי משים השויתי אותו בדמיוני אל מראה פניהם של הכומרים הקתוליים, בעלי הערף השמן, ואפילו אל ה"פסטורים" מאצלנו אשר לא חסר להם לא משכרת הממשלה ולא מתנות "צאנם"; ושאלתי לעצמי אם "ה ב ט ח ה", אם ודאות זו לא היתה יותר

הולמת את כהני דת ישו אשר אלהיהם מבטיח להם מיום לבשם את גלימתם, גם שובע וגם כבוד?

כבוד? אני טועה, אין ספק שזה לפחות לא חסר כלל וכלל להרבנים הסלוניקאים, ומזה נוכחתי אחרי שיחה שהיתה לי אחר כך עם אנשים שונים מכל הדעות· הקהל רוחש לרבניו כבוד כזה שבודאי לא זכו לו כהני דת בעמים אחרים· אין זה כבוד חיצוני או מעורב ביראה, כזה שמעוררים הללו בלב ההמון התמים· זאת הערצה של חבה, של אמון לבבי, כבוד אב כלפי הרב הזקן, כבוד אח גדול כלפי הרב הצעיר· בבת אחת עם שמלתו השחורה, לובש הכהן הנוצרי קדרות חגיגית, פנים רציניים, כאלו מקומו יותר נאה על ידי מטת גוסס· הרב הסלוניקאי משמח בבואו את הבית ששם נכנס; מתערב הוא בין הבריות; מתיעצים אתו בעניני משפחה ואפילו בעסקי מסחר· אין פה קלריקליות, אין פה "קלרז'י" או קורפוס של רבנים מאוחד כמעמד תקיף ועומד על עניניו הפרטיים ומשפיע בכח הדת על חיי הצבור ועל הפוליטיקה· אבל לכל "חכם" יש השפעה עמוקה בחוג מיודעיו; ואפילו יהודי כופר בדת ממשכילי סלוניקו, דבר בפני בכבוד גדול על "החכמים" והתרעם על מצבם החמרי הדל·

לי יש הרשם שבתור משגיחים זועמים על שמירת דקדוקי מצוות מעשיות בין העם, רבנים אלה אינם מצטינים יותר מדי· קנאות היא רחוקה מהם, כמו שרחוקה מטבעם של יהודי סלוניקו כל קיצוניות· אתה מבין שבתור חפשי בדעות, אני איני מצטער על זה· אבל גם אם נדון באפן אוביקטיבי, ואפילו מנקודת מבט האינטרס האמתי של הדת, האם לא ברור הוא שהדתות מעט מאד הרויחו מהיד החזקה? הקנאות מולידה תמיד קיצוניות של כפירה והפקרות להכעיס· עריצות האפיפיורים הולידה את לוטר· ואפילו בין היהודים, מי יודע אם המשומדים שבדורות עברו היו מופיעים עם מלשינותם המאוסה שהמיטה שואה על העם, אלו הקנאות הבודקת ציציות לא היתה דוחפת אותם מחוץ למחנה? אפשר שפה חולשת מזגם או עדינותם של רבנים אלה היתה דוקא הסבה שלא רבו פורצי גדר להכעים ושמומרים אינם בנמצא בעיר של שבעים אלף יהודים·

אולי תשאל: ובמה משפיעים אם כה רכים הם במזג? אענך קצרה: בכח המוסריות שבחייהם·

לא לאלה בודאי יכולים ליחס את המימרא הידועה של "תרתוף" אשר מוצא תמיד "דרך של פשרה עם השמים", ולא את אלה יכולים להאשים להיות נאה דורשים ולא נאה מקימים. רקמת חייהם בלי פגימה מכריחה אפילו את החפשים בדעות לשמוע לתוכחתם בכבוד. כי הם בעצמם הנם הראשונים להגשים בחיים את העיקרים שלהם מטיפים. אין אני מדבר על הדתיות שבה קל מאד לכל צבוע להתחסד, אלא על שני דברים שהם לדעתי, כמו שאמרתי כבר, הגניוס של היהדות והתורה המסורית שעם זה הכריז לעולם: היושר והחיים המוסריים.

סימן לא מסופק לישרם הוא כמדומני זה שכהני דת אלה המכובדים כל כך בעיני הקהל, האצטלא שלהם מכסה על דלות מעוררת חמלה. אפילו אלה שמתוך אמון הקהל נמנו אפוטרופסים על חקדשות או על עזבונות של פרטים, לא התעשרו ואין מי שייחס להם מעילה כל שהיא או שימוש בכספי הצבור לתועלתם הם. בתי־הדין הרבניים הם מוסד של צדק אמתי וכפי שאמרו לי משכילים, שעדותם כמובן אינה משוחדה, גם אנשים שבחייהם הפרטים השליכו אחרי גום כל מסורת וכל כבוד לדת, במקרה שנתבעים לפני הדיינים בעניני ממונות, אינם מסרבים להענות להזמנה, כי יודעים הם שאין משוא־פנים לפני זקנים ישרים אלה ומצפונם ותורתם רק הם נר לרגלם.

ובחיי המשפחה, למופת הם הרבנים אלה בהתנהגותם. אותה הצניעות הנפרה אשר בהטפתם הם שָמים אותה על ראש כל המצוות, הם השליטו אותה לראשונה בבתיהם. מאה משפחות של רבנים אלה מאורות את האריסטוקרציה העממית, כלומר את הסוג הבינוני שהם חלק בלתי נפרד לו. אולי אין בשום ארץ קבוץ של כהני דת כאלה אשר כה רחוקים מקנאות עורת בעניני דתיות חיצונית וכה מקפידים ביחס למוסריות וטהר.

בין הזקנים ראיתי טפוסים מושכים את הלב בהדרת פניהם, במבנה גום הזקוף, במבט עיניהם אשר הפיקו גם תבונה גם טוב לב. יש בין אלה, שרידי הדור הישן, שנים או שלשה אנשים תקיפים בדעתם שלא שכחו את התקופה שבה הדת היתה שלטת שלטון בלי מצרים. אבל קנאותם היא כל כך גלוית לב ומלאה תמימות שהיא כמעט סימפטית, אחרי שהיא נקיה מכל פניה פרטית.

ולכן שואל אני לעצמי אם אלה הם כהנידת לי נדמה, שיותר מזה הם סתם יהודים למופת, יהודים לא רחוקים מהחיים, יהודים אופטימיסטים, אוהבים את האדם עם כל חולשותיו שלא נעלמו מעיניהם, ומקפידים רק על עצמם מתוך אהבה עמוקה לקדשי האומה ולפרטי פרטיה של הדת ומתוך תשוקה להיות למופת לאחרים, ובתוך חיים, לא של בטלה שבעה ובדידות, אלא של השתלמות מתמידה וקרבת הבריות, לפעמים חצי סוחרים, חצי רבנים, הם משמשים לאחיהם דוגמה לכל המדות הטובות שהיהדות מרימה על נס, ככה אני מתאר לעצמי את ה"תנאים" הקדמונים, נגוד גם להאיסיים המבטלים את החיים ושונאים אותם, גם להקסטא, אכולת האמביציה הפוליטית והקנאות המאובנת, של הכהנים הגדולים אשר רנאן ספר לנו על חייהם המטונפים ברדיפת הבצע, בבגידה במולדת ובדם־אחים, ושכנראה היו אחר כך לדוגמה ולמופת לראשי הכנסיה הקטולית...

קהלה? לא, מדינה יהודית בזעיר אנפין

סלוניקו, 15 מרס 1900

יקירי ורמונד!

ספרו לפני פעם שבמאה השביעית או השמינית היה ל"כליף" של קורדובה שר־כספים יהודי ששמו יצחק אבן שפרוט; והשר הזה, בתוך גדולתו הפרטית, היה מרגיש עמוק בלבו את שפלות עמו הנתון למשסה ולשנינה, והיה נאנח על זכרונות תפארת ישראל מימי קדם; וכשפעם שמע, אגדה או מציאות, שעל גדות הדניסטר יש ממלכה יהודית־טטרית בשם "כוזרים", נכספה וגם כלתה נפשו להתחקות אחריה, ושלח שליחים להודיע להמלך הכוזרי כי נכון היה לעזוב את חסנו והדר־גאונו בקורדובה על מנת ללכת למדינתו לחיות שמה בתור אחד מנתיניו הפשוטים, מאושר כי זכו עיניו לחזות מלך ישראל ביפיו.

אני חושב ששר־כספים חולם ואידיאליסט זה, אילו היה קם לתחיה, היה תמה ומתפעל לגלות רפובליקה עברית קטנה זו ששמה סלוניקו, כמעט באותה המדה שתמה והתלהב על כוזריה.

כי באמת, בזמן שבכל העולם יש ליהודים רק קהלה דתית, מוסד נופל מזוקן, המהוה הקשר הרופף האחרון בין "אחי־דת" שחייהם עם כל הענין שבהם נמצאים מחוץ לרחוב היהודים, יהודי סלוניקי הם גוף אוטונומי, צבור שלם אשר הקהלה היא רק הבטוי הגאה כלפי חוץ לחייו הפנימיים החפשיים, כאלה אשר לעם קטן העומד ברשות עצמו.

פרמן[1]) מיוחד של השולטן מכיר את ה"חכם־באשי" כנשיא וכבא־כח היהודים עם זכויות ופריסטיז'ה השמים אותו במדרגה לא נמוכה מזו של ראש פוליטי. אבל לטשרטר זה נתנה פרוש עוד יותר רחב התרכזות של קבוץ גדול בעל חיים עצמיים ובעל אישיות מיוחדה אשר בולטת ומתנשאת מעל הסביבה כשמן הצף על פני כל הנוזלים האחרים. אמת, האוטונומיה של הקהלה עם גבית מסיה והנהלתה הכספית הרחבה, עם מוסדות החנוך הרבים, עם מאה ושלשים בתי־כנסיותיה, עם בתי־הדין שלה אשר סמכותם מתפשטת גם על עסקי ממון, עם מפעלי הצדקה המאורגנים בהיקף כמעט ממלכתי, עם סדור והנהלת שכונות של עניים המהוות כעין עיריות, ובפרט עם הכבוד וההדר העוטרים את החכם־באשי, מעניקים לסלוניקו היהודית הצורה החיצונית של ממשלה בזעיר־אנפין שהתורכי הוא רק suzerain לה; אבל מה שיותר מכל אלה נותן רשם של עם קטן מאורגן, זה הוא הרוח הצבורי של קבוץ זה, הצביון האחד אשר לכל בני העדה, הלובש כמעט צורה של אופי לאומי מודגש.

כי מלבד ההבדלים במזג ובנימוסים של בני המעמדות השונים, יש לכל הסלוניקאים כמעט אותן הדעות, אותן צורות המחשבה, אותו המבט על החיים ועל המאורעות, אותם אפני הדבור, אותן ההרגשות, האישים מבינים אחד את השני, ופרוד הדעות לא בא מעולם לידי שנאה ומדנים. דעת קהל בעלת כבד־ראש וחשיבות, שאיש אינו מזלזל בה, היא אמת־המדה להערכת המעשים, ורסן וגבול שכמעט לא נמצא מי שיפרוץ בם. אגב, כדאי להעיר שהיות והאנשים הידועים לשם בקהל הם רבם ככלם למופת בחייהם הפרטיים, רק המעשים המוסריים, ולא גודל הערמה, הם הנותנים תפארת לעושיהם. קצת שטחיות ובינוניות נקלטו לאופי הסלוניקאי מתוך אחדות יותר מדי גדולה, מתוך חיים חסרי זעזועים ומרוכזים באפן חדגוני במשלחות

1) פרמאן, דבר המלך

יד המסתעפות מהמסחר, ומתוך חוסר חוג אינטילקטואלי. אבל איך שיהיה, התגבש אופי מיוחד סלוניקאי sui generis שעם כל חסרונותיו הוא בעיני סימפטי מאד, ובודאי, לא בעיני בלבד.

במדינה זו שאין בה לא אחדות גזעית ואפילו לא חיים צבוריים, יהודים אלה בראו לעצמם אחדות של אומה ומדיניות ומוניציפליות, ובגבולות קהלתם הם מוצאים ספוק לרוח הצבורי שבהם, עד שאפשר להגיד שכל מה שמחוץ לה אין בו שום ערך בשבילם; ועלית שולטן חדש על כסא המלוכה לובשת בעיניהם פחות חשיבות מבחירת חכם־באשי או "קונסיליו"[1]. ולא רק חיי הקהלה המרכזית, אלא גם עניני חברות הצדקה והמוטואליות יש בהם ענין במדה מספיקה לתת מוצא להפעילות של עסקניהם ולצורך הצבוריות שבקהל, בפרט אחרי שכל המוסדות נוצרים ומתקימים הודות לתרומותיהם של כל חלקי העם, לרבות העניים, כי נדיבות הלב והרחמנות הם המדות הכי מצויות בקרב העם הזה אשר בתוכו הרגשתי, בצורתה הכי לבבית, את הסולידריות היהודית, לא הסולידריות במעשה ערמה המכסה על פשעי היהודי מפני שהוא יהודי, שהאנטישימים מיחסים לעמנו, אלא רגש האחוה העמוק, רגש משפחתי טבעי ותמים. לפני איזה שבועות קרה פה אסון מזעזע, תחת מפלת של בית נקברה משפחה עניה בת שבעה אנשים. הרשם בעיר היה כה עמוק שכל היהודים בלי יוצא מן הכלל סגרו את חנויותיהם והיתה הלויה עצומת־עם וקורעת את הלב, אשר בה אלפי אנשים שלא הכירו כלל את בני המשפחה האומללה התיפחו בדמעות כמו קרוביהם של הנפטרים.

כבוד גדול רוחש העם לראשי הקהלה ובפרט להרב הראשי שהוא מלך קטן בקהלתו. המנהיג הרוחני הזה הוא גם המנהל את העניינים הגשמיים; הוא מדבר בשם היהודים לכל דבר רשמי, ובתוך העדה ידו רמה בכל. יש, כמובן, לפעמים חכוכים בינו ובין ראשי הקהל, אבל חכוכים אלה אינם מקבלים אף פעם צורה של ריב מכוער, אלא של חלוקי־דעות בין אנשים מנומסים, המכבדים איש את רעהו.

אחד ממכירי הציג אותי לפני ה"חכם־באשי" הנוכחי[2]. זה זקן גבה־קומה ורזה בעל עינים שפקחות עמוקה נשקפת בהן, טפוס מענין של רב מלומד גדול, לפי מה שאומרים, ובו בזמן איש מעשי,

1) מועצת הקהלה

2) הרה"ג יעקב קוב"ו ז"ל, בעל הספר «כוכב מיעקב», נפטר בשנת תרס"ו.

בקי בהויות העולם, יודע פרק במסחר ומנוסה בדיפלומטיה. הוא בעל תפיסה מהירה ובעסקי העדה יש לו כשרון מיוחד לסובב את הענינים כפי השקפותיו; יודע בכל מעשיו לאן פניו מועדות, ואף על פי כן קונסטיטוציונלי גמור למרות הפריסטיג'ה שלו על ההמונים וכח השלטון הנתן לו מאת הממשלה, ולמרות שיש לו רכוש משלו הנותן לו להיות לגמרי בלתי־תלוי בחסד הגבירים של העדה ואפילו במשכורת המצומצמה שלו, רב־סוחר ומלך־רפובליקני זה הוא נאה ויאה בראש קהלה מתמיהה זו, חצי־מזרחית חצי־ארופית.

היחס של כבוד הדדי והערך שנותנים אנשים אלה אל תפקידם הצבורי — מעלה שאפשר למצא לדעתי רק בעמים האנגלו־זקסים — מפליאים בחלק מאותו העם הידוע בתור חסר־המשמעת והספקן, דוגמה לרצינות זו, המגיעה למדרגת חגיגיות שתראה לאחדים תמימה, אפשר למצא בעובדה שנודעה לי שחברי ה"קונסיליו", באים על פי רוב לישיבות המועצה לבושי רדינגוט...

ההבנה בין ראשי הקהלה, המשמעת הצבורית ואחדות האופי ביהודי סלוניקו הם ראויים יותר לתשומת־לב אם נזכור שעוד לפני מאה שנים העדה הזאת היתה מורכבה מהמון כוללים שסביבם חנו על דגלם קבוצים קטנים של יהודים הבאים מחבלים שונים של ספרד, המשונים כידוע באופי תושביהם, וגם מפורטוגל, מאיטליה, מיון, מתורקיה האסיתית, מרוסיה ומפולין, כמו שמראים עוד היום שמות בתי־הכנסת פה שקוראים להם "קהלות": קהלת ארגון, קהלת קסטיליא, קטלוניה, פורטוגל, איטליה, סיציליא, ישמעאל, מוגרבים, אשכנז וכו'. חשוב היה לדעת את הפרוצס של התהוות גוש כה מוצק ומאוחד מכל הפרורים האלה. אבל זה עסקו של ההיסטוריון. אותי מעניינת רק המציאות הנוכחית בתור חזיון יקר ומפליא ומעורר מחשבות.

עם חייהם הכלכליים המגוונים, עם ראשי הסהל המכובדים שלהם, עם האחדות השוררת ביניהם, עם מוסדותיהם החפשיים מקונטרולה ממשלתית, עם השבת הנפלאה הנותנת לעיר צביונה וקסמה, עם האריסטוקרציה העממית שלהם ועם ההמון העובד המרכז כח גופני ומרץ, עם כהני־הדת האצילים המיוחדים במינם, יהודי סלוניקו עושים עלי רשם לא של קהלה כי אם של עם קטן מיוחד, של מדינה קטנה מסודרת ומוצקה בתוך המדינה הגדולה הרקובה של התוגר, המתפוררת מכל צד.

יהודים וגוים.

סלוניקו, 16 מרס 1900.

ורמונד ידידי!

אולי מתוך מכתבי מתקבל בשבילך הרשם שאין אני רואה בסלוניקו תושבים אחרים חוץ מיהודים. האמת היא כי תשומת לבי נתונה כל כך לחזיונות חיי בני גזעי אלה עד שבמכתבי לא נשאר מקום לעמים אחרים, יונים, תורכים, בולגרים, אלבנים וכו' שביחד מהוים סוף סוף מספר השוה לזה של היהודים. אבל מלבד שכחה טבעית זו, עצמיותם של היהודים היא כל כך בולטת בכל ענפי החיים ופרצופם כל כך מושך את המבט, שכאלו מעלימים מן הנוסע הארופי, אפילו אם הוא נוצרי, את מציאותם של הגזעים האחרים המעניינים גם הם, אולם רק בתור בני המזרח הציורי הבלתי נודע.

ובכל זאת אל תחשב שאני הסחתי את דעתי מהאחרים. כי, אחרי שהעמקתי חקור את מצבם ואת אישיותם המקורית של יהודים אלה, נכספה נפשי להבין מה מרגישים כלפיהם שכניהם, ומה בכלל היחסים בין אלה ובין היהודים. פנקסי מלא רשמים וראשי פרקים של שיחות שהיו לי בנידון זה עם יהודים וגוים. אבל טרם כל תרשה לי דיסירטציה קטנה:

מוזר הדבר; אני כבן שלשים שנה ואף פעם לא עלה על לבי שאלה מן השאלות הנוגעות לעמי. והנה, מיום קראתי את רשמי מסעיו של קיילנד, מוחי התחיל לעבוד ומאז לא פסק רגע מלחשוב על מצבנו בין הגוים. בהיותי באניה בדרך לסלוניקו ובימי שהותי פה, לרבות הלילות, בשבתי ובקומי, באכלי ובטילי, אני הרהרתי ואני מהרהר על הענין הזה. בודאי ספרים כבדים ועמוקים נכתבו על השאלה היהודית על ידי חכמים ופרופסורים. אבל אני לא קראתי אף אחד מהם. מוחי הוא איפוא פלקה חלקה של פ׳ונוגרף אשר רק רשמיה היא, החקוקים בה בצפרן המגע והשמיעה, היא תהפוך לקול. והנה מסקנותי:

אם לדבר Grosso modo, בסגנון כמעט של בן כפר, שתי פנים אני רואה לשאלה:

א) כיצד היהודים מרגישים את עצמם בין הגוים ב) מה הגוים מרגישים כלפי היהודים.

אני מתאר לעצמי את מצב רוחו של היהודי בין העמים; מעוט בכל מקום, שפה לאומית, גאון לאומי אין לו, הקריטריום שלו, קנה־המדה שלו, האידיאל שלו, זהו הגזע השולט. להדמות אליו עד שלא יוכר ההבדל, זאת היא תשוקתו העזה. להדמות בתלבשתו זה לא יספיק כלל, צריך לחקות אותו בתרבותו, בדבורו, בתנועותיו, בפטריוטיזמוס שלו, ובפרט בחסרונותיו האפיניים היותר בולטים. הנשים בפרט, ראשונות תמיד להסתגל והעושות את זה בהתלהבות, מעריצות את הגוי כיצור העומד עשר מעלות גבוה, והאמהות מאושרות כשבניהם "לא נראים כיהודים". מצב רוח כזה כבר משפיל את היהודי בעיני עצמו וכמובן גם את יהדותו בעיניו. יש ארצות ששם החייט קלים, והעם ממודן, ואז ההשתוות[1] השטחית, הקופית, נעשית בלי כאב גדול וזעזועים ובלי הרבה מהלומות מצד העם הרואה את הקריקטורה שלו. ויש ארצות ששם משנה קנאות, מצד הגוי ומצד הדור הישן היהודי, אינה נותנת להשתוות לצאת לפועל, ואז נולד רק דור של המתנה, דור מועמד להתבוללות למחר, ואולי לא רק להתבוללות כי אם לשמד, כי אשד המים הנעצר מתפרץ ביתר חזקה כשהסכר נשבר.

הגוי מצדו, או אינו רואה את היהודי, כמו אצלנו למשל שיש יהודי אחד ב"סטיפטר" ושנים ב"אמפטר"[2], ואז הוא אינו שונא לו, אבל גם אינו אוהבו ומאמין הוא לכל הבדיות שמספרים עליו; או שהוא רואה אותו יותר מדי ושונאו בתור מתחרה לו; או, עם נמוק מדעי כביכול, בתור עצם זר בגוף האומה, או גם בתור ספסר, משחה בבורסה, רכושני וכו'.

יודע אני כי יהודים רבים, ואני הייתי ביניהם, מצדיקים עליהם את הדין, ממזגים את שני הדברים יחד, את השנאה של הגוי ואת רצונם להדמות לו, ואומרים כי שנאת הגוי היא לא לי יסוד, אם לא ביחס לעלילת הדם שהיא יותר מדי טפשית, לפחות בהאשמותיה החברותיות.

אני רואה בכל זה רק אי־הבנה איומה. לא את היהודים רק

1) הבטוי «השתוות» בא פה כמובן הרצון להדמות בכל, לחקות.

2) סטיפטר, חלוקה אדמיניסטרטיבית בנורוגיה, כעין למחוז; מפטר, פלך.

שונאים. בעולמנו הנבער, מרוגז העצבים, השנאה היא פלפלו של כל נציונליזמוס. עוד יותר מזה, היא אולי אפשרות קיומו היחידי. הצרפתים שונאים את הגרמנים, והגרמנים את הצרפתים, האנגלים את הרוסים, האיטלקים את האוסטרים בעלי בריתם; פולנים ומדיארים, מדיארים ורוטנים, אוסטרו־גרמנים וטשקים לוחצים ועושקים ועוינים זה לזה; ובינתים, אגב משטמה ופחד, העמים הגדולים נותנים למושליהם מסים ביד רחבה כדי להגדיל את הצי ואת הצבא; והעמים הפעוטים, מתוך התחרות מסחרית וביוקוטאז' רוחני, מגבירים חיל לאגודים כלכליים נבדלים ולאוניברסיטאות לאומיות. אפילו אצלנו, סוידים ונורוגים, כמעט עם אחד, עם מלך אחד עליהם, מתיחסים בחשד איש לרעהו ומתחילים כבר לדבר על התפרדות[1]. והאלזסיין, שביסמרק הוציא אותו מבין ברכי המולדת צרפת, מרגיש ומכריז את עצמו נדכא ונלחץ תחת מגפו הכבד של הפרוסי.

ההבדל הוא רק בזה שכל העמים, גדולים או קטנים, יש לאל ידם להגן על עצמם ועל הקרובים להם בגזע (לדוגמה הפן־סלביות); אפילו פירורי עמים אלה אשר בדיסה ההבסבורגית מהוים, באיזה פלך מהמלוכה, קבוץ מרוכז אשר איך שהוא מכריח את האחרים להתחשב אתו. והיהודים העלובים הם מעוט בלי הגנה, לכן קל יותר לדכאם ואין פחד. כמובן, זה ממדת מוג־לב הנבל להכביד אכפו דוקא על החלש ממנו ועל הבלתי מוגן. אבל מה לעשות? האדם, בחיר היקום, הוא אולי הבריה הכי מוגת־לב שביצירה, וההמון המודרני, במאה העשרים הנאורה, לקח לעצמו בלי בושה את המימרא של ברינוס Vae victis!.

וזה היותר רע שבדבר: היהודי יהיה תמיד מעוט בלי הגנה, ועל כן אף אם ישנה את שמו מאברהם לארמנד וממשה למוריץ, השנאה תרדפהו ותוכל לו, ובעוד שגרמנים וצרפתים מתיחסים בארצם זה לזה בנמוס הכרחי ומושליהם נפגשים בבת־צחוק רכה על פניהם ומדברים גבוהות על שלום אירופה, עם היהודים אין צורך למי שהוא להשתמש בכסיות של קטיפה או בשפת חלקות, כי הלא אין לחכות מצדם לא למחמאות־גומלין ולא למכות־תשלומים.

ומה יהיה הסוף? כפי הנראה, כך יהיה לעולמים. אם כן, האם להשלים עם השנאה כמו שהפסח מתרגל לרגל־העץ שלו? אם זה היה

1) כידוע הפרוד בין סוידיה ונורוגיה יצא לפועל בשנת 1905

רק שנאה, אני מצדי הייתי מסכים לה, ובגאות, עם צפצוף על שפתי נגד השונא המכה; אבל להיות לא רק שנוא כי אם גם בזוי ושסוי בתור מחוסר־הגנה, בתור נעדר כח להשיב חרפה למחרפו, את זה קשה יותר מדי לסבול.

ואז, האם לקום יום אחד ולהתנפל בפצצות על העולם הרשע, כדי שיוכחו שיש גם ליהודי צפרנים ומלתעות, אם חסרים לו דגל וצי?... אבל זה יהיה מעשה שמשון. בתור עוֵר גמור, הוא לא ראה, בלפות את עמודי התוך של בית־דגון, שרק שלשת אלפים פלשתים נכונו למות אתו ושעוד רבבות נשארו בחיים לזרוע השנאה ולקצרה עמרים עמרים...

אני חוזר אל הכבשים שלי, סליחה, אל בני סלוניקו.

הדבר נראה כחדוש: לשתי התופעות גם יחד שבחיי היהודים בעולם, ז. א. התשוקה ל"אסימילציון" מצד היהודי ושנאת הבוז מצד הגוי, אין זכר פה.

יש בסלוניקו לעומת ששים־שבעים אלף יהודים, קרוב לשלשים אלף יונים, חמשה־עשר אלף תורכים ואיזה אלפים בולגרים, ארמנים, אלבנים ואירופים, בפרט איטלקים. קבוצים אלה חיים כל אחד את חייהם בלי להתערב ביניהם במובן החברותי והתרבותי. יש רובעים שׁשם גזע זה או אחר הוא הרוב המכריע, אבל גיטאות אין וכמעט בכל רחוב גרים מבני העמים השונים, חוץ משתי שכונות של עניים מיסודה של הקהלה. למרות קרבת־מקום זו, מחוץ למסחר אין כמעט מגע ומשא בין הגזעים השונים. כל אחד ואחד מדבר בשפתו, ממשיך את מנהגיו: אינטרסים מדיניים ואפילו עירוניים לא מעניינים אותם עד כדי עבודה משותפת.

אם היה מקום להתבוללות בין עמים אלה הקרובים כל כך והרחוקים כל כך, כי אז במקום לדבר על אפשרות של טמיעת היהודים בין הגוים, היינו יכולים לדבר על התחלה של התבוללות של גוים בין היהודים. אתה מתפלא על הנחה פרדוכסלית זו? אבל, חביבי, זה לא היה פרדוכס בשבילך אילו היית כמוני שומע את החנוני התורקי עוסמאן מדבר עם לקוחותיו בז'רגון האיספניולי; אילו ראית את היוני ספירו, פקיד מוכר אצל יהודי, כותב את פקטורות המכירה באותיות רש"י; אילו התבוננת אל המכתבים ואל ההזמנות ששולח לסוחרו הבולגרי לזרוב בכתב עברי עם מלים איספניוליות,

או אילו הגיעו לאזניך פרקי רומנסה עממית ספרדית ששר לפי תומו ארמני צעיר מלצר במלון שאני יושב; כמובן תופעות כאלה לא מוכיחות על השפעה עמוקה, אבל אתה תודה, יקירי, שקשה למצוא דוגמתן בחיי עיר אחרת, יהודים שבמקום להטמע וללמוד מאחרים, מכריחים מבלי משים את האחרים ללמוד את שפתם ולהסתגל להם.

אבל באמת התבוללות אי־אפשרית פה. התורקים רק, עם הפרסטיג'ה של העם השליט, היו יכולים להשפיע, והם משפיעים אמנם עם מדותיהם לאו־דוקא הכי טובות, אבל רק על הפחותים שבין ההמונים, יהודים או אחרים. עם תרבותם העלובה, עם מזגם החלש ועם הפחד שלהם מפני הכובע, התורקים אינם מסוכנים. אין ליהודי, חוץ מסוג המוני גרוע ההולך ונעלם, שום חשק להדמות אליו, להטמע בתוכו, ומצד אחר, עם היוני קצת יותר אירופי, יש ליהודי כל כך נגודים באופי שמסופק אני אם שני גזעים אלה יבואו בזמן מן הזמנים לידי איזו קרבה רוחנית שהיא, על הקבוצים האחרים לא כדאי לדבר.

יש בכל זאת ליהודים אלה חולשה הדומה לזו של אחיהם מהמערב, והיא השאיפה להדמות לארופי. אבל שאיפה זו אוירית היא יותר מדי ואין בה סכנה של יציאה לפועל מפני שתי סבות מצחיקות: האחת שבהיותה רק פרי בסר של ההשכלה שנתנו בתי־ספר צרפתים, איטלקים, גרמנים ואנגלים, היא מתפרדת לזרמים שונים המתנגדים אחד לשני ושהיה בהם סכנת פרוד הלבבות אם לא היו שטחיים יותר מדי; כי בעוד שחניכי הצרפתיות רואים את האידיאל שלהם בוולטר וזולה ואפילו בפול־די־קוק, תלמידי האיטלקים מעריצים על הכל את אליסנדרו מנצוני ומתלהבים על ספורי הריסורג'ימנטו; ויש קנאי תרבות גרמניה, ויש שומרי אהבתם לאנגליה ולשפתה... והסבה השניה היא שהדוגמה, המודל עצמו, איננו על המקום; ועם כל הרצון הטוב, קשה להיות בסלוניקו ולהתבולל בין היושבים על גדות הסינה, או עם הגרים על יד הטיברי...

נבוא עכשיו אל היחס של הגוי אל היהודי. הגוי הוא פה לא סוג אחד, אלא שנים.

יש טרם כל התורקי, העם השליט כביכול. התורקי הוא היום מרוכך המזג מלהיות קנאי בפועל, ובפרט שדתו אינה מטיפה לשנאת היהודי. היהודי אינו דוחק את רגליו, כי התורקי הוא "מאמור" או

"קאב'יגי" או "טלק", כלומר פקיד ממשלתי או בעל קפה קטן או בלן; והיהודי הוא סוחר או אומן, ולא מאמור ולא קאב'יגי ולא בלן... אבל גם רגש אחר, חיובי הפעם, מונע אותו מלהתיחס בבוז ליהודי: קבוץ גדול זה שאת פעילותו רואים בכל חיי העיר, צבור מרוכז זה שנתן לעצמו הדר וחשיבות של ממלכה קטנה בתוך הממלכה הגדולה, עדה זו שבני ההמון שלה הם גם שקטים וגם בעלי־זרוע, וגבירים יודעים בשעת הצורך לזעזע גם פאשא גבוהים מעל גבוהים וגם קונסולים, מעורר כבוד בלב התוגר המכבד, כמו כל בז המזרח, את מי שיודע להגן על עצמו.

ויש היוני, זה בודאי נושא עמוק בלבו קנאות דתית המראה לו ביהודי את מצלב אלהיו. הוא גם סוחר חרוץ ובעל מלאכה מהיר; על כל צעד ושעל יש לשני הגזעים הזדמנות להתנגש... בכל זאת, מצאתי יחסים נורמליים ביניהם. מה היא הסבה?

כמיבן, ראשית חכמה היא יראת התורקי המצווה על הסדר ואשר בין ה"גיאהור" וה"ג'יפוט", לבו נוטה לג'יפוט.[1] מלבד זה, גם היונים נותנים כבוד לכחם המכפרי של שכניהם ולהשפעתם על חיי העיר. ובסוף גם דבר אחר השפיע לטובה או לא נתן לשנאה לגדול: היהודים בהיותם הרוב, לא חיים על האחרים, לא דבקים כספחת על הגוף הכלכלי; ולהיפך, המציאו פרנסות. אלף פועלים יונים מתפרנסים בבתי החרושת של אלאטיני ובעלי מלאכה רבים מהיונים חיים על הלקוחות היהודיים. עשירות העשירים היהודים באה מעבודה מאומצה ופלאי סדר וחסכון ולא מספקולציה והפקעת שערים שהיא כמעט בלתי ידועה פה.

האם יוצא מזה כאלו אני מצדיק את האנטישמיות ביחסי אותה אותה לספסרות או לרכושנות היהודית? לא, חביבי, לא זאת כונתי. יהיו בני ישראל צדיקים גמורים, האנטישמיות תפרח ותשגשג בזדון או תהיה רק כמו הר־געש הכבוי לכאורה; כי כמו שאמרתי, היא מחזה אחד מהטרגי־קומדיה העולמית של שנאת האדם לאדם Homos homini lupo, ורק מוגיות־הלב הנוראה של בני האדם נותנת לה את צורתה המיוחדה, מוגיות־הלב אשר, כמו שאמרתי, מפנה כל הכעס על החלשים ועל הבלתי מוגנים בעוד שהיא נושכת את שפתיה כשעסק לה עם מי שיש לו כלי־זין של תותחים או של רוב מאורגן. גם פה

[1] גיאהור, בטוי של בוז לנוצרי. ג'יפוט, בטוי של בוז ליהודי.

לא לצדקתם של היהודים אני מיחס את חוסר השנאה אלא לזה שהם רוב מרוכז, ואפילו מצבם הכלכלי הבלתי־טפילי הוא תוצאה מזה.

ובכן, מה דעתך? אולי באנו מבלי משים לגלות את הפתרון? אולי עיר קטנה ונדחה זו תוכל לשמש דוגמה ומופת ומגדלור ליהודי בכל העולם להאיר לו את דרכו? יהודים אלה אשר לא חושקים להדמות לאחרים ואחרים לא מעיזים לתקוף אותם, במה הם זכו להיות נפלים לטובה מאחיהם? רק בהיותם רוב מרוכז בעיר א ח ת. זה, מצד אחד, העניק להם גב זקוף והרגשה של בטחון ומעמד כלכלי מגוון וחפשי, וממילא גם הרים בעיניהם את יהדותם. ומצד אחר זה הסיר מלב הגוי החשק להתגרות בהם מאין בטחון שידו תהיה על העליונה.

אם אנטישימיות היא לא זדון ולא רגש נפשי אלמנטרי אלא פשוט מוגיות הלב של בני האדם החביבים; ואם האסימילציון היא רק פולחן אלילי בלב היהודי כלפי הרוב, האם לא ברור כשמש שהרפואה לשתי מכות־תבל אלו היא שהיהודים יתאמצו להעשות במקום אחד, או אפילו במספר מקומות, רוב התושבים ולמלא שם תפקיד של רוב, כלומר ליצור לעצמם אקונומיקה מגוונה?

הקו המקורי

מכתב אחרון מאת גוסטב ויבורג אל אלברט ורמונד

סלוניקו, 17 מרס 1900

יקירי ורמונד!

כפי הנראה לא אספיק לקבל פה מכתב מידך, כי מתכונן אני לנסוע. אבל אני מתאר לעצמי בלי קושי את הרשם שמכתבי עשו עליך ואוכל לנחש את התשובות שלך אשר בדרך.

אם ללגלג לא תלגלג, בזה אני בטוח בהכירי את טבעך הרציני, אבל אני מחכה מצדך בקירוב להערה זו:

"גוסטב חביב. אתה קופץ כמו תמיד מן הקצה אל הקצה, מהקרירות של בטול לעניני גזעך עד להתלהבות פתאומית. זה, כמובן, ענין של מזג. אבל איך אתה רוצה שאני, או מי שהוא מחברינו שיקרא את מכתביך, נתיחס ברצינות לדבריך ולא נאמר שאתה מגזים?

"אם באמת הכל שם כמו שמתואר במכתביך—המוניך, דבר גדול הוא, לא רק בתור תופעה ראויה לתשומת־לב כשלעצמה, אלא גם ובפרט בתור נקודת־משען אשר עליה אפשר וצריך לבנות על יסודות חדשים את דעותינו על העם היהודי ועל עתידו, אבל רק תריסר ימים עברו מאז דרכו רגליך על אדמת הארץ החדשה שהלכת לגלות, וכבר אתה הבנת אותה הבנה עמוקה? המחזה, אמנם חי ומענין, של ספנים יהודים, טיול בחוצות העיר ושיחות עם אחדים מתושביה, האם מספיקים בכדי להכיר עיר ולהבין את תכונתו המיוחדת של הסבוץ היושב בה, ולמצוא בו מקוריות מושכת את העין וגם אוצר של מעלות? אולי רק אותו הדבר היוצא מן הכלל שהלכת במחשבה תחילה למצוא, אתה מצאת, אם אין אתה קיילנד, אבל רוח השירה של זה אולי נחה עליך, אתה רואה שם מהרהוריו או מהרהוריך אתה, כי תמיד חולם היית, ואם חלומותיך על פי רוב הגביהו עוף אל ארצות הדמיון הרחוקות, מה פלא אם פעם הם הביאו אותך, על פי מקרה, אל עמך אתה, אל קבוץ לא נודע ממנו; ואת היהודים האלה, את הבריות הפשוטות תכלית פשטות אתה רואה כמו ענקים מאגדות הילדות או כמו בני מאדים, כפי רוח דמיונך?"

והנה תשובתי לך למפרע:

לא, לא כל היהודים האלה הם בעיני בריות נפלאות. חדרתי יותר ממי שהוא מן המערב אל תוך חייהם. ראיתי גם פה את הכרסנים אשר כיסם—לבם, את היהודיות המלאות טבעות וצמידים עד שלא רואים את עור האצבעות, את חצאי־המשכילים המתגאים בזה שהזניחו את מנהגי הדת אפילו את היותר פיוטיים ויפים, והמתפארים במין קוסמופוליטיזמוס הדיוטי; ובין ההמונים מצאתי לפעמים בורות וגסות... ובכן, ומה? האם יש עם שטפוסים עלובים אינם בנמצא אצלו? ובכל זאת, מה שקובע את אופי העם או את תמונתו הכללית הלא הוא איזה קו מיוחד העובר כחוט השני בין כל שדרותיו ואשר עין הזר תופסת אותו תיכף כשדרכו רגליו על אדמתו. האיטלקים הם בעיני האורח עם יפה־רוח וגלוי־לב ונדיב למרות ה"קמוררה" המסתורית המעוררת זועה; וצרפת היא צרפת של מונטסקיו ושל הוגו אעפ"י שעוד אתמול המונים פראים צעקו סביב האסיר דרייפוס: מות ליהודים! לקבוץ זה יש איזה דבר מיוחד שבימים הראשונים לא הוברר לי אבל שמהרגע הראשון עשה עלי רושם חריף של מקוריות,

רושם שהלך הלוך והתחזק, המחזה המפליא של יהודים בעלי־שרירים וידים מיובלות הוא מפתיע, וברגע הראשון מדהים מתוך חדוש, אבל לא ממנו נובע הרושם הזה, היושר האידיאלי של סוחריהם ומוסריות חיי הסוג הבינוני שלהם הם לכל היותר דברים מושכים את תשומת הלב, אבל גם בהם לא מונח עוד סוד המקוריות של הקבוץ.

היודע אתה איפה מצאתיהו? אני גליתי אותו רק כאשר בהגותי על משכבי, אחרי שבועים של ישיבה פה, זכרתי לפתע את הבטוי שנזרק לפי תמו מפי קורדוברו, ילד חמים־חריף זה, ברגע פגישתנו, כששאלתי לו מה הוא:

"יהודי ולא יותר!"

פה מונח הסוד, פה נמצא חבוי הקו המקורי המבדיל לפי דעתי את הקבוץ הזה מכל היהודים שבעולם.

יהודים ולא יותר.

כשמדברים על בני ישראל אחרים, כמעט מתוך הכרח נפשי מוסיפים על יד שם העצם ישראלי גם תאר: ישראלי־אנגלי, ישראלי־צרפתי, ישראלי־רוסי, וכן הלאה; כי ליהודי אי־אפשר לחיות בלי שם לוָי ואין לתאר אותו אחרת. ושם הלוָי הזה לא מתיחס בפי המדבר רק אל צבע הפספורט שלו, אלא אל איזה קו המסמן אותו, המבדיל אותו מיהודי מארץ אחרת. כי ליהודי אין אופי, וכמו המים אין לו צורה אחרת חוץ מזו שנותן לו הכלי, הדפוס, המקום ששם הוא חי, ולפעמים המגף שמתחתו נרמס, ופה, אני מוצא פתאום יהודים בלי שם לוָי, שאי־אפשר לקרא להם יהודים תורכים יען כי מהתוגר לא למדו עצלות ובערות וזמה, ואפילו לא את מדותיו הטובות, שקט העצבים, המתינות, הפטליזמוס החדור אמונה, ולא יהודים מקדונים כי מהיוני אשר לב הוא בפלך לא סגלו להם דרכי מסחר עקלקלות, אולי הישפאנים?... אמנם, בספרד חיו יהודים אלה חמש עשרה מאות; שמשה של ספרד חדרה לתוך לשד־עצמותיהם, וארבע מאות שנה של ריחוק לא יכלו לנתק את שפתה מפיהם; עוד האמהות מישנות את תינוקותיהן ברומנסות מגרנאדה ומארגון ואפילו בתי־כנסיותיהם נושאים עדיין את שמות ערי ספרד שמשם באו הגולים, ובכל זאת לא, לא הישפאנים הם אלה, אני "אשים את ידי על האש", ולמרות

הסימנים החיצוניים אשר הזכרתי, מרחק אין־קץ מפריד בין אלה ובין האיבֶּרים.

לשוא תרצו לראות בגאון האצילי והנוטה־חסד של יהודים אלה בבואה של גאוחנות האידלגו הבז לזולתו. את הקנאות הקודרת של ה"קסטילייאני", הדבוק אל גלימת כומרו, אשר הציג לפנינו בלסקו איואניץ, לחנם תחפשוה פה אפילו ביהודי הדתי, אשר התורה היא בשבילו רק מקור של חיי־נפש ועליזות ועונג משפחתי. ומהאכזריות הקרה המעוררת פלצות של ה"קונקיסטאדוריס", כובשי עולמות חדשים, מצמאון הדם של סבסטיאנו קורטז או פיזארו, קשה יהיה לכם למצוא אפילו רמז קל ביהודים אלה רכי־המזג בלי להיות פחדנים, אשר לבם רחום כמו לב יונה וצחוקם מלא טוב־לב, אנשים אשר תואר הכבוד אשר יכול מי שהוא לזכות ביניהם הוא לא "חריף" או "ערום", כי אם "בואינו קומו איל בואין פאן" שתרגומו: טוב כמו הלחם הטוב, בו בזמן שהטון המיוחד המלא רוך שבו הם מבטאים את זה לא נתן להתרגם. ואפילו שפה זאת שנשארה בפיהם מתוך הרגל מיכני, קבלה צלצול חדש, התערבה עם מלים משפות שונות, עם בטויים רבים מהתנ"ך ויצרה לעצמה אופני־דבור ודרכי מחשבה שלא מקשטיליא מקורם.

לא, אפילו אם הם הביאו בתוך כלי־גולה שלהם תכונות נפש איספניוליות, ארבע מאות שנה היו מספיקות לטשטש אותן; ולהיפך, מי יודע אם את כל חלקה יפה באפים של בני ספרד של היום לא השאירו להם בירושה דוקא בני ירושלים אלה אשר מדמם נוזל בעורקי משפחות אין־מספר בארץ סרבאנטיס?

הנה לפנינו גזע חדש, יהודי סלוניקאי, פרי ארבע מאות שנה של חיים נקיים מתערובת ומהשפעה זרה, אל התורכי לא השתדל להדמות, ומן היוני חי רחוק. בתוך האוטונומיה שרכש לעצמו, מורחק מהקסטה המושלת ואדיש גמור לזעזועיה, חפשי מפוליטיקה ומעבודת הצבא המטמטמת, במסגרת חיים צבוריים המרכזים ענינים של עיריה ושל ממשלה קטנה, יהודי זה נהיה לשבט מיוחד; לא שבט מכונס כחומט בקלפתו, מקומט בגיטו ומגואל ברפש סמטאותיו, אלא עם חלון כלפי העולם הגדול לקלוט אוירה של חיים חדישים, ובמרוצת הדורות נוצר בו אופי של לאום ממש אשר בו מזרחיות בריאה הבאה, לא מהסביבה, כי אם מעמקי דורות יהודים קדמונים,

ממוזגת עם לטיניות ערת־התנועה ואפשרית־ההתקדמות. חוסר הרדיפות השאירו בו את התום ואת הטבעיות החסרים ליהודי הנלחץ ובראו מזג נורמלי חפשי מעצבנות ומחריפות חולנית. מסורת של דתיות פיוטית במקום אדיקות חשוכה ויבשה, וטהרת־מדות שלא מדור זמה זה, שמרו בו את שווי המשקל ברוח ואת בריאות הגוף; וההרגשה של הכח המספרי והחשיבות האקונומית, ומראה עירם הגדלה ביחד אתם, נתנו לטפוס קומה ישרה ומבט נעדר־חשדנות, גאון מרוכז ותמים בלי חוצפה; ומבלי להבין בעצמם את כל גדולת המחזה יקר־המציאות שהם מהוים בעולם היהודי, הם עונים לך בפשטות גמורה על שאלתך מה הם סוף סוף:

אנחנו? יהודים סתם, יהודים ולא יותר!

בודאי לא הכל אידיאלי בהם; אבל בכל זאת, אם באמת יבא יום ולפי דברי הנביאים יופיע משיח והקץ יבוא לפזור היהודים, הלואי ומהבבל המדהים של השפעות זרות, של הלכי־נפש, של קונפורמציות שכליות שונות ומשונות, של מנהגים ואורחות־חיים, של שפות ודעות, אפילו של צבעי־עור ושל הבדלים אנטרופולוגיים, מבבל איום זה שיביאו אתם אל ארצם בני־ישראל השבים מכל האקלימים, מסיביריה עד קו־המשוה, הלואי ויתהוה במשך איזה דורות טפוס כזה, נקי משעבוד נפשי זר ואפילו מדפורמציה גופנית, שיוכל להכריז על עצמו שהוא:

יהודי סתם, יהודי ולא יותר!

אבל האם יבוא יום כזה?... רק חלום הוא קבוץ הגלויות, ביאת המשיח, אגדה ולא יותר, וחבל! יש שלמראה קבוץ מקורי וסימפטי זה המהוה עם יהודי בזעיר־אנפין, בבואה ממה שיכל להיות ישראל כלו, גרעין ללאום יהודי לא־נולד שבניו אינני־הדעת היו יכולים להתגאות עליו תחת להתביש בו, מתעוררים בי געגועים עמוקים לא־ברורים ומין כאב צורב של צער על שרק חלום יפה ולא יותר היא גאולת־ישראל, שיבתו לארצו, תחיתו בתור לאום חפשי כמו כל העמים תחת השמים; על שרק אגדה מסמימה היא שהתנחמו בה חוזים קדמונים, שירת־כשפים מישנת שהם שרו על לב עמם הפצוע ברגע לכתו שבי לפני צר... חבל!

אני נוסע מחר שוב לריביירה, אם כי אודה לך שאין לי צורך גדול בה, כי פה נרפאתי מהאפטיה שלי ואפילו מחורון־הפנים במקצת.

תכתוב לי אל ניצה. אם יש מכתבים ממך בדרך, קורדוברו ישלח לי אותם לשם. אגב, בנוגע לצעיר זה, אודיעך שתמורת העונג שהסב לי ושהסבו לי בני משפחתו, אני הכינותי על שם זקנו שיק של אלפים פרנקים שאמסור לו בשעת פרידתנו ושישמש התחלה של נדוניא לאחותו הרכה, שי צנוע מצדי להצעירה הסלוניקאית זכת־הגוף והרוח.

גוסטב

מכתב יחידי

מאת אלברט ורמונד אל גוסטב ויבורג

ניצה

כריסטיאנייה 28 מרס 1900

ידידי גוסטב,

עכשיו שקבלתי את מכתבך האחרון מסלוניקו, אוכל לענות לך.

טרם כל ברכתי אליך. אתה התגלית בתור סופר־צלם, ואני אומר לך ברצינות גמורה שחבל מאד אם רשימותיך תשארנה בתיק המכתבים שלי ולא תהיינה נחלת הצבור בתור קורספונדנציות באחד העתונים, כי יש בהן מה ללמוד גם בשביל העולם הגדול.

כשאני לעצמי אגיד לך שלא רק בענין קראתי אותם, אלא בעונג, ואתה טועה בחשבך שאני אאשים אותך בהגזמה או בשטחיות. הרשם שאתה קבלת נעשה בשבילי ממכתב למכתב יותר מובן, יותר ברור, יותר בהיר, כמעט רציתי להגיד יותר מעור־עינים כמו קרני השמש הנוצצות של האמת. כן, תיאוריך הם לא פרי הדמיון. יש בהם צלום־רגע של תפיסת מצבים ודמויות בטבעיותם הגמורה. וכמו בשבילך, גם לי הופיעה באור פתאומי, כמו כל תגלית אשר לכאורה באה בהיסח הדעת אבל למעשה הלכה הלוך והתרקם, ההבנה של סוד מקוריותו של קבוץ מפלא זה:

יהודי ולא יותר!

אבל, הבה אבאר לך מה שמצאתי בתוך מכתביך ושלא התברר עוד לעצמך: אתה גופך, גוסטב חביבי, הנך אחד מיהודים אלה!

אל תצעק! כשלמרות אוירת־קרח של בית משפחה מתבוללת קיצונית, למרות עמקם של רשמי ילדות שעברה עליך כלה בסביבה נוצרית לוטרנית נקיה מתערובת, למרות קסמה המישן של השכלה

אירופית וחוג רעים קוסמופוליטים, רמז קל עורר בך געגועים אל עבר של אבות־אבותיך ובכח דוחף כזה טלטל אותך, זרק אותך, עד לקצה רומליה עם תשוקה עזה לראות, להתרשם; כשתיכף בבואך שם, חזות־פניו של היהודי הראשון שפגשת מושכת אותך בהרגשת קרבת־משפחה; כשלמראה בריאות הגוף של יהודים שמחת שמחה גדולה בהתגלות לך אפשרות קיום הגזע העתיק הנופל מזוקן; כשאתה, שגדלת בתוך חיי־אירופה שכורת־ההפקרות, מתעב כאחד הנביאים את הזמה; כשחיי אנשים טבעיים וטובים אלה הלבישו אותך גאוה; כשנימי לבך רעדו לקול נגוני התפלה העברית שלא שמעת מעולם; וכשאתה מצליף בתנועה גאה של אציל, אבל ברגש כבוש ונוקם, על פני האנטישמיים, אתה מראה בלי הוכחות מיותרות שהנך שלא מדעתך אחד מיהודים טבעיים אלה. וזה פלא יותר גדול מהפלא הסלוניקאי ומראה כבר על כחה העמוק של היהדות לא פחות ממציאות יהודים בעלי שרירים.

ועוד דבר יש לי לגלות לעצמך. המסקנה שאליה הגעת, האם יודע אתה שאחרים גם כן הגיעו לה אם כי בדרכים אחרות? היודע אתה שיש כיום תואר וכנוי למי שבלבו בוערים כמוך געגועים ותשוקה לראות את ישראל שב להיות עם ככל העמים?

ציוני!

בעיר כה רחוקה ממרכזי יהדות כמו כריסטיאנייה, אין פלא שלא שמעת על הופעה זו בעולם הישראלי. חדשה היא הציוניות, רק שלש שנים ימי חייה; עליה דברו אך מעט עתוני ארצנו בין כבלוגרמה על מחיר הכותנה בניו־יורק ובין הודעה תלפונית על טביעת אנית־דיוג בסקגר־רק. לי נזדמן לדעת אודותיה רק בנסיעתי אל לונדון לפני שנה, ואודה לך כי לקחה את לבי במעוף חלומה ובקסם האגדי של יוצרה, אישיות גאונית שדיוגמתה לא הופיעה בעמנו מימי ביקונספילד. אל תתפלא שלא דברתי אתך על זה, נדמית לי כה רחוק ממחשבות אלו, כה שקוע בדעות קוסמופוליטיות שפחדתי פן תקבל את דברי בתנועת בטול. שמרתי את הדברים בלבי לעת מצוא... והנה, בארח לא צפוי מראש, הגעת בעצמך אל אותה הנקודה.

אחרים באו לזה מתוך לחץ הרדיפות או למראה צרת היהודים הנצחית, ואתה, התמונה המיוחדה במינה של ישוב יהודי קטן מרוכז,

בוטח מתוך הרגשת כחו ומוגן מתוך היותו רוב במקום אחד, עוררה בך חבור־רעיונות נפלא אבל טבעי בעצם. מעצמך, אבל בדרך חדשה, הגעת לאותה המסקנה: שהפתרון לשאלת היהודים הוא ה ר כ ו ז. עוד יותר מזה: אם גם לא הגדתו בפרוש, רואים שאתה מגיע בסוף להכרה, אולם שלא מדעתך, שלא ברכוז פשוט בארץ מארצות הגולה מונחת התשועה. האם צריך לזה הוכחות? זעזוע קל יפיל ארצה את כל האוטונומיה של סלוניקו שלך; שנוי פוליטי קטן ירעיד את הקרקע תחת רגלי יהודיך אלה אשר בתמהון אין־קץ יראו שאף בעיר זו הבנויה על ידם יזכלו לקרוא להם "זרים", ואז כל הבטחון וזקיפות הקומה שלהם יעלמו באפן עלוב; הזזת־גבול, בקצרה את האינטרלנד, תשים מקל־נידדים בידי סוחריך אלה והרב יהיה מעוט, והמשפיע יהיה מושפע, ותרבות אחרת יותר כובשת או יותר עושקת תחריב את יפי השבת ואפילו את טהר חיי המשפחה בקבוץ עד כה מאושר זה. לכן באת באפן אינטואיטיבי עד התרופה היחידה, עד הפורמולה של הציונות: "ט ר י ט ו ר י ה ל א ו מ י ת". וקריאת הצער שלך על זה ששיבת ישראל לארצו "היא רק אגדה מקסימה" גלתה לי את כל עומק הרגשתך זו.

אבל הרגע, גוסטב יקיר, ואל תמהר להביע צער על מה שאתה קורא לו חלום יפה, כי באמת אין זה חלום יותר, אין זו אגדה כבר. כמו רעם עמום הבא מעמקי האדמה בקרבת הר־געש, ככה עולה קול מנבכי ההיסטוריה ובעל כרחו של היהודי מזעזע בו נימים נאלמו ותשוקות שכָחן. המחנה של החולמים והלוחמים הולך וגדל. עוד מעט וכל העם יתאסף סביב הדגל.. דגל? כן, גם דגל יש כבר להעם האומלל, להעם תלוש המולדת, לצועני בין העמים. ואחריו יצעדו שבטי ישראל ביום המיועד בגאוה וגאון עד בואם אל הארץ היעודה, אשר תהיה להם, לא מחסה רגע, אלא מעון איתן ונצחי.

אבל אתה אינך מסתפק ביהודים חפשים, רוצה אתה בישראל מקורי וסימפטי, שבניו יתגאו בו ואויביו יתכחשו לו. הלא זה גם כן רעיונם ואמונתם של נושאי דגל התחיה היותר נפלאה בתולדות העמים. העם אשר ישוב אל אדמתו וידבק בה, האויר והאקלים וסגולות זו הארץ הקטנה המופלאה בעבר, וההיסטוריה אשר בכל סלע, כל נחל, כל גיא בה, ישובו לפעל על ידי מגע ישר בנפשו. מהם ישאב רצון ועצמה לחדש את חייו על יסוד המעולים

שבקניניו, חפשי משעבוד ומכפיה, לאט לאט צורות חייו ישתנו; מהמטען שיביא מהגולה יפול קמעא קמעא כל ה"לסט" המעכב; תעלם השכבה שדבקה על עורו, פרי דורות של עבדות רוחנית ורפש הגיטו, ישארו רק הערכים האנושיים היותר רמים, ואפילו עליהם העם יטביע את חותמו הוא, וממסורת הדורות הקדומים שלו יופיעו לאור העולם הטוהר של חיי האבות הראשונים, והצדק העליון אשר להם הטיפו הנביאים בדבריהם החוצבים להבות, אז יקום עם חדש, זקוף־הגב, ישר־המבט, והשם "יהודי" יהיה לתפארה.

ומתי יתגשם החלום? עוד לא ידוע. אולם כדברי יוצר הציוניות הגאוני בסיום חוברתו המפוצצת שתקרא אצלי בשובך:

"היהודים אשר ירצו במדינת היהודים, ישיגו אותה, וראויים יהיו לה.

אני מחכה לשובך במשנה תשוקה עכשיו שגליתי בך גוסטב אחר, לאין ערוך יותר קרוב לי ממה שהיית, וביחד, כמו שהיינו מאז ילדותנו, נתקרב עכשיו גם אנו, על ידי מעשים אל עמנו ואל תקוותיו.

שלך

אלברט

סוף החלק הראשון

חלק שני

זכרונות

אישים

אין ברצוני לצייר טפוסים, וגם היסתוריון אינני. רוצה אני רק להעביר לפני הקוראים פרצופים אחדים מאלה שבלטו יותר בדור העבר בסלוניקו, בחשבי כי אין דבר אשר יתן מושג מהלך־רוחו ונטיותיו של קבוץ אנשים כמו לדעת את מי הוא מכבד.

קרלו (ראובן) אלאטיני

הפרצוף הכי בולט במשפחה האצילה אלאטיני הוא באמת, לא קרלו, כי אם אביו הרופא משה אלאטיני; אבל אישיות כבירת מעללים זו היא מתקופה יותר קדומה ונחלת ההיסתוריה היא. יבא ההיסתוריון של סלוניקו ויספר את אשר עשה ד"ר משה אלאטיני לטובת עדתו, בפרט להטבת מצבה הרוחני. אני מוסר פה רק רשמים מאנשים שחיו ופעלו במשך שלשים או ארבעים השנים האחרונות, כלומר מתקופתי.

כשהכרתי את "סיניור קרלו", היה הוא כבר בא בימים, נמוך קומה, בעל פנים עדינים ודקים של מורה ארופי זקן. הדבר הראשון אשר משך בו את תשומת הלב היה הרוך שבקוי פניו ועיניו הטובות השוחקות. צייר ניצרי יוני הודה פעם בהתגלות־לב שבכל שנות עבודתו לא פגש אף פעם בקוי־פניו של היהודי אותה הקשיות שבפני הנוצרי; הוא גלה בהם רוך מיוחד המראה, לפי דבריו, על מדת הרחמנות והתרחקות משפיכת־דם הטבועה בנפש היהודי. תשעה קבין מקוי־רחמנות אלה נטלו פניו של קרלו אלאטיני.

לא במרצו, ולא ברוחב המבט, ולא בגודל האיניציטיבה הצבורית שלו רכש האיש את הערצת בני־עירו. הוא לא היה מחונן בכל אלה. גם לא דוקא רוב עשרו גרם לו לעמוד בראש העדה – אם

כי הוא היה בשותפות עם אחיו, בעל טחנות הקמח הכי גדולות בכל המזרח, בעל בית־חרושת לרעפים, ובית־חרושת גדול לבירה, מלבד ארמונות ובנינים רבי־ההכנסה בשוק המסחר—גדל נדיבותו ואהבת־האדם שבו הן הן שעשו אותו להאיש היותר אהוב ונערץ בסלוניקו.

כי קופת אלאטיני היתה קופת הקהלה; מס ההערכה שלו היה מאות לירות לשנה; ולא פעם המפרעות של סכומים גדולים מצד אלאטיני נתנו לקהלה האפשרות לקנות בנינים ולהגדיל את רכושה בנכסי דלא ניידי שהגיע לפני השרפה של תרע"ז לעשרות אלפי לירה. כל חברות הצדקה, ובפרט מוסדות החנוך, מצאו בו את תומכן הלבבי, ואנשים פרטים רבים אשר פנו אליו בעת צרתם מצאו תמיד אזנים קשובות ולב ער. פזרנותו היתה לובשת צורה יהודית עתיקה ומלבבת; ומחזה יפה היה לראות אותו כמעט בכל בקר, בטרם שילך אל עסקו, עומד חצי שעה בשער ביתו עם כיס מלא גרושים ביד ומחלק נדבה בידו, אחד אחד, להמון העניים הצובאים על פתחו. עבודה מטריחה זו הוא היה עושה אותה בסבלנות נפלאה. מבלי שבת־הצחוק הרכה תמוש רגע מעל שפתיו, ובימים אשר היה מתר על עגלתו הפרטית והולך רגלי העירה, נראה אותו המחזה של הרקת כיס של אגורות בין ידי העניים, יהודים ולא־יהודים, לאורך כל הדרך, שעבר בה.

ביתו היה פתוח לרוחה, שם היתה התנהגות של בית נסיכים ממש עם ותרנות מלאה נדיבות לב אמתית. עשרות משפחות של משרתים וקרוביהם היו מתפרנסות משיירי המטבח של אלאטיני, בעוד שפקידיו בעסקים השונים שלו עשו את חייהם ברוחה, ונחשבו בעצמם בין נכבדי העיר. זאת היתה משפחה אריסטוקרטית במלא מובן המלה; ואריסטוקרטיות זו לא התבטאה בגאוה ובהתרחקות מהעם, אלא באצילות טבעית המעורבת בענוה תמה ובלב פתוח לאהבה ולרחמים.

הנה עובדה קטנה שיכולה לשמש דוגמה ממדת הרחמנות של האיש הזה:

פעם פוטר מורה המלמד בתלמוד התורה הגדול, מסבה צודקת, על ידי הועדה המפקחת אשר קרלו אלאטיני היה נשיאה. ההחלטה היתה במעמד הנדיב ועליו הוטל, בתור יושב־ראש, המשא הבלת נעים להודיע בדברים כבושים למורה המתיפח בדמעות את

רוע הגזרה, קרלו אלאטיני לא יכל להתנגד להחלטה כי העברה היתה בולטת, וגם להשתמט מחובה לא־נוחה זו לא יכל. אבל בתוך תוכו מעיו המו למורה העלוב, בעל משפחה, למחרת הוא שלח לבית המלמד אחד מפקידיו וכסף בידו ודברי נחמה ועדוד בפיו: אל יתיאש, רק ייטיב את דרכו ויקוה לסליחה ובינתים כל צרכיו על אלאטיני.

זה נמשך חדשים אחדים, באחרונה הענין בא שוב לפני הועדה. חברים אחדים המליצו בחמלה על המלמד המתחרט והמבקש סליחה, והועדה הסכימה להשיב אותו על כנו. רק בסוף הויכוחים קרה אינצידנט קטן: אחד מחברי הועד, הרב יהודה נחמה, איש תקיף בדעתו מאין כמוהו, אשר נודע לו במקרה המעשה הנסתר של אלאטיני, התרעם על זה באזני חבריו באמרו כי ערך הענש בוטל על ידי זה שהנשיא עזר בסתר למפוטר. ובהעמידו פנים רציניים, הוא אמר לפתע בפנותו אל אלאטיני:

— היודע, סינייור קרלו, שכבודו אינו "בן־אדם"?...

כל הנוכחים נדהמו לשמע הדבור המעליב הזה. אבל הרב נחמה סיים את משפטו באופן בלתי צפוי ובצחוק קל על שפתיו:

— כן, אדוני, כבודו אינו בן־אדם..., מלאך הוא!

איש טוב ומיטיב זה היה לו רק חסרון אחד: הוא היה חלש המוג; ומשום זה, למרות היותו הבכור, השפעת אחיו והשפעת מנהלים יותר מדי מעשיים היתה השלטת על העסק. וכשבתי החרושת של אלאטיני נהפכו לחברות אנונימיות, לא נשאר בהם אף פועל יהודי אחד, אם מתוך שבתי החרושת היו עובדים אז בשבת ואם מתוך שהפועל הנכרי היה עולה יותר בזול.

אסונות משפחה שבאו בזה אחר זה על בית אלאטיני וכשלונות כספיים גרמו לזה שהמשפה הנדיבה התפזרה בין איטליה וצרפת, אם כי חלק מעסקיה המשיכו להתקיים בסלוניקו עד השנים האחרונות והזקן אלאטיני מת בפריז, רחוק מקהלתו אשר עד היום לא שוכחת את טוב לבו של "סינייור קרלו", ואשר נתנה לבית היתומים שלה את שמו של הזקן האציל.

ד"ר משה מזרחי

בית "מזרחי" בסלוניקו הוא בית משפחה רמה ועתיקה; קרובה לאלאטיני, לא עשירה כמוה אבל מיוחסת לא פחות ממנה. מגזע זה

יצא ד"ר משה מזרחי, האדם הדגול מרבבה אשר הקהל הכתיר אותו בכנוי "אל בואין דוקטור", ז"א "הרופא הטוב". התואר הזה היה הולם אותו גם בתור רופא גם בתור איש.

חכמה וטוב־לב, פקחות ומזג נעים, ענוה ואצילות התאחדו באדם המעלה זה להרמוניה נפלאה. סלוניקו יכולה להתגאות בבנה זה.

ההמונים האמינו בתום־לב שמלאך רפאל היה נכנס אתו אל החולים שהוא בקר. ברם, הצלחתו הגדולה והמתמדת יכולה להתבאר על ידי התעמקותו במקצועו ושאיפת ההתקדמות שבו שלא נתנו לו לשקוט על שמריו; ומצד אחר על ידי צחוקו הטוב, חדודיו ודבריו הרכים שהיו מביאים נוחם ומרפא בלב החולה ומעודדים את רוחו. אריסטוקרטי גמור על פי מולדתו וטבעו ובו בזמן קשור אל העם שהוא אהב, היה מבין ד"ר מזרחי את מצב רוחו של כל אחד ומדבר עם כל איש בלשון המתאימה להשכלתו, ובנוגע לחולים מ"בני־טובים", אדיבותו אתם היתה מיוחדה, ועל פי רוב, במקום לקבל מהם שכר־טרחא, היה עוזר להם מכיסו בשביל רפואות ומזון מבריא.

בתור עסקן צבורי, לא ידעה עבודתו לאות. הוא ארגן או עזר לארגן את חברות הצדקה של נשים; הוא היה הרוח החיה במוסד הגדול "בקור־חולים" אשר קרוב לחמשת אלפים משפחות קבלו שם עזרה רפואית. אבל גולת הכותרת של עסקנותו היא יסוד בית־החולים "הירש" שבו קשר את שמו לתהלה נצחית.

סלוניקו, קהלה גדולה זו, היתה עניה אז באיניציטיבה צבורית באמת־מדה גדולה. היה מורגש בפרט חוסר בית־חולים יהודי, והשוכבים על ערש דוי מבני המשפחות מחוסרות אמצעים היו מתהפכים במכאוביהם באויר המעופש של מעונותיהם הדלים, ולפעמים בטחב של מרתפים. הד"ר מזרחי השיג מאת הברונית קלרה די הירש נדבה של 200 אלף פרנק זהב עם תנאי מותנה מצד הנדיבה שסלוניקו תתן סכום שוה. אבל ראשי הקהלה, מתוך שלא נועזו לקוות שיאספו סכום עצום כזה, השאירו מונחים במשך שנים את מאתים אלף הפרנקים בבנק מבלי שיגשו לבנין. ד"ר מזרחי, אחרי נסיונות שוא לעורר ע"י מכתבים ופגישות את רגש האחריות של מנהיגי העדה, החליט לפנות אל הקהל הרחב, יחיד ובודד במערכה, למרות התנגדות הנכבדים, ובזמן שהעם היה ישן ורחוק מכל איניציטיבה בעלת מעוף,

לקח הוא על עצמו לעורר תנועה כבירה בין המעמד הבינוני וההמון; הוא פנה לחברות, הקהיל אספות־עם, וכנואם מקסים ומשפיע, בפרט מתוך רגשות חמלתו הגדולה לחולים העניים, וכאדם פעיל שלא ידע לאות, הצליח הוא במשך חדשים אחדים של תעמולה בלתי פוסקת לחולל מהפכה ברוחות. הוא עורר בקהל התלהבות עצומה למפעל, שגרפה אחריה גם את המתנגדים.

אפשר להגיד שזו היתה התחלת התעוררותה של היהדות הסלוניקאית מתרדמתה, כי עד אז היו כל העניינים הצבוריים דאגתם היחידה של ה"נכבדים" בעוד שהקהל עמד מרחוק. ד"ר מזרחי ידע לתת לענין צורה של תנועה עממית. הוא הצליח לרכז סביבו קבוצה של צעירים נלהבים בעלי מרץ מכל שדרות הקהל, התחילו המשפחות הבינוניות עם תרומותיהן, ואחריהן בא ההמון להשתתף בפרוטותיו. עשרות אלפי פועלים ובעלי־מלאכה התנדבו לשלם מיטליק (רבע גרוש) לשבוע, ובפרוטות אלו המצטברות כמעין בלתי פוסק, נאספו במשך שנתים אלפי לירות. באחרונה גם העשירים נגררו אל תנועת ההתנדבות והסדישו סכומים הגונים להחזקת מטות בבית המרפא. סוף סוף בית־החולים הירש התנוסס לתפארה והנו גם כיום המוסד הרפואי היותר יפה ומודרני בסלוניקו.

חנוכת הבית שהוחגה ביום 4 למאי 1908, היתה חגיגה נהדרה אשר בפעם הראשונה עוררה את הגאון הלאומי ואת ההרגשה של כח צבורי בקהל הסלוניקאי, עם עשרים אלף היהודים אשר התאספו על ככר בית־החולים; ומחזה מזעזע את מיתרי הלב נגלה אז כשהמון הצעירים העברים הסתערו על העגלה של ד"ר מזרחי, כסו אותה במטר פרחים ולמרות תחנוניו של הרופא הטוב, אשר היה חור כסיד מרוב התרגשות, פתחו את רתמות הסוסים ולתרועת הידד של הקהל הגועש, סחבו הם בעצמם את העגלה בעבותות של משי.

אחרי שהשיג את מטרת חייו, נאלץ ד"ר מזרחי, אשר בריאותו הרופפת לא הרשתה לו יותר להתעסק בצרכי צבור, לנסוע לצרפת, שם הוא נפטר לעולמו. מעטים האנשים אשר זכרם נשאר כה מעוטר הערצה וכלו עטוף אורה בלי צל כמו זכרו הברוך של "הרופא הטוב".

ז'ק פשא נסים

ז'ק (יעקב) פשא נסים הוא מה שקוראים באנגלית Self made man. הוא היה בנו של רופא אמפירי, שבקושי מצא את פרנסתו בין ההמון; אחרי שגמר את למודיו בבית הספר הצבאי לרפואה שבקושטא, הוא נכנס בתור קצין רופא בצבא התורכי. מאז התחילה הקריירה שלו המזהירה.

בהיותו בעל כשרונות יוצאים מן הכלל ומחונן במזג מושך את הלב, עבר הצעיר נסים במהירות פלאית את המעלות השונות של הרופא הצבאי, וכשהיה רק בן שלשים וחמש כבר זכה להתואר "פשא" ובאחרונה נתמנה ל"פריק", כלומר מצביא של פרקה או דיביזיה צבאית, תואר ששום רופא צבאי, אם איני טועה, לא זכה לו. הדבר יראה לנו יותר מתמיה אם נשוה לעינינו את העובדה שכל אותן "המעלות" העוזרות לקצין תורכי להתרומם: החנופה, ההתרפסות, הרגול לרעת חבריו היו לגמרי זרות לז'ק נסים; ושמלבד זה, בהיותו יהודי, לא היה יכל, כמובן, לסמוך על פרוטקציה משפחתית של אופיצירים גבוהים. אבל, כפי הנראה, מלבד הצלחתו במקצועו (כי מנתח ממדרגה ראשונה היה) גם אישיותו המקסימה בנועם־הליכותיה, הטקט הגדול שהיה מציין אותו, ואפיו הנוח לבריות איזו שיהיו, אם קצינים גבוהים ממנו או חילים פשוטים, הם הם שהישירו אח הדרך לפניו לעליה מהירה ומתמדת.

בן משפחה חסרת־אמצעים זה שזכה למעמד כה נשא, לא היה בו אותה היוהרה של מי שעלה משפלות לגדולות. ז'ק פשא נסים היה פשוט בדבורו תכלית הפשטות, עליז ביחסיו אל כל אדם ואפילו אוהב בדיחות. כמעט עממי בהתנהגותו מתוך גלוי־לב. ועוד מעלה אחת ציינה אותו: אופיציר זה לא התבולל בין חבריו התורכים הגסים במדות והנבערים מדעת. הוא היה איש אירופי ומתקדם, וחריפות השכל שלו ונימוסיו בלי לב ולב עשו אותו אהוב על כל החברה האריסטו־קרטית של יהודים ואירופים, בפרט הקונסולים.

הוא לא היה עסקן צבורי מתמיד. אבל בכל פעם שהעדה או איזה מוסד צבורי היו זקוקים לעזרתו, ז'ק פשא היה ברצון מעמיד לשרותם את כחותיו. זמן ידוע הוא היה גם נשיא ועדת המוסד הגדול לטפול בחולים. ובדרך כלל הוא השתמש לא פעם בהשפעתו הגדולה

על ה"ולי", ז"א מושל הפלך, והפקידים הגבוהים, לטובת עניני אחיו, וזה לא רק בעסקי צבור אלא גם לטובת יחידים המבקשים את תווכו.

לאיש דגול מרבבה זה היה סוף מזעזע את הלב. הוא נפל קרבן על שדה הרפואה, על מזבח אהבת האדם. בהיותו למרות מדרגתו הגבוהה, עובד מסור למקצועו, הוא היה יום־יום מבקר את בית־החולים הצבאי ושולח ידו בעבודה. פעם היו צריכים לעשות נתוח קשה לחיל נגוע במורסה איומה. ז'ק פשא רצה לעשות בעצם ידו את הנתוח. הוא הצליח אמנם להציל את חיי החיל, אבל על פי מקרה אמלל, היה לו באותו הזמן שריטה קלה באצבע שלא שם לב אליה. כפי הנראה, דרך השריטה הואת חדר חידק שהרעיל את כל דמו, למרות עמל חבריו ועמל רופאו הפרטי של השולטן שבא מבוהל מקושטא ברכבת מיוחדה בפקודת אדוניו, רעל הרקבון התפשט בכל גופו וז'ק פשא נפטר אחרי שלשים ושש שעות של עינויים נוראים. הוא היה רק בן ארבעים וארבע...

מותו הטרגי היה אבל אמתי לסלוניקו לא רק היהודית אלא לכל העיר כלה. בשעת ההלויה עצומת־העם, אשר בה השתתפו, כדין, דיביזיה של צבא תורכי וכל הקונסולים, היו פעמוני כנסיות הנוצרים מצלצלים שעה ארוכה לאות אבל. ואם תבקרו את "בית־החיים" הסלוניקאי, יראו לכם, על יד המצבה המפוארה שעל קבר ז'ק פשא נסים המוקף גדר, מצבה צנועה של יהודי אחר שאבד את עצמו לדעת ברגע שמעו על פטירתו של איש המעלה הזה אשר רבות היטיב לו, ודרש במפגיע שיקברו את גופו על יד הפשא היהודי רב־החסד...

פ"קימה מודיאנו

"אשה גדולה", בודאי כנוי תנכי זה לא בא להראות על אשה בעלת מוג תקיף, כי התקיפות לא הולמת את רעיתו הענוגה והאם הרחמניה, ובפרט את היהודיה. יותר מובן ומתאים תואר זה לאשה אשר, בחכמתה וברוח הסדר והמסירות שבה, בנתה את ביתה לתפארת, ובחום־לבה שמרה על גחלת היהדות בתוך המשפחה גם במובן הדתי וגם במובן המסורת היהודית הקדומה של קדושה, טוב־לב ואהבת הבריות.

אשה כזאת היתה מרת פ"קימה מודיאנו ז"ל.

בעלה, שאול מודיאנו, היה בבחרותו עני מדולדל, וזכה ברוב חריצותו להעשות להאיש היותר עשיר בסלוניקו; ומי יודע אם היה מגיע לזה לולא רוח הקמוץ הנבון של אשתו. איך שהוא, ולמרות שהוא היה זמן רב קברניטה וגם דברה של העדה, הוא לא השיג בקרב הצבור הסלוניקאי לאותו הכבוד ואותה ההערצה שזכתה להם אשתו.

כל ימי חייה הארוכים של אשה זו, צדקת במלא־מובן המלה, היו שלשלת של מעשים טובים. שלשת בניה היו גרים כל אחד בבית מיוחד ולה לבדה השאירו את בית־הקיץ של אביהם על שפת הים; הם הקציבו לה להוצאותיה מאה לירות לחדש, והיא היתה לפעמים תכופות מתאוננת שסכום זה לא הספיק לה... כמובן למעשי הצדקה שלה; ואמנם בעשרים לחדש כבר היתה מתחילה "ללות" מבניה על חשבון החדש הבא, כי ענייה לא יכלו לחכות... משפחות אחדות היו מתפרנסות על חשבונה, או שהיו פשוט מתאכסנות בביתה המרובה חדרים ואוכלים מפתה, או שהיו שבוע שבוע פונות אליה לקבל קצבתן. ביתה היה פתוח לרווחה לפני כל עני ואביון, וברחמים גדולים התיחסה לכל מי שבקש עזרתה. וככה השם "סיניורה פ"קימה" היה נשא על שפתי כל סלוניקו באהבה, ומסמל נדיבות וטוב־לב.

היא לא יצרה שום מפעל חסד מיוחד, אבל ביתה היה מעין מוסד קבוע לחסד הפתוח לכל דורש, ומאות משפחות הרגישו מרה מה חסר להם אחרי הסתלקותה של אשה גדולה זו.

הדבר היחידי שנשאר בתור זכרון מוחשי ממנה, הוא בית הכנסת "בית־שאול" שהיא בנתה מכספה על שם בעלה בעיר החדשה אשר חסרה עד אז מקום נאה לתפלה. "בית־שאול" הוא בנין מפואר, לא כל כך גדול, אבל כלו עמודי שיש ובעל ארחיטקטורה מונומנטלית וקשוטים נהדרים, ומשמש כיום בית־כנסת מרכזי להקהלה.

הכרתי אותה כשהיתה כבר זקנה מופלגה ועוד היתה זריזה ומלאה רצון החיים. פניה המקומטים כקלף, עם עיניה הטובות, היו מעוררים חבה וכבוד; פרצוף טפוסי של אשה יהודיה נבונה ורחמניה. היא גועה שבעת־ימים בהיותה בת מאה שנה ויותר.

עמנואל שלם

אישיות כבירה, כמעט גאונית, הולידה סלוניקו של הדור האחרון, ושמה עמנואל שלם; ברשימה זאת של אישים אשר בהם

התפארו בני עירי, לא יעדר, כמובן, מקומו, אם כי, יבדל לחיים, מר שלם עודנו חי ובריא ועוד רעננותו אתו, למרות שבעים שנותיו.

העורך־דין שלם הוא בן למשפחה עניה. אמו נתאלמנה כשהוא היה עוד ילד, וקשה היה לה לפרנס את בנה. הילד עמנואל נכנס בתור שמש קטן אצל עורך־דין לא־יהודי על מנת להביא לו אכל מהבית ולנקות את המשרד. מיושב בדעתו ובעל מח חריף, מהיר התפיסה ובו בזמן בור סיד שאינו מאבד טפה, הוא למד את המקצוע, ומבלי לעבור דרך בית־ספר למשפטים, נהיה לעורך־דין מובהק שמעטים כמוהו. מתוך התעמקות עצמית הוא למד גם חוקים גם שפות ארופיות ומזרחיות, ולא עוד אלא שבמשך שנים אחדות נהיה העורך־דין הראשון בסלוניקו ובכל תורכיה כלה. במערב גם כן נודע לתהלה בין מביני דבר שם עמנואל שלם על ידי מאמרי־מחקר שלו שהופיעו ביריחונים מקצועיים, ושהיו מבוססים על ידיעה עמוקה בתורת המשפטים ועל מקוריות ההבנה.

מענין לציין שכחו התגלה, לא רק בתור יודע משפטים, אלא גם ובפרט בתור מארגן ומסדר מפעלים כספיים; והשמש הקטן של האדבוקט גרוסי הגיע להיות המיסד, וגם המנהל מאחורי הפרגוד, של בנקים ומוסדות כלכליים אחדים בבת־אחת, ולעשות לעצמו עמדה איתנה בחיים.

בחוגי הממשלה ובין הקהל לכל שדרותיו, יהודי ולא יהודי, השפעתו היתה עצומה. היו מתיחסים אליו ביראת־הכבוד כאילו בידיו כח ממשלתי. למעשה, השאלות הכי קשות ומסובכות היו נפתרות על ידו, ואנשים קפדנים היו נכנעים להצעותיו־החלטותיו אך ורק מפני שלא יכלו להתקומם נגד השפעתו, העדינה והחזקה כאחת. מתנהג עם כל אדם בכפפות של משי ודבורו רך ועדין, אבל ידע לאן הוא נוטה ולא זז מדרכו. מוזר הדבר איך שגם בזמן עבדול־חמיד וגם תחת המשטר של "אחדות וקדמה", השפעתו וכבודו היו במדה שוה גדולים בעיני השלטון: היה זמן שהוא נחשב לא פחות כביר־כח בעיר מהמושל עצמו; ופעם גם כן התורכים הצעירים מסרו לו שליחות חצי־רשמית באירופה, שרק דיפלומט מקריירה היה יכל להביא אותה לידי הצלחה. בהשפעתו זו השתמשה פעמים רבות הקהלה להשיג הנחות והקלות, וגם ענינים כספיים של העדה הוא סדר בחכמה ולתועלת הצבור.

פקימה מודיאנו
(ראה עמוד 86)

קרלו אלאטיני בהיותו בן 40
(ראה עמוד 80)

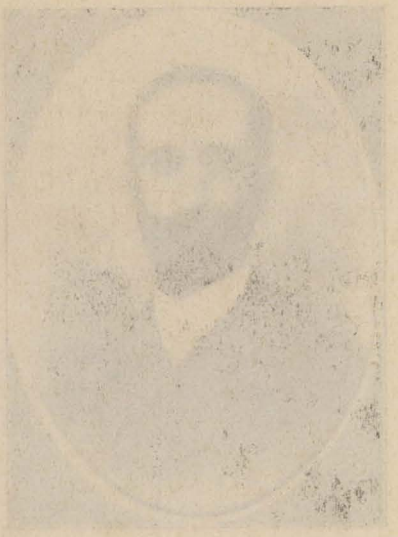

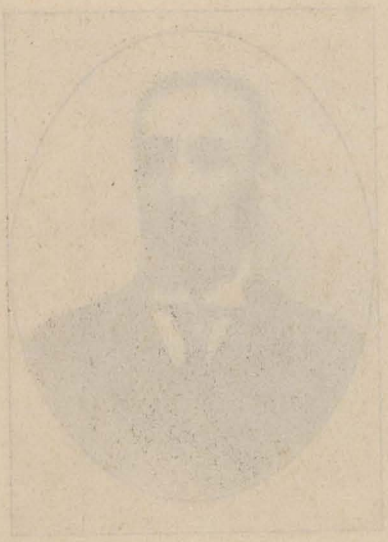
ד"ר משה מזרחי
(ראה עמוד 82)

ז'ק פשא נסים
(ראה עמוד 85)

הוא אינו נואם כלל וכלל. דבורו מתון וזהיר וכמעט מהסס מתוך אטיות, אבל אטיות זו באה מזה שהוא מחפש את המלה שצריכה להביע את רעיונו בדיוק הכי דק, ואת הפורמולה הזהירה שבה מתנגדו לא יוכל למצא פרצה משום צד. נדמה לך כאלו הוא מונה מרגליות, באספות שבהן ראיתי אותו משתתף, הבהירות וההגיון אשר בהמחשבה שהוא הביע בסוף שמה קץ לכל הויכוחים. ברגעים הקשים של חיי הצבור הוא יוצא מההתבודדות ומביא את עזרת שכלו החד לפתרון השאלות העומדות על הפרק. בכלל, הוא יהודי גאה, קרוב ברוחו ובאורח־חייו למסורת וללאומיות, ובשנים האחרונות הוא הראה התקרבות לרעיוננו, אם כי לפי דעתי, מתוך אותה הזהירות הדיפלומטית שהיא המעלה ואולי החסרון שבו, הוא לא יפסע את הפסיעה האחרונה עד הציונות הפעילה; וחבל מאד. אישיות כזאת עם המעוף ועם בהירות המחשבה והשכל החודר המציינים אותה, היתה יכולה להיות לתועלת גדולה לעבודת הציונות בהתגשמותה.

מר שלם חי היום בפריז.

רבי משה יצחק ארדיטי

העובדה שכותב הטורים האלה איננו כשלעצמו איש מפורסם אשר זכרונות חייו וחיי משפחתו ראויים להִספר לדור, אינה סבה מספיקה בכדי ש־שאר בחשכה זכרם של אנשים מקרוביו אשר חייהם המופתיים מגשמים את כל הטוב שביהדות הסלוניקאית. בכל אופן, אישיות לא־בנלית היה רבי משה ארדיטי, זקני מצד אמי, וקוים אחדים מתולדותיו יעניינו בודאי את הקורא.

הוא היה הנצר האחרון למשפחה מיוחסת ועשירה, משפחה שבה התאחדו תורה ואצילות המדות. בן־דודו, ר' שמואל ארדיטי ז"ל, היה רב ראשי בסלוניקו משנת תרל"ז עד תרמ"ז. הצעיר משה היה תלמיד חכם מובהק וישיבה היתה לו בביתו. כמובן, בהיות למשפחתו נכסים המספקים לה בהרוחה גדולה את פרנסתה, הלמוד היה לו רק לשם עונג רוחני ולא היה לו צורך לעשות את תורתו קרדום לחפור בה, ומלבד זה נפשו האצילה לא היתה מסכימה בשום אופן לפרנסה על ידי התורה.

אבל, פתאום, מצב המשפחה ירד פלאים. אביו ודודו, אנשים רחוקים מהחיים, הפסידו את כל רכושם בעסק ביש ונשארו עניים

מרודים. האברך משה, שהיה כבר מטופל באשה ובת, נמצא לפתע בלי בסיס תחת רגליו. אביו, אחרי המפלה, נשאר כגבר רצוץ ושבור, בלי רצון ובלי כשרון לעבודה. על משה, הבן הזכר היחידי, היה אפוא לדאוג לכלכלת המשפחה. פרנסת אב ואם וארבע אחיות ואשה ובת, זה היה משא כבד יותר מדי בשביל בחור ישיבה שלא ידע עד אז כלום מעניני החיים הממשיים. הצעיר משה לקח עליו באומץ־לב את הסבל הזה. הוא עזב את למודו ונכנס בתור פקיד אצל סוחר קטן ומשכורתו היתה 38 גרושים לשבוע. עם זה היה צריך לפרנס את כל הנפשות הרבות...

אברך זה שכלו רוחניות, למד מעצמו לנהל חשבונות, לדבר תורכית ויונית, הסתגל למסחר ולכל עבודה פשוטה שבעסק וסבל עניות ועגמת־נפש, כי מלבד הפרנסה הוא היה צריך מהרה לדאוג גם להשיא את אחיותיו ולתת להן נדוניה. השעשוע היחידי שלו בזמנים קשים אלה היתה הקריאה. היתה לו ספריה תלמודית גדולה שבה התעמק בלילות ושכח את כל החמריות והמרירות שבחייו.

באחרונה הוטב מצבו במדה ידועה. מסירותו ונאמנותו של משה ארדיטי, וישרו המופתי עד לקפדנות, היו לעזר לא מעט לבעל העסק שהלך הלוך והתנשא, עד שלבסוף החנות הקטנה נהפכה לבית מסחר סיטוני גדול עם קרוב למאה פקידים. משה נהיה ליועצו המכובד של בעל הפירמה שנמלך אתו בכל דבר, וגם בניו אחריו התיחסו בכבוד גדול אל הזקן אשר כהן במשרתו חמשים שנה רצופות, משנת תרכ"ז עד תרע"ז שבה נפטר.

מובן שאם ר' משה ארדיטי היה רק פקיד נאמן, חייו לא היו מעניינים את הקהל. עבודתו הצבורית היא העושה אותו לצורה מענינת ונותנת לו מקום בגלריה קטנה זו.

אחרי השרפה הגדולה של תרמ"ט, העדה הסלוניקאית אספה קרוב לארבע מאות משפחות עניות מנגועי השרפה ובנתה בשבילם שכונה מיוחדת בפרבר החדש של העיר. היה זה המון פרוע ונבער אשר רק יד חזקה היתה יכולה לשים בו סדר. העדה בקשה למנות ועדה מפקחת על השכונה, שהיתה צריכה להיות כעין הנהלה מוניציפלית, עם פקוח על עניני כספים, על המוסר ועל החנוך. זקני עבר באותו הזמן לגור ברובע החדש ששם קנה בית כקילומטר רחוק מהשכונה הנז', ושם היה גר ביחד עם אשתו ובתו הנשואה, היא אמי

ז״ל· מי שהיה לפנים בחור־ישיבה עדין, היה כבר אז גבר בן חמשים במלא כחותיו הגופניים והשכליים, ואישיות מוצקה כברזל· העדה בקשה אותו לעמוד בראש הועדה· זקני העמיד שתי דרישות: חופש פעולה גמור מצד הקהלה ועזרת המשטרה בלי תנאים· הקהלה נתנה לו יפוי־כח מלא, והשיגה בשבילו מאת ראש משטרת הפלך הוראות למשטרת הרובע לעמוד לפקודת ר׳ משה ארדיטי לכל דבר הנוגע להשכונה· אז התחיל הוא בעבודתו·

טרם כל הוא סדר את ההנהלה הכספית של השכונה ויסד את בית הספר הנקרא ״תלמוד־תורה הקטן״· בעל תקיפות ועקביות גמורה במעשיו· עשוי לבלי חת, ידע הזקן להשליט סדר בכל· הבריונים הפראים ביותר, מאלה אשר ידעו להניף סכין מול איש ריבם ואשר התחצפו בפני יתר חברי הועד, למדו מהר לכבד אותו, לא רק משום שהיתה לו הדרת־פנים של תלמיד־חכם ונשוא־פנים, אלא גם מפני שראו שלא ידע מה זה פחד· הוא היה מעין מלך בשכונה, עם שלטון בלתי מוגבל כמעט· התנהג בצדק גמור, אבל בלי משוא פנים ובלי חולשה·

הדירות בשכונה היו מחולקות לבלוקים של שני חדרים די מרווחים עם חצר קטנה משותפת, ובכל חדר גרה משפחה אשר עליה לשלם בתור שכר דירה לא יותר מלירה או לירה וחצי לשנה· דוקא הבריונים היו מסרבים לשלם את השכירות המינימלית הזאת· רבי משה ארדיטי השתמש בכל אמצעי כפיה והכריח אותם לשלם, בעוד שלפי פקודתו, כל ההקלות בתשלומים היו נעשות לאלמנות ולעניים האמתיים· הוא היה מקפיד בפרט על דברי צניעות אשר דרשו פקוח נמרץ לרגלי הצפיפות של המשפחות, ובלי חמלה הוא גרש מהשכונה, בעזרת המשטרה, את פורעי המוסר· גם בנוגע לנקיון ובריאות הצבור הוא היה קנאי מאין כמוהו· והנה עובדה טפוסית לא בנלית:

פעם אחת פרצה אפידמיה חזקה של קדחת צהובה בשכונה ועשתה שמות, למרות השרות הרפואית התמידית המסודרה כדבעי· הזקן שאל את דעתו של הרופא לסבת האפידמיה, והלז הסביר לו שהגורם היחידי היה האי־נקיון· כאמור, היתה לכל שתי משפחות חצר משותפת· העניים היו מגדלים שם עופות במספר גדול; בכל חצר, ששטחה לא עלה על עשרים או עשרים וארבע מתר מרובעים, טיילו

להן המון תרנגולות, ובפרט ברוזים אשר שחו על שלוליות של מים, שחורים מרוב לכלוך, והיתושים התרבו שם לאין מספר.

זקני לא פקפק הרבה: הוא נתן פקודה נמרצה לכל השכונה, שעד יום פלוני כל משפחה צריכה להפטר מעודף העופות ולהחזיק לא יותר מאחד או שנים. בסוף הארכא׳עבר הזקן, בלוית שני שוחטים בכל חצר, ובכל מקום שנמצא יותר מהמספר המותר, נתן צו לשחוט את העופות המיותרים, מבלי שים לב אל צעקותיו של הדייר ואל איומיו: ואחריהם באו שמשים עם שוטר והכריחו את המשפחות לנקות את החצר... היה זה יום איום בשביל העופות האמללים ויום צעקות פראיות בשכונה. אבל המטרה הושגה, נקיון נעשה ברחובות ובבתים ולאט לאט האפידמיה המשכלת סרה...

אבל עבודתו היותר פוריה של רבי משה היתה על שדה החנוך לילדי העניים. חסיד נלהב לצורך למוד תורה עם דרך־ארץ, שם הוא את כל מעיניו בתקון וסדור בית־אולפנא שלאט לאט קבל צורה של בית־ספר עממי טוב. הוא התענין התענינות בלתי־פוסקת בתכנית הלמודים, דאג לקודש וחול, רוחניות ותועלת מעשית. מלבד למוד "לשון־הקדש" ע"י מנהל משכיל שהיה סופר ומשורר בעל כשרונות, דניאל שונינה ז"ל, היו מלמדים לתינוקות תורכית ואיטלקית היטב, חשבון וטבע. זקני התקין מנהג קצת מוזר. היות ולרגלי עבודתו לא יכל לבקר את המחלקות בימי השבוע, הוא פקד לפתוח את בית־הספר בשבת לשעות אחדות, כי באותו יום היה הוא בא עם חבריו מהועד לראות אם הכל בסדר ולבחון את התלמידים אם עושים חיל בלמודיהם או לא. בקור ובחום, ביום שלג או תחת שמש צורבת, הזקן לא היה נמנע מבקור חובה זה שהיה חביב לו על הכל.

מענין ומפליא איך שמתוך אהבה קנאית להשכלת העם, זקן נפלא זה המציא עוד לפני שלשים וחמש שנים את התקנה המודרנית של "השכלת־חובה". בראותו שרבים מגרי השכונה היו שולחים את בניהם הקטנים לעבוד בחנויות או לאסוף סמרטוטים,—למרות ששכר־הלמוד היה חצי גרוש לשבוע רק, ולבני האלמנות חנם,—הודיע הוא שכל מי שלא ישלח את ילדיו לבית־הספר יגורש מהשכונה. ולמופת, "למען ישמעו וייראו", הוא הוציא גם פעם לפועל את איומו. הודות לתקיפות זו, כמעט שלא נשארו ילדים מחוץ לכתלי בית־הספר. ואם

הבערות הנוראה של השכונה "קלמריה" הלכה הלון והתמעט, אפשר להגיד שזה היה פרי קנאותו של זקני ז"ל.

רבי משה ארדיטי המשיך בלי לאות עבודת הקודש זו במשך חמש־עשרה שנה. אבל אסון כבד שבא על המשפחה במות עליו בתו היחידה, היא אמי ז"ל, בשנת השלשים ושמונה ליכי חייה, שם קץ לעסקנותו הצבורית, כי מרוב כאב ושברון־לב, לא יכל יותר להקדיש את ימיו וליליו לעניני השכונה שהיו קשים ומעיקים במדה יוצאת מהכלל. אבל אותן השנים היו פוריות עד מאד ומלאות תוצאות לעתיד ארבע מאות המשפחות, כמה מהן, על ידי אותה הרשכלה האלמנטרית שרכשו בניהן בתלמוד־התורה של השכונה, התנשאו משפלותן החמרי והרוחני והגיעו למצב פורח. ובדרך כלל כל השכונה ניצולה מאותה החשכה של בערות שהיתה מנת חלקם לפני ארבעים שנה. הזקנים בשכונה זוכרים עוד היום ביראת־הכבוד ובהערצה את אותו האיש שהקדיש את כל כחותיו להרמת מצבם, כדאי לציין שעבודתו זו שמשה מופת לקהלה לסדור הפנימי של השכונה השניה של עניים בקצה העיר השני, שכונת "ברון הירש" אשר התנהלה כפי הסדרים שהנהיג זקני בראשונה.

זקני היה איש חם־הרגש. האיש התקיף והאמיץ הזה, היודע לשלוט ולהכניע את אנשי הזדון, היה בעל לב רגיש וחנון ונפשו היתה לוהטת באהבה לעמו ולדתו. הוא היה הראשון בסלוניקו אשר התרשם ורעד משמחה לשמע הבשורה על הקונגרס הציוני הראשון בבזל, ואשר דבר בתוך סביבתו על הציונות. וראוי לזכור שזה היה בתקופתו של עבדול־חמיד שאסור היה בתורכיה לדבר על תקוות כאלה; ושגם בין חוג חבריו הרבנים, היה נחשב לדוחק את הקץ מי שחלם על גאולת ישראל מחוץ בידי שמים. זכורני איך היה הוא עונה להם בהזכירו איזה מאמר בתלמוד ירושלמי או בתוספתא שבו נאמר, בקירוב, כי המשיח יבא אחרי שליהודים יהיה בארץ־ישראל מעין בית לאומי. תלמיד־חכם ויהודי דתי זה נעשה לציוני נלהב על ידי קריאת איזה גליונות של עתון ציוני ספוראדי "אל־פרוגרסו" שהופיע בוינה ב־1897 שבאו לידו; ומפיו שמעתי אני הילד, מתוך התפעלות אין־גבול, את הבשורה הגדולה ואת השם המקסים של הרצל. הזוהר וחלומות הפלאים שהתקוות הציוניות עטרו את ילדותי ממנו הגיעו לי.

בדרך כלל, למרות אדיקותו בכל פרטי הדת המעשית, היה זקני איש מבין ומתקדם, הוא אהב לקרא ספרים ועתונים מהספרות העברית החדשה והתעניין בהויות העולם, ובעניני דת, לא היה חרד יבש מתוך הרגל מיכני; הוא היה מעריץ את כל קדשינו ומפאר את חגינו מתוך אהבה חסידית ורגש פיוטי, השבת, המועדים היו לו יקרים מכל יקר, ולכל מצוה נגש בשמחה של דבקות. הקידוש שלו, השירים ששר בשעת ההבדלה או לפני סעודת הצהרים של יום שבת (מנהגו היה, וכמדומני בזה היה יחידי, לזמר את השיר הנשגב לנשמה של ר' יהודה הלוי "ברכי נפשי את ה'" שבמחזור יום כפור הספרדי), הסדר שלו לפסח והפזמונים של פורים היו מעוררים רגשי קדש וחדוה בכל המשפחה, ואמי ז"ל, בעלת הנשמה הקדושה ומלאת השירה, היתה פרי אוירה זו.

רבי משה ארדיטי נפטר בשנת תרע"ז, בן שבעים ושבע, ועד חדשים אחדים לפני פטירתו הוא היה זקוף קומה, לחיצת ידו היתה חזקה כברזל, יום יום שקד על עבודתו ולילה לילה על קריאתו. עם מותו כבה ענף חשוב ואציל של המשפחה ארדיטי, המסתעפת להרבה בתי־אב, כי הוא היה האחרון בשלשלת משפחתו ובן זכר לא השאיר אחריו. יהיו הדפים המעטים האלה מצבת־זכרון צנועה לאיש הרגש והפעולות, שלא רבים היו כמוהו לשלמות הנפש היהודית אפילו בסלוניקו של הדור החולף!

חסידי אומות העולם

רבים הם היהודים אשר בנפשם נשארה שריטה שלא הצטלקה לגמרי מאיזה עלבון שסבלו בילדותם מידי הגוי, או ממחזה של שנאה ליהודי שראו בעיניהם ושעולה על זכרונם כפעם בפעם מתוך כעס אין אונים; זכרונות אלה הם בין הכי־כואבים ויש שהם משאירים לכל ימי החיים פחד וחשד והכנעה אנסטנקטיבית בפני הנכרי. לי אין זכרונות מסוג זה, חוץ מאיזה התנגשויות קלות־ערך עם ילדים יונים באיזו שכונה רחוקה, שנגמרו בסתם חרופים וזריקת אבנים אהדדי, ומסופקני, אם ישנם כאלה אפילו לאחד מבני־גילי בין ילידי סלוניקו. כשאני לעצמי, אודה שלהיפך, יש שזכרונות נעימים מלוים את פרצופם של אותם מבין הגוים שהיה לי על פי מקרה יחסי שכנות או רעות אליהם.

כי, יבארו איך שירצו את העובדה, בני סלוניקו מלפני שלשים או ארבעים שנה לא הרגישו את ההרגשה המדכאת, והמשלימה מתוך יאוש, "שאנחנו בעוונותינו הרבים בגלות". אמת, אם היתה מצד הגוי, גבר או ילד, תשוקה להתגרות ביהודי, על פי רוב זה האחרון לא טמן את ידו בצלחת. אולי מפני זה לא נשאר בלבו הרגש המר של מי שלא עלה בידו להשיב לחורפו דבר. אבל בדרך כלל היחסים היו נוחים במדה ידועה, ואם ילדי ההמון משני הגזעים השתעשעו במלחמת אבנים, וזה בלי התערבותם של הגדולים, בשכונות המעורבות שרר שלום גמור בין יהודים וגוים, וגם, לפעמים לא נדירות, היחסים הגיעו עד לידי ידידות.

בשכונתנו, למשל, רוב השכנים היו יונים, ארמנים ותורכים. אף פעם לא היו התנגשויות בינינו. אפילו מחלוקת רצינית שפרצה בין זקני ובין תורכי בעל הבית הסמוך לביתנו, כנהוג בין שכנים, נגמרה בפשרה שלא השאירה אחריה משטמה. עם הילדים הנכרים היינו משחקים בידידות גמורה, ותמהון גדול היה לי כששמעתי בפעם הראשונה בפורים ש"דפיקות־המן" שלנו הן מכוונות כלפי הארמנים שהם, כביכול, שונאינו הקדמונים העמלקים. בשום אופן לא יכולתי לתאר לעצמי את השכנים הטובים האלה בתור אויבינו. זכורני שמשפחה ארמנית, הגרה ממולנו, נסעה לאמריקה. כעבור שנים רבות, אחד מבניה שב לסלוניקו לבקר את דודו. הוא היה כבר אז בחור גדול ומהנדס־חשמלאי; הוא לא שכח אותי שהייתי לו רע־ילדות; הוא בא אל ביתנו וכשנפגשנו נפל בשמחה על צואר כעל ידיד ישן המעורר זכרונות נעימים.

בבית הספר המסחרי האיטלקי היה לי רֵע, בנו של הכהן הראשי בבית הכנסיה היונית שבשכונתנו. יחד היינו שבים מבית הספר ויחד היינו חוזרים על השעורים. פעם בביתי ופעם בביתו, בבנין קטן העומד בחצר הכנסיה. אביו, פפה־דמיטרי, איש גבה־קומה, בעל פנים לבנים ומחוטבים היטב שזקן שחור הקיף אותם, היה עושה עלי רשם של איש אציל וטוב־לב. הוא היה מקבל אותי בסבר פנים יפות בכל פעם ושואל אותי בידידות לשלום הזקן. יונית אני לא ידעתי אז, ובנו היה המליץ בינותינו; אבל לפעמים הכומר היה מתאמץ לדבר אתי עברית קטועה בעזרת המלים המועטות שקלט פה ושם מתוך האונגליון וספר התהלים. היה מקרה שבנו התעכב בביתנו עד

שעה מאוחרת בלילה, בפרט בתקופת ההכנה לבחינות; וכשפעם שאלו לפפה־דמיטרי איך לא היה מפחד להשאיר את בנו בבית יהודי בשעה כה מאוחרת, כי הלא היהודים חשודים על דם־נוצרי לפסח... הוא השיב להם בבת־צחוק על שפתיו:

— ולמה חכם־משה (זקני) אינו מפחד להשאיר את בנו בביתי?[1])

אבל חסידי אומות העולם אמתיים היו בעירנו בעיקר שנים וראויים הם למצבת־זכרון.

"מיסטר גרוסבי"

לפני ארבעים שנה התעוררה פתאום החברה הפרוטסטנטית הידועה בשם "שליחות סקוטית" לבא להטיף לנצרות בין יהודי סלוניקי. היא פתחה בית־ספר אנגלי לבנות ושלחה בתור מנהל את מר גרוסבי. היה זה אנגלי גבה־קומה ושמן עם הבעת־פנים של איש שמח בחלקו ואוהב את החיים.

הורים רבים שלחו את ילדותיהם לבית הספר החדש, אם שנפתו ע"י שכר־הלמוד המועט או שמשכו אותם הסדרים הטובים ששררו בו, או סתם מתוך רצון ללמד לבנותיהם אנגלית. מר גרוסבי התחיל להתרועע עם יהודים, להשתתף באספותיהם, לבקר את הורי תלמידותיו בבתיהם... שנים עברו—והחברה הפרוטסטנטית אשר קותה לתוצאות גדולות מהחנוך של בית ספרה ומהתקרבותו של גרוסבי ליהודים, ובכל יום חכתה לבשורה על איזה תריסר המרות של ילדות והוריהן, התפלאה ששליחה אינו שולח לה שום דין וחשבון מנצחונותיו. היא שאלה אותו סוף־סוף כמה יהודים כבר קבלו את דת ישו ע"י הטפותיו. גרוסבי ענה להם (כפי שהיו מספרים בעדה בהנאה רבה):

— אתם שואלים כמה יהודים הצלחתי כבר לנצר? אדרבה, תשאלו נא אותי אם אין פחד שיהודים אלה יגיירו אותי!

הוא לא התגייר אמנם, אבל המשיך לחיות בין יהודים כאלו היה זה לצרך נפשי לו... הוא לא היה נמנע מלהביע את הערצתו לקבוץ מוסרי זה אשר חי את חייו ועבד את עבודתו מתוך שמחת־לב, ובגלוי־לב מפתיע הביע כמה פעמים את דעתו כי חטא היה

1) טפוס כומר זה שמש למחבר לצייר תמונתו של האב מרטינו, אחד מגבוריו ברומן היסתורי איטלקי שהוא פרסם בסלוניקו בשנת 1916 בשם "הנסיכה הכלואה".

לנסות לפתות אותם להמרה, כי מה היתה יכולה לעשות ומה להוסיף הנצרות עם כל "תורת המוסר" שלה לחייהם המוסריים של יהודים אלה?

הוא היה אב חביב לתלמידותיו, בין ההפסקות השתעשע אתן כמו בן־גילן; ללמודי הדת לא נסה להכריח אותן; חגי היהודים היו ימי הפגרא של בית הספר, ויותר ממה ששמעו שם על האונגליון שמעו אצלו על התנ"ך. רוב זמנו הוא בלה בחברת יהודים בידידות גמורה בלי להתוכח על עניני דת אם לא בצורה של בדיחות. קשה לי להבין איך החברה המיסיונרית השאירה אותו על משמרתו כל ימי חייו.

עלי להוסיף שבאחרונה, כשחסיד אומות העולם זה נפטר, החברה שלחה לשם קלרג'ימן צעיר קנאי שהתחיל בהתלהבות, למחרת בואו, להטיף להמרה בין תלמידותיו והקהל. אולי תרצו לדעת את התוצאות? אך קרה מקרה ותלמידה אחת, תמימה יותר מדי, הביעה את חפצה להתנצר, התעוררה בין היהודים תנועה שטאטאה את בית הספר ואת המנהל המטיף עם כל חלומותיו. הציוני הידוע מר דוד פלורנטין, עורך העתון "אל־אביניר", היה בעיקר המעורר לזה. במשך עשרים וארבע שעות — זאת לא אגדה — בית ספר יהודי חדש עם האנגלית בתור שפת הלמודים, נוסד וכל התלמידות עברו לשם, והתלמידה המוכנה לשמד בכללן...

"סינייור פ'ידיריקו"

עד כמה שאני מחטט בזכרונות ילדותי, איני מוצא בהם זכר פרצוף אחד אשר יהיה בדמיוני קשור להרגשה של נחת־רוח ועליזות כמו זה של המורה האיטלקי, פידריקו פ'ילארדר.

בתלמוד התורה של השכונה הקרובה, שהלמודים בה היו במדה ידועה יבשים, למרות שהמנהל היה משכיל ואדם מפותח מאד, היה לנו יום חג הופעתו הראשונה של מורה זקן איטלקי רעשן, שובב כמו ילד, מפזז כמו כסף חי, בעל קול מחריש את האזנים, נורא בכעסו ויחד עם זה טוב־לב ומבדח את תלמידיו, אשר בפעם הראשונה בחיינו למד לנו לישר את גבנו ולכפוף עשר שעות רצופות על התנ"ך, לנענע את זרועותינו ולעשות כל מיני תנועות מצחיקות, קרי התעמלות, שלשה ימים בשבוע הוא היה בא לתת לנו שעור באיטלקית,

ושעה זו היתה שעת אושר לנו. מעט מאד איטלקית למדנו ממנו אבל לעומת זה כמה ידיעות מהויות העולם, מטבע, מהיסתוריה כללית, מנמוסים הוא הקנה לנו!

היה זה איש נמוך הקומה עם כתפים ישרות, חזק כמו חלמיש ומהיר־תנועות למרות היותו אז בן ששים. הוא בא לסלוניקו לפני חמשים שנה ופתח, בעזרת הנדיב אלאטיני, בית ספר איטלקי ליהודים שהתקיים שנים אחדות ונסגר רק כשהממשלה האיטלקית יסדה בתי ספר מתוקנים בכל ערי המזרח. מאז כל ימיו חי הוא בין יהודים, ואין נוצרי שזכה לפופולריות כמו "סינייור פ'דיריקו". הוא הכיר וחבב את היהודים עם חסרונותיהם ומעלותיהם. רגיל היה לומר "אנשים ישרים וחרוצים כמו יהודי סלוניקו לא פגש בחייו; אבל גם לא נמנע מלבקר בגלוי־לב מה שלא מצא חן בעיניו במדות ובמעשים, ודרש מהעסקנים שיעבדו יותר להשכלת המוני העניים אשר, לפי דבריו, מפליאים הם בפקחותם ובאפשרות ההתקדמות שבהם. הוא התענין ממש כמו יהודי בכל הנעשה בעדה, וידע את האנשים ואת אבות אבותיהם. אעפ"י שעשיר לא היה, ביתו היה פתוח לעניים היהודים, ולא פעם אשתו דאגה להמציא מרק של תרנגולת ושמלות משומשות ליולדות של השכונה שגרו בקרבתה.

פעם אחת עשו תקונים בבנין התלמוד־התורה ואת הילדים העבירו לבית־הכנסת. בשעת שעורו, פ'דריקו פ'ילרדר נכנס אל בית הכנסת ובמקום שעור הוא פתח בהטפה שראשי פרקים ממנה נשארו במוחי עוד היום אחרי שלשים שנה: "ילדים, הוא אמר, הנה אני נכנס לבית תפלתכם באותו רגש הכבוד שאני נכנס לבית תפלתי, כי הלא בית אלהים הוא. אין הבדל בין שניהם. כלנו יודעים כי אלהי ישראל הוא אלהי העולם וכלנו יצוריו ובניו... לכן כל אחד ידבק נא בעמו ובתורתו, אבל אל ישכח שאב אחד לכל בני האדם, ושלאהוב איש את רעהו אנו צריכים כמו אחים, ולא לשנא בגלל הבדלים בפולחן..."

ברגע זה, מתוך התלהבותו, הוא השתעל, ומבלי משים ירק על הרצפה. אז ראינו כלנו את האיטלקי הזקן גוחן בחפזון ומשפשף את המרצפות במטפחת האף שלו כשהוא מוסיף:

— אני מבקש סליחה על חטא זה שנעשה שלא ברצוני, כי הלא חטא גדול הוא.

הכרתי את האיש הזה מקרוב כי ראיתי אותו לפעמים תכופות מאד. הוא היה מידידי זקני ובין באי־ביתנו. היינו אוהבים אותו בשביל עליזותו, גלוי הלב שלו, דעותיו הנקיות מכל משפט קדום; ומעטים המורים שהייתי מרגיש מהם קורת־רוח כמו מאיש זה.

בסוף ימיו הוא נסע לאיטליה, אחרי היותו בסלוניקו ארבעים שנה, ושם נפטר לעולמו. יהי זכר גוי חסיד זה לברכה.

סוף החלק השני

חלק שלישי

ספורים

מגלת הפלא

ב"רוגוז" השכונה, בין המון סמטאותיה העקלקלות, קשה להבחין בפעמי האביב. האביב המקדים והמוריק הוא מנת חלקם של "הגבירים", גרי הקאמפאניאם—אשריהם ואשרי חלקם!—אשר חריסטו או יאנקו, הגנן היוני שלהם, דאג בעוד מועד לטמון, בערוגות שמסביב לביתם, זריעות עשבי הנוי הצפופים המפארים כעת את שפת הערוגות סביב; וגם הוציא כבר מתוך החממות את שתילי פרחי הסגול שירהיבו את העין בצבע הקטיפה סגול־מזהב אשר להם, ואפילו על המדרכות שם, בשכונות ברוכות אלה, עצי היסמין הגדלים פרא, לבשו כבר היום, בערב פורים, מעטה ירוק של עלים. ו"רוגוז"—, אין בה זכר לגנות ולא לחממות ואף מדרכות אין שם. ואיפה יצמח שם העשב או יוריק העלה, או יפרח הפרח, האם מאחורי הגדרים של אבן מוצקה הסוגרים שטח רבוע של חצר בעלת מתרים אחדים? או האם בין האבנים הקטנות החדות המרצפות פה ושם את סמטאותיה?...

ובכל זאת, שבח לאל כי נמוכים הם מעונות יהודים שונאי מרחב אלה! והשמש, אשר מרככת היום את הצנה שברוח המערבית, מצליחה לשלוח קרניה המחממות עד הארץ, למרות בליטות הקומות השניות המתנשקות כמעט משני עברי הסמטא מעל ראשי העוברים. ומשהו מהתעוררות הטבע מתגנב בכל זאת עם ציוץ הסנוניות ששבו מארצות החום אל קניהן מימים ימימה אשר בפנות התקרה של בית

הכנסת העתיק. התישרו גם גופותיהם של בני אדם שהיו עוד אתמול כפופים בתוך ה"קירים" של פרוה. ויש קצת תנועה בחוץ...

ואולם, י ה ו ד ה ס א ר א נ ו, הולך לדרכו שחוח ודומם. הוא אינו שומע לא את ציוץ הסנוניות, ולא את קולות בני האדם.

אנשים היו עוברים ושבים ומברכים לשלום את בן שכונתם זה. ילדים שחקו בגולות לאורך הרחוב. ולשוא בקשו אותו שלא יעבור בתוך העיגול שלהם; טיאו־חנניה, החנוני הפטפטן, שעל תריסו היוצא דופן נערמו צעצועי סוכר בצורת בובות וחיות וגם פטישי־עץ מצבעים ל"דפיקת המן", נסה לשדלו בדברים מושכים לקנות לילדיו ממיטב סחורותיו; כי הלא פורים הערב, ומי האב אשר ימנע מילדיו מתנות כאלה? מוכרי פירות וממתקים היו עוברים עם טבלאות או עגלות־יד מלאות כל טוב ומכריזים על כל מיני מגדנות כשמלוים את כרוזיהם בפזמון "ק ו מ פ ל א ס" על מרדכי ועל "ה ר י נ ה א ס ת ר" וממלאים תנועה וצחוק את השכונה השקטה...

יהודה סאראנו לא היה שומע לקריאות או לאזהרות. עיניו הביטו ארצה וכעוֵר וחרש היה לכל סביבתו.

הולך הוא, יהודה, למכור את תכשיטו האחרון, את ה מ ג ל ה ש ל כ ס ף, כי אחרת, לא יהיה הערב לילדיו, לא רק אזני המן, או "נוב'ייקאם" או פּולאר",[1] אלא גם אכל לא ינתן להם...

רק לפני שנים אחדות היה עוד איש אמיד, יהודה זה; לא מרוזני קריה, אבל מכובד על הכל היה, כי ישר וטוב היה האיש בדרכו ובמעשיו... אבל הכוס עברה עליו. לו שמע לעצת בן־דודו נתן פ'רנסיז, זה החלפן הפקח והמלוה ברבית המנוסה, כי אז הציל דבר מה מתוך ההפיכה. לזאת הוא היה צריך לעשות רק דבר קטן: להעלים מבעלי החוב שלו מאות לירות אחדות ביום שהרגיש בחרדה את מצבו הרופף. אבל יהודה לא ידע להטות אזן לעצה של דורש טובתו זה. הוא מכר בבהלה את סחורותיו וגם את הבית שירש מאביו, ואפילו את ה"י א ר ד ן" היקר בעל שש־עשרה מחרוזות של פנינים, שאמו נתנה לרחל ביום חתונתם. וכשהוא שלם לאחרון מנושיו את חובו האחרון ועמד ככלי ריק, רק אז שאף רוח לרוחה, לרגזו הגדול של נתן פ'רנסיז, אשר, בפני קהל ועדה, צעק לו כי

1) מעין בובות ועציצים של סוכר שנוהגים לעשות בפורים.

שוטה לאין מרפא הוא וכי אל לו לשאל יותר בעצתו ואף לא לקוות לעזרה ממנו.

מאז עברו שלש שנים. הוא נסה את כחו בעסקים שונים מבלי להצליח. תכשיטי אשתו, יתר הפלטה, עברו אחד אחד מארגזו של יהודה אל קופת הברזל של נתן פ׳רנסיז. הכסף ירד לטמיון והתכשיטים לא חזרו למקומם, כי נתן אוהב נשך הוא, והרבית העצומה שהצטברה בלעה מהר את ערכם של התכשיטים. על מכירה זו חיו יהודה ורחל מבלי שהילדים תמימי־הלב ידעו את דחקם הגדול. אפילו מ א ס ת ר י נ ה, בתם הבכירה, העלימו את מצוקתם, זאת אסתרינה אשר הגיעה כבר לפרקה ואין לה כלום מוכן ליום אשר ידובר בה, חוץ משערות הזהב שלה ועיניה תכלת. אף היא אינה יודעת, הבת היקירה, את הצער שבלבם, ואל עתידה העגום אין היא דואגת. אבל, מה יהיה עכשיו, כשבא היום המר ואין כלום יותר מה למכור לשם מחית המשפחה—כלום, חוץ ממגלה זו...?

המגלה!... לפני שעה, כשוציאה רחל מנרתיקה את המגלה הקטנה של כסף, ומסרה אותה לידו, אף היא לא הבינה כמה לבו היה דואב עליו. היא חשבה שרק מתוך צער על אחרון תכשיטיהם רעדו ידיו בשימו אותה בכיסו לא, רחל טובה, יש הרגשה יותר דוקרת מזו. כשנתן פ׳רנסיז, בפורים הקודם, שם עיניו במגלה זו והציע לו לירה תורקית תמורתה, וגם הבריק לעיניו את הזהוב המפתה, דחה יהודה את הצעתו בשאט־נפש... ועכשיו הוא הולך, בבשת פנים, להציעה לאותו נתן קשה־הלב, ועוד מפחד הוא פן הסיח זה את דעתו ממה שהיה אולי קפריזה של רגע.

יהודה סאראנו עמד פתאום. הוא נכנס אל מבוא עזוב המלא תבות עץ ריקות, הוציא מכיס מעילו את התכשיט והסתכל בו. היה זה כמעט צעצוע. חטובים אמנותיים דקים בפיליגרנה הסתלסלו לערבסקאות מפליאות לאורך ולרוחב התיק, בעוד שבחלקו העליון נוצץ בכסף כמין דיסקוס קטן שבאמצע לו בלטו לוחות הברית עם אותיות זהב. העמוד היה עץ זית מחוטב בצורה אמנותית. הוא לחץ קפיץ זעיר, גלל את המגלה ונעץ עיניו בכתב הבולט באותיות מבריקות על הקלף הבגדדי העתיק ויקר־הערך, ועיניו חשכו כשראה כתוב בכתב־יד רועד השם "יהודה מנחם סאראנו", שמו הוא ושם זקנו האהוב, הנח עתה במורד הר־הזיתים, אשר מידו באה לו במתנה

מגלה יקרה זו, כשלוה אותו בנסיעתו ירושלימה לבלות את ימיו האחרונים בארץ הקדש...

הוא קפל במהירות את המגלה והמשיך הלאה את דרכו, מרירות והכנעה לגורל, רעיונות שונים ומתנגדים התרוצצו במוחו העיף: איך להלחם נגד רצונו של הקב"ה המוריש ומעשיר? למעשה, היום הלא זה לוקסוס בשבילו, גאוה שלא במקומה בשביל העני ואביון, מגלת הכסף היפה! יותר נאה ויאה היא בידי החלפן העשיר, המצליח...; אמת, מזכרת היא... יקרה היא לו... אבל, הילדים הן צריכים לאכול הערב, ואפילו לשמוח בחג העליז, ושלא יתקנא לבם בחבריהם המאושרים. אין בררה... עוד מעט נתן יקבל את זה חמורת סכום מצער, ובערב, בבית הכנסת, כל גרי השכונה יראו בידו את המגלה הקטנה של יהודה הידועה להם, כשהוא מתגאה בה ובכונה יפנה לצד אור הנברשות את הפתוחים האמנותיים שבה כדי שיבריקו, כי אוהב התגנדרות הוא מלוה ברבית זה... וכך, הכל יבינו עד היכן הגיעה עניותו הוא... מה אכזרי הוא, זה הגורל המסתולל בו...!

שקוע בהרהורים אלה, יהודה ראה פתאום את עצמו לפני חנותו של החלפן. הנה נתן יושב כפוף על פנקסיו... צריך להכנס, להפריע לו באמצע חשבונותיו, בכדי להציע לו דבר שאין בו שום שייכות אל עניני רבית... ואם יסרב?.. ואם יתרגז?... אין בררה, נחוץ להבליג על רגש הבושה... נחוץ לנסות...

* * *

יהודה שב הביתה כשעתים לפני שקיעת החמה, כי אחרי שקנה ושלח הביתה סל של מזונות וממתקים, התעכב בשיחה אצל אחד ממכיריו. הילדים שחקו ברחוב. כשראו אותו התנפלו עליו בקריאות שמחה, והוא, אף על פי שהיה רצוץ ושבור, השיב בבת־צחוק לפטפוטיהם. את רחל הוא מצא במטבח כשבכל כח זרועותיה המופשלות היא בחשה בכף גדולה את ה"שארופ"[1] הלבן והחם, ועל ידה אחת הילדות כתתה במכתש את השקדים לעשית ה"אלמנדרדה"[2] שהאם תלוש אותה בצורת תפוחים. הוא שאל אותה אם הביאו בסדר את כל מה ששלח, רחל אמרה לילדה ללכת לשחק, ואחר כך היא שאלה:

1) רבה לבנה.

2) שקדים כתושים מעורבים בסוכר.

— ובכן, כמה קבלת?

— אח! נאנח יהודה, נתן היה כנראה זועף על מי שהוא. הוא קבל אותי בפני זעם, ובתור חסד הסכים לתת חצי לירה... בקבלי את הכסף לא יכלתי להבליג על גדל עלבוני... דמעות נוצצו בעיני... בו ברגע נכנס שמואל, בנו של נתן. בראותו אותי במצב זה, פניו נעשו רציניים. — מה לך, דודי? שאל הוא. "כלום אין לי, השיבותי... עיני חלו במקצת", ובטרם שיחקור יותר, ברחתי משם... הוי, רחל, בחור נבון וברי־לבב הוא שמואל זה. הוא מתיחס אלי בכבוד ובחבה. חבל שהוא בנו של נתן!...

יהודה נכנס אל חדרו, וכדי לשכוח מעט את מרת־נפשו, לקח בידו ספר וישב על יד החלון. הוא השתקע בקריאתו עד כי לא הרגיש כי נטו צללי־ערב. פתאום הוא נשא את עיניו וראה עומד לפניו את בנו, ילד בן שלש־עשרה.

— אבא, אמר הילד האם שכחת? הלא אנו מאחרים כבר. עוד מעט ויתחילו תפלת־ערבית...

יהודה קם בחפזון, כמי שהתעורר משנתו. דבר הקורות אותו היום נעורו שוב בכל המרירות שבהם. הוא יצא אל החדר השני ובלי חמדה פתח את ארון הבגדים שמשם היה מוציא בכל שנה לעיני ילדיו המרקדים משמחה את המגלה של כסף היפה. גם עתה הילדים נאספו סביבו מתוך צפיה עליזה. הוא הכניס את ידו לתוך הארון לחפש, במקום החפץ היקר, איזה מגלה בלה ופשוטה, ובמוחו נקרה השאלה איך יבאר לבניו את השנוי הזה. בחדר, המקבל אור רק דרך חלון צר, היה חשך כבר. הוא משש והוציא דבר מה שטיבו לא התברר לו כרגע. הוא התקרב אל החלון והביט. קריאת תמהון עצום התפרצה מפיו. רחל נכנסה במקרה באותו הרגע ושאלה בחרדה מה זה קרה לו.

— הביטי!... הביטי!... הוא גמגם.

היא התבוננה ונשארה עומדת כמוקסמה: בידי יהודה נמצאה מגלת־הכסף הקטנה מירושלים... היא עצמה... הם בחנוה ומששוה — היא עצמה!

יהודה התאמץ להסתיר מבניו את תמהונו ואת סערות הרגשות שהממוהו. כשראשו עליו סחרחר, לבש את מעילו וקרא לילדיו לבוא. חידה נפלאה היה לו כל הענין. כיצד? הלא לפני שעות אחדות

הוא מכר את המגלה וקבל את תמורתה, והנה הוא מוצא אותה שוב על מקומה. מה זאת? — —

כשרגליו עמדו על סף הבית, פנה אל אשתו שהיתה אחוזת השתוממות כמוהו, ושאל:

— רחל, האם נכנס מי שהוא פה הערב?

— מי זה יבוא? השיבה רחל, רק בנינו נכנסו אל החדר הזה.

* * *

בית הכנסת היה מלא מפה אל פה. רואים כי הערב באו גם מאלה אשר אינם מן המתפללים הותיקים. יהודה מצא בקושי מקום בקצה האחרון, כמעט סמוך לכניסה. את נתן לא ראה כי מקומו בבית הכנסת רחוק ונסתר ממנו. אך הוא גם נמנע מראות אותו; וכמתוך חשד היה לוחץ אל חיקו את המגלה היקרה כאלו פחד פן תעוף מידו. לבאר לעצמו באופן טבעי את המקרה המוזר הוא לא יכל. בראשו הסתובבו זכירות מספורי־פלאים שקרא או שמע... ומה? האם יבצר ממנו, מהאל הטוב, גם דבר כזה?... "אלהיכם ואלהי־אבותיכם נתן לכם מטמון באמתחותיכם..." ככה באר האיש אשר על בית יוסף לבני יעקב הרועדים את המאורע המוזר שהם מצאו שוב בפי אמתחותיהם את הכסף ששלמו במצרים... אלהיו שאליו מתפלל תמיד הוא, יהודה, בכל לבו, אלהי הסבא הצדיק שממנו באה לו מגלת־הפלא זו, הלא הוא כל־יכל...

והנה הגיע תור קריאת המגלה. יהודה הוציא את הצעצוע הקדוש מכיסו ושלשת הבנים נלחצו סביבו בשמחה למשש את המגלה היפה ולקרא מתוכה. ויהודה היה כחולם חלום נעים ומפחד להתעורר. רגשות של שמחה ופחד היו מתרוצצים חליפות בקרבו. ומה יהיה בסוף? הלא איך שיתבאר הדבר שקרה הערב, את המגלה הוא צריך להחזיר למי ששייך לו... בכל זאת..., מי יודע? מין הרגשה סתומה של תקוה תמימה לגמר־טוב היתה עולה מנבכי לבו ומתגברת על הפחד, כעין המתנה לאיזה ישועה קרובה שלא ברורה לו עדיין מה טיבה. מעולם לא הבין באופן כה לבבי וכה קרוב את הבטחון שמשפיע הנס של פורים על היהודי, כי ברגע האיום ביותר תבוא ההצלה.

סוף סוף החזן גמר את קריאתו ואז התפרץ רעש נורא של "דפיקות־המן". מאות הילדים הסתערו בפטישים שבידיהם על הספסלים

הקבועים של בית הכנסת, מלאי חמת־נקם נגד האויב הגדול. הקהל התחיל לצאת מבית התפלה ואיש את אחיו ברכו בעליזות:

פורים טוב מבורך! עלינו ועליך!

יהודה קפל את מגלתו ורמז לבניו שיחדלו מהרעיש. הוא חכה לנתן וראה אותו יוצא עם בנו. מתוך בלבול הדעת, הוא שכח לברך אותו והתחיל מגמגם:

— נתן, המגלה...

החלפן הפסיק אותו בתנועת־יד של בטול ואמר:

— כן, כן, המגלה... אבל לא לי תשאל... תפנה לבתך, אולי היא יודעת מזה. לנו יש דברים יותר חשובים עכשיו. אמור לילדים שילכו הביתה ובא אתנו לטייל קצת.

מבלי להבין את פירוש המלים האלה, שלח יהודה את בניו ונלוה אל נתן ואל בנו. שלשתם עברו בשתיקה דרך הסמטאות ויצאו אל הרחוב של הקלדרריה. הלבנה האירה במלואה את כל הרחוב אשר בו כל חחנויות היו כבר סגורות והעוברים היו מעטים.

החלפן היה גבר בן ארבעים וחמש, חסון כאלון, עם לגלוג תמידי קל על שפתיו העבות, שפמו הרחב, ביחד עם גבות עיניו השחורות, נתנו קשיות לפרצופו. תנועותיו היו חזקות, מביעות החלטה, ואין כמוהו מוכשר לבטל ולהשתיק את מתנגדו בתנועת־יד בלבד. כרסו הרחב היה בולט, מרץ ותקיפות עד לאכזריות היו שופעים מכל אישיותו; ההיפך הגמור מיהודה נמוך־הקומה, בעל הפנים העדינים והמבט הרך. שמואל היה דומה לאביו באופן ניכר; אבל כאלו הטבע השתדל להמתיק בבנו זה של החלפן המגושם, בזיו־איקונין שלו, את כל הקשיות שבקוי פניו של האב ושפך עליהן עדינות ורוך העושים את הפרצוף הזה מקרב, מושך ומשפיע אמון ואהדה.

נתן עמד פתאום ובנעצו את עיניו בפני קרובו אמר:

— יהודה, יודע אני שאתה נוטר לי...

וכשהלז עשה תנועה כמו להכחיש, הוא הוסיף בלגלוג:

— אני יודע, אני יודע, יהודה׳קו שלי, אתה "ב ל נ ד ו ש ו"[1]) יותר מדי בכדי לשנוא... אינך מוכשר אפילו לכעוס כהוגן, או לצעוק כדבעי... לכל היותר אתה תוכל ברגע של התרגזות להוריד דמעות חמות כמו רחל הטובה שלך. למשל היום, בלנזושו שלי, כשבאת אל

1) רך־המזג, בטוי של התול.

החגות להציע לי את מגלתך, היית צריך להגיד בקירוב ככה: — שמעני, נתן חביבי, הודות לתאבונך הגדול בפרשת רבית, לא נשאר לאשתי לא פנינים, לא טבעת, ואפילו לא פנדנטיף[1]) קטן, והנני מוכרח להביא לך את התכשיט האחרון שלי, את מגלת הכסף מירושלים שאתה חמדת והצעת לי עבורה סכום ידוע... לא בור בעניני תכשיטים ועתיקות הנך, יודע אתה שזה שוה לפחות חמש לירות. הבה לי שתים ואמכור לך אותה לצמיתות, כי רעב אנכי וילדי רעבים ללחם... השמעת, נתן? ר ע ב י ם אנחנו!..." ובדברך זאת עליך היה להרים את הקול ולהכות באגרוף על השלחן עד כדי הרקיד כעגל את "ה פ י ש נ ק י ם"[2]) של גרושים המונחים עליו...

יהודה עמד כנדהם מבלי שיוכל להוציא הגה מפיו, אז נתן הרים קולו בצחוק והמשיך:

אחר לא היה בודאי מצליח עם זה, אתה מבין... אבל אתה קרובי, ומי מחויב להתענין בגורלך אם לא אנכי? אבל אני עסוק יותר מדי בעסקי, יש לי מהבקר עד הערב דין ודברים עם ראובן ועם שמעון ו"עם כל עשרת השבטים", ועוד אתה תבין, בעסקי הלוואות ומשפטים המוח מתיבש והלב נעשה ממש כמו הקלף של המגלה שלך. האם זוכר אני שיש לי קרוב ששמו יהודה?... אמת כי יש לך פנה מיוחדה בפנקסי וגם בקפת־הברזל שלי. אבל שם לא בתור בן דוד כי אם בתור לווה אתה רשום, חביבי, ובתור לווה שלא הצליח לפדות את משכונו. ולבסוף, עליך לדעת עוד דבר קטן: בחנות אני רק נתן החלפן, המלוה ברבית והמקשה על הפרוטה, אבל בבית אני יהודי ככל היהודים... למה אין רואים כל הזמן אותך ואת אשתך אצלנו?... כן, כן, אני מבין; אתה יותר מדי אצילי, יותר מדי מתכבד... מילא, תן תודה לבני זה שפקח את עיני.

ובדברו את המלים האחרונות המתיק נתן את קולו בהביטו בעונג אל פני הבחור, ופתאם הוא שאל:

— מה אתה אומר על שמואל בני זה?

— הלואי ויהיו בני כמהו! התפרצה קריאה מפי יהודה בתם־לב.

1) תכשיט בצורת לב או המכיל תמונה קטנה של אחד מבני המשפחה.
2) גלילים של מטבעות בתוך ניר כאלה שנוהגים לעשות החלפנים.

— הוא לא דומה לאביו, הה?... אמר נתן בקרצו עין וישם את ידו על כתף הבחור בחבה ובהתול. אמת, הוא דומה יותר לך... אתם תהיו זוג נחמד, בהן צדקי! ולכן הרעיון שעלה על לבי הוא אחד מהרעיונות המופלאים שבאים לי פעם בשנה... אינך מבין, יהודה'קו שלי? הבה ואסביר לך: זקן אינני ואם ירצה ה' עוד רחוק היום שאצוה לביתי; אבל את עתידם של בני אני צריך להבטיח מעכשיו. אם לחנה בתי, הנדוניה שלה היא מונחה כבר בבנק. על שמואל הרבה חשבתי, והנה המסקנה שאליה הגעתי. הוא בחור מושלם בכל, אין מה להגיד, רק חסרון אחד יש לו: הוא "בלנדושו" כמוך! הוא לא יהיה אף פעם לחלפן ומלוה במשכון "כמו שנאמר". הוא יבכה ביחד עם הלווה ויַתֵּר לו על כספו מתוך רחמים... את זה הבנתי מזמן. לכן גמרתי אמר לפתוח לו בית־מסחר. והיות והוא צריך למדריך בעבודה זו שאין לו שום מושג ממנה, אני חשבתי שבתור סוחר ותיק ובתור איש נאמן תוכל אתה להדריכו בעבודה. אתה מסכים?

— בשמחה ובתודה, אמר יהודה ועיניו אורו.

— את התנאים לשותפותכם, המשיך נתן, תקבעם ביחד עם ח ת נ ך...

— עם חתני?... שאל יהודה בתמהון.

נתן צחק בפה־מלא בראותו את ההפתעה הגדולה שהביעו פני קרובו.

— ומה? הוא שאל, האם באמת אינך יודע כלום?

— מה עלי לדעת?

— אתה צודק, אמר החלפן. המגלה שלך מגלת פלא היא והיא עשתה היום דברים שגם אני לא שערתים ולא עלו על לבי. אבל די לנו בחידות. בקצור, אם הבחור הזה מוצא חן בעיניך, התתן לו את אסתרינה שלך לאשה?

יהודה גמגם:

— את אסתרינה?... אתה לועג לי, נתן? הלא ידוע לך שאין לבתי פרוטה נדוניא...

— שקר! אמר נתן, יש לה יותר ממאה לירות תכשיטים.

— יש לה?... שאל יהודה בלי להבין.

— כן, בקפת הברזל שלי... והוא הוסיף מתוך כעס מעושה: את

הכסף שנתתי לך תמורתם תשלם לי לכשירחיב; את הרבית כבר מחקתי מפנקסי... אל תפחד לעניַני, בודאי לווה עלוב אחר ישלם במקומך...

– אבל, הוסיף יהודה שלא האמין לכל הענין, שמואל שלך יכול למצוא כלה עם אלפים לירות נדוניא...

שמואל רצה לדבר, אביו השתיק אותו בתנועת יד וענה חצי־רציני וחצי־מהתל:

– אני יודע, ואני מצטער על זה... אבל מה לעשות? שמואל שלי יש לו אב עשיר; הוא אינו רוצה בכסף; הוא חמד את שערות־הזהב ועיני־התכלת שלה, הוי! לו ראית היום את המחזה בביתי! הוא וחנה בתי סבבוני, הממוני, חבקוני, בלבלוני והשיגו את הסכמתי, אין מה להגיד בכל זאת, יש לו עין בוחנת, הוא ידע לברור הבחור שלי...

השמחה שמה מחנק ליהודה, בקושי עלה בידו להגיד:

– אני אהיה מאושר... רק מה אוכל להגיד בטרם אשאל את בתי?

שמואל הפסיק אותו:

– סליחה, דודי, הוא אמר, אסתרינה מסכימה, אל תפקפק אפוא, דודי היקר, ודע לך שלא שערותיה ועיניה, כמו שאמר אבי, לקחו את לבי, כי אם טוב־לבה ונעם הליכותיה, היא היא הנדוניא והיא היא האוצר שאויתי...

יהודה הושיט אז את ידיו לשניהם כשדמעות גיל נשרו מעיניו, ומבלי שיוכל להוציא הגה מפיו.

* * *

כשנכנס יהודה לביתו, מצא את ילדיו משחקים במסדרון, בחדר השני ישבה רחל ובידה החליקה ברחמים את שערות בתה היושבת על שרפרף נמוך וסומכת את ראשה על ברכיה, כשראתה את אביה, הנערה קמה לקראתו, תפשה את ידו והעתירה עליה נשיקות.

– אבא יקיר! היא אמרה מתוך זרם דמעות.

– ובכן, שאל יהודה, למה תבכי אם את יודעת אפילו למצוא חתן בעצמך?

– אל תלעג לי, אבא, השיבה אסתרינה, ואל תכעס עלי, הבה ואספרה... זה זמן רב ידעתי את כל האמת, חשבתם שיעלה

בידכם להסתיר את מצוקתכם ממני כדי שלא להעציב את רוחי. אבל איך אפשר? כשהלב רואה, העינים נעשות חודרות. כמה מבטים של צער תפשתי, כמה אנחות חשאיות שמעתי, כמה שיחות שנדברתם בסוד באו לאזני!... ויותר ממה שראיתי ושמעתי, אני הרגשתי, ובמסתרים בכתה נפשי, עד שגם זרים הרגישו בעיני את יגוני.

אבל לא איש זר היה שמואל לי... אמת שזה שלש שנים, מאז ירדנו, היחסים נפסקו כמעט בינינו ובין משפחת הדוד נתן. אבל זכור, אבי, שגדלנו יחד ותמיד שחקנו יחד אני ואנא ושמואל. מובן כי בעבר הגיל של המשחקים לא התרועענו יחד אלא לפעמים רחוקות, אבל בלב נשאר זכרון יותר נעים מכפי הרגיל מימי הילדות הבהירים המשותפים לשלשתנו... האם רע הדבר שלמרות המשטמה שהפרידה בין משפחותינו, לבי לא יכול לשכוח וכל שכן לשנוא את הרעים הטובים שאף פעם לא התקוטטנו איש את אחיו במשחקינו? ואיך להאשים את אנא ושמואל, הטובים כלחם הטוב, במה שעשה לך אביהם?... כמובן לא הלכתי לביתם למרות הפצרותיה של אנא כי אם לפעמים רחוקות מאד. חשבתי שרק ידידות רעי־ילדות היתה בינינו אשר עתידה לאט לאט להשכח; אבל טעיתי. הוא לא שכח אותי ובכל פעם שראה אותי בביתו עיניו אורו והביטו בי במין מבט שהיה מעלה אודם על לחיי. וכשדברנו יחד על איזה ענין שהוא, היתה בי הרגשה כי רגש אחד לשנינו בכלי.

האם פלא הוא כי בהעיק עלי יגוני ודאגתי על צרותינו, ובהשתפך עלי נפשי, הרגשתי כי רק לב־אח זה היה יכול להבין לי? ובכל זאת, לא הייתי בודאי מגלה לו את לבי לולא באה פתיחת דברים מצדו.

בבקר, כשהתעוררתי הייתי זמן ידוע סרוחה על מטתי בעצלות, ובלי משים שמעתי את קול אמא בחדר משכבך המציעה לך למכור את מגלת הכסף, התכשיט האחרון שלנו. אז הכנתי את כל גודל הצער והעלבון, ובקושי גדול התאפקתי שלא להראות לכם את דמעותי המתפרצות מאליהן. על פי מקרה, כשהלכתי לקנות כפתורים בחנות שבפנת הרחוב, נפגשתי שם עם אנא והיא הפצירה בי לבוא לעזור לה מעט ברקמה של הבלאנקירייה[1] שלה, והיא סחבה אותי באמרה שאין צורך להודיע לכם, כי לא אתעכב אצלה הרבה. ישבתי

1) חלק הנדוניה המורכב מלבנים, כרים וסדינים, שמיכות מרוקמות וכו'.

בביתם שעתים. אבל מתוך כבד המשא שבנפשי, כמעט שלא הייתי משיבה לשיחת חברתי, עד שסוף־סוף אנא הפסיקה את עבודתה ובחבקה אותי בחבה וברחמים גדולים, בקשתני לגלות לה את לבי. לא יכלתי להבליג על יגוני והתפרצתי בבכי. באותו רגע נכנס שמואל. פניו חורו וידיו רעדו; הוא התקרב אלי ובדברים רכים הצליח להוציא מפי הודאה על הכל. הוא הקשיב רב קשב ואמר לי בסוף:

— אסתרינה יקירה, האם לא הבנת עד עכשיו שלבי דופק ביחד עם לבך? אבי לא נותן לי חשבון מפורט ממעשיו, כי איש תקיף הוא ואינו אוהב השתפכות הנפש. לכן, לא ידעתי את הנעשה. אבל עכשיו שגלית לי את לבך, התתני לי הרשות להיות לכם לעזר ולתקן את המעוות? אם תרשי לי זה, אני מבטיח לך שמהרעה הזאת תצמח טובה ואושר גדול לשנינו... דברי נא!

ובדבריו היה כל כך רכות ותחנונים שמבלי שאדע את נפשי לחצתי את ידו באין דברים.

הוא יצא תיכף אחרי שהבטחתי לו לשוב לאחרי הצהרים. וכאשר נכנסתי בשעה שלש אצלם, התנפלה אנא עלי וחבקה אותי עד להחניק. ושמואל הוציא מכיס מעילו את המגלה של כסף ואמר לי:

— קחי את זה, אסתרינה, והשיבי אותו למקומו בסתר. תני לאביך את השמחה הקטנה הזאת דמי־קדימה על השמחה הגדולה המחכה לו... אבל, יקירתי, האם באמת את מוכנה להסכים לכל מה שאני אציע לעתידנו?...

— האם אתה מסופק בזה, שמואל? אמרתי לו.

אני שבתי הנה ומבלי להגיד לכם דבר, שמתי בחשאי את המגלה על מקומה הרגיל...״

אחד הילדים התפרץ באותו הרגע אל החדר:

— אבא, אמא, הוא קרא בהפתעה, באים אנשים רבים, הדוד נתן, שמואל, רב אחד ועוד אנשים...

— נגבי את עיניך, אסתרינה חביבה, אמר האב, מגלת הסבא מארץ הפלאות היא באה, ופלאות היא עשתה לנו.

"ל"ן הצדיקים"

לא, לא כל יהודי סלוניקו מהדור הישן היו רכים וטובים "כלחם הטוב". היו ביניהם קשים כאותה "ג ל י ט ה", עוגת־המלחמה שוברת־השנים שהחיל האנטולי היה מביא אתו צדה לדרך. לא לחנם למד דלת־העם ארבע מאות שנה בבית־מדרשו של התוגר, וזכר הג'ניצרי[1] הפראי עוד לא סף מקרב רומליה. ולמי יתאמץ להדמות בן־ההמון אוהב חפרסום אם לא להבריון התורכי המתגנדר עם החגורה האדומה הרחבה שלו ועם סכינו התקוע בה לכבוד ולתפארת? כל כך יפה וכל כך אליגנטית היא תנועת הבחור בעל השרירים בעת שהוא חוגר את ה"תרבולוס" הארוך עשרה מתרים, הנגרר על הארץ אחריו, איך שהוא מסתובב ומסתובב עד שהודק אותו יפה אל המתנים, וכמה הערצה ויראת הכבוד מעורר קצה הנצב, עשוי עצם מבריק או כסף, הבולט מתוכו!

אבל, רק התפארות? לא, כי אם גם אולי תנועה אינסטינקטיבית של הגנה עצמית, הסתגלות הכרחית למציאות פראית. ויש לפעמים שבפני מחזה כה רחוק מהשפעת עולמך, היית מרגיש כי אולי הבריונים האלה, בתוך עם מרוכך על ידי המסחר ועבודת המוח, ממשיכים מסורת של דורות עברים קדומים של חצי־קנאים חצי־לסטים, שרידים של איזה שבט אמיץ מישראל שהגלות לא החלישה אותו והשומר לדורות הבאים מקור של כח גופני ורגשות לוהטים.

מאוחר היה בלילה. ובכל זאת, יהודה, הבחור גבה־הקומה המכונה "מ ר ט ל ל ו ס", ישב ישיבה מרוכזת וחמם ידיו על האש של עצים הממלאה עשן כל פנות בית־היין האפל והקר, שמנורת נפט תלויה אל קורת התקרה האירה אותו. הוא לא היה להוט אחרי השתיה. אוהב היה לשמוע ולשוב לשמוע ספורים מהדור הישן, מגבורת הבחורים היהודים, "לוס מאנסב'וס דה־רוגוז", אשר איש לא עמד בפניהם; ובפרט על אותה הקבוצה האגדית כמעט של ה־"ל"ו". ובעל בית־

1) הג'ניצרים, היו, כידוע, צבא המשמר של חסולטנים, סרדיוטים פראים ואכזרים אשר איש לא עמד בפניהם ואשר המליכו והורידו מלכים כרצונם, עד שבא סולטן מחמוד השני ועשה בהם כלה (1826).

המרזח, גבריאל, היהודי השחרחר עם שערות שהלבינו בלא עת, היה כל כך יפה מספר! כי הוא בעצמו היה משרידי ה־ל"ו, אולי האחרון שבהם. ודבריו היו שוטפים כזרם מים, בפרט כשהיה לו שומע מקשיב כמו "מרטללוס" זה אשר עיניו השחורות נוצצו אז כלפידים והוא לא נלאה מלשמוע אותם הספורים מטוגנים בכל פעם במלח ופלפל חדש.

— מבין אתה "מרטללוס"? כך היה מספר גבריאל בתתו לבחור סיגרה חדשה. טפשות היא זאת מה שאומרים שהיהודי הוא רך־הלב ושאין לו רגש של התקוממות נגד אויביו; אפילו זעם־הנקם לא חסר לו. הבה אספר לך מה שעיני ראו וגם... מה שידי עשו:

הג'ניצרים ספו תמו מן העולם אחרי שהשולטאן מחמוד, זכרו ברוך, שחט ביום אחד את כלם. אבל בני בניהם של הארורים האלה נשארו בחיים. שלשים וששה היו אלה בסלוניקו, ידועים בשם אחד אחד, מזוינים מכף־רגלם ועד קדקדם ולא חתו מפני כל. מי יעמוד בפניהם? שוד ובזה ביד רמה באמצע היום, רציחות בעד כל דבר קטן, היו מעשה ידיהם הרגילים. העשירים, כתורפים, כנוצרים, כיהודים, היו משלמים להם מס. ואנחנו, בני העניים, מי יגן עלינו? פעם אחת "שבעה טובי־העיר", כלומר פני־הקהלה, פנו אל הפשא לעזרה. מסכן הפשא! ג'נדרמריה לא היתה לו ואיך היה יכל להנהיג סדר ומשטר בארץ כשהיו לו בסך־הכל איזה חילים רעבים ו"באשי־בוזוק[1]) שעל הבזה פרנסתם? הוא נאנח, נשא עיניו לשמים והשיב להם שיכתוב לסטמבול ויבקש חילים נוספים...

בקצור. ל"ו התורכים האלה שידעו שלית דין ולית דיין, בפרט בימי החגים שלהם, שאז היו משתכרים כחזירים, היו נכנסים לבתים, גונבים כל היקר, מכים ואונסים את הבתולות ואפילו על הנשואות לא חסו, זעקת המשפחות האומללות עלתה עד לשמים.

אינני יודע אם השי"ת שמע לאנקת עמו ואם מאתו היתה ההתעוררות. בכל אופן, שמע מה שקרה:

אני הייתי בחור בן שמונה־עשרה, לא מכוער ולא טפש כלל וכלל, אבל שובב מאין דוגמתי, למורת־רוח אמי האלמנה עליה השלום. שמשתי בתור משרת בבית־היין הגדול של "טיאו־מאיר" הזקן; היה זה מרתף רחב שאליו היו יורדים מהרחוב בשמונה מדרגות. שם היו

1) מעין חילים שכירים בלי בגד שרד ובלי מפקדים.

נאספים הבחורים היותר חזקים מכל השכונות. אני הייתי הצעיר שבחבורה; אבל בהיותי לא פחדן ולא מטומטם, הייתי נחשב בעיניהם כבחור כהלכה. מ א נ ס ב ׳ ו כמוהם...

פעם אחת בערב, בית־היין היה מלא... היו מדברים על תעלולי שלשים ושׁשׁה התורכים ומתאוננים על זה שאין מי שיגן עלינו. היה שם "שלמוניקו־ריי", בחור קטן קומה אבל עשוי לבלי־חת; הקשיב ושתק כל הזמן, ופתאום התפרץ בדפקו באגרופו על השלחן המלא כוסות:

— אין מי שיגן עלינו, בני־נבלים, שאני מ... עליכם ועל שבע דורות שלכם! ואנחנו, האם מתנו כבר?

הוא קרא לי בקול איום בדחפו אותי דחיפה העלולה לגלגל חבית:

— אתה, גבריאל, לך סגור את הדלת!

אחרי שהונפו תריסי־המרתף, התחיל שלמוניקו־ריי, בדברים חוצבים להבות־אשׁ, כשהוא מדגיש כל משפט ומשפט על ידי קללות וגדופים עלינו ועל אבות־אבות־אבותינו, להציע לנו הצעתו... ובו בערב יסדנו, כנגד הקבוצה של שלשים ושׁשׁה התורכים, קבוצה חשאית של שלשים ושׁשׁה יהודים, אשר נשבעו עם נקיטת־חפץ, כלומר עם לקיחת "קנין" על מטפחת ענודה, שלא ינוחו ולא ישקטו עד שיבערו אחד אחד מן העולם את הלסטים התורקים. ועוד נשבענו שאפילו לבני ביתנו לא נגיד מלה מיסוד הקבוצה שלנו.

מה אוכל להגיד לך, חביבי? שנתים עברו מאותו הערב. האלהים נתן לנו לא רק כח כי אם גם ערמה מאין כמוה וחפצנו הצליח בידנו. אף אחד, אתה שומע, א ף א ח ד מהמנולים ההם לא נשאר בחיים.

ראשון היה "קארא־מוצטפא" הענק, זה שמראהו היה מפיל אימה על כל רואהו עם גבהו החסון ועם גבות־עיניו העבות. היו בכפיו דמם של חמשה תורכים, תריסר יונים ויהודי אחד, החלפן ח׳ם יצחקוג׳ו שנהרג על ידו בתוך חנותו. חמשה מגבורינו ארבו למוצטפא בשעה שהיה שב לביתו ונקמו ממנו נקמת כל הדם השפוך...; אחרי שבוע "נעלם" דלי־עוסמאן בעל התבלול בעינו, שבעבורו היה פעם לשכונת "מדריזיקה־די־לה־אגואה" ליל זועות אימה... למחרת מצאו בים את גופו של אדיל־ביי, זה שהיה ביי אמתי ונעשה לאחד מהשודדים

המפורסמים, האחוז בולמוס תמידי של עריות, ואשר מספר גדול של בתולות יהודיות או יוניות, היו לקרבן על מזבח שגעון־החושים שלו, אבל על פי רוב, לא בים כי אם מאחורי חומת העיר היו מוצאים את הגויות של הכלבים האלה, לתמהון ולשמחת כל התושבים. אתה זוכר אולי שלפני השרפה, היתה סלוניקו מוקפת מכל צד חומה רחבה אשר היו עולים עליה במדרגות. את הרשעים האלה היינו מושכים אל קצה העיר על ידי כל מיני תחבולות ואחרי המעשה היינו מעלים את הפגר על החומה ומפילים אותו מהצד השני... וכך הלאה עד שכל העיר שאפה רוח, כיהודים כגוים, מתוך רגש של שחרור אמתי, מבלי לדעת על ידי איזה נס נעשה בעור־חמץ שלם כזה...

כמו שאמרתי לך, הייתי הצעיר שבכלם; במעשים אלו חברי שתפו אותי רק בתור אורב או בתור עומד על המשמר, ועוד שרויות קטנות, אבל לא כבדו אותי, לצערי, אף פעם ב"עבודה" כמו שנאמר... כי ודאי היו חושבים שאינני קשה־לב במדה מספיקה. אבל, פעם קרה מקרה שהרים את כבודי בעיני חברי. אולם ממנו בא גם כן הקץ לחיי הפוחזות שלי. את זה לא ספרתי לשום איש עד הנה, אבל לך, מרטיללוס אספר גם את זה.

— אתה רוצה אולי כוס "נייאאושטה", מרטיללוס? שאל הוא בקומו מעל יד הכירה.

— לא, תודה, ענה הבחור בקוצר־רוח. אל תפסיק, בבקשה!

— מילא, אמר בעל המרזח במזגו לעצמו כוס עמוקה. לחיים, מאנסב'ו!

— לחייך! ענה מרטללוס. וגבריאל, אחרי ששתה בגמיעה אחת את הכוס, המשיך הלאה:

...הדבר היה בהתחלת החורף, באותו הזמן עברנו אני ואמי לגור אל שכונת ה"פ ל א ס' ט ה". סמוך לנו היתה מאפיה השייכת לאשה אלמנה שהיו לה בן ובת. את הבן שמעון ראיתי לפעמים. בעברי, במאפיה. היה זה בחור קצת מטומטם עם מצח מרובע כמו רוב האופים, כלומר הפועלים שלהם. את הילדה לא ראיתי אף פעם, יען בבוקר הייתי קם עם קריאת התרנגול הראשונה והולך לפתוח את החנות של טיאו מאיר למזוג כוס אראק מחמם לפועלים היהודים בטרם לכתם אל העבודה; ובלילה הייתי שב אחרי שכל השכונה ישנה שנת־מנוחה. רק שמעתי פעם דרך הגדר שהיו קוראים לה

קלארה. יותר מזה לא ידעתי אודותיה, וגם לא התענינתי לדעת איך היתה אחותו של מטומטם זה.

לילה אחד, אני שבתי הביתה עיף ויגע מה"עבודה" שהיתה לי בלוית חברי מהל"ו. היתה באמת עבודה מיגעת, כי באותו הערב נקינו את העיר מה"קאוואס" העריץ גאניס־אגה, שכל העיר היתה קוראת לו "ג'הנם־אגה"[1] הוא הוא שהרג את חבחור המסכן ישראל ניפוסי על פתח־ביתו. בחנג'יר (בפגיון) הוציא הוא את מעיו החוצה על פתח־ביתו ולעיני אשתו הצעירה... אפילו בעל בית החרושת ששם היה שומר, רעד ממנו... נפש החזיר גהנם־אגה היתה צמודה אל גופו באופן נורא: עם מחסום בפיו וסכין תקוע בחזהו עד הנצב, הוא התאבק אתנו למרות שהיינו שמונה בחורים, בעט, שרט, ורק שלשים דקירות של סכינים שעשו את גופו ככברה, הוציאו סוף־סוף את נשמתו הארורה. באותו הערב הצטרכתי אני גם כן לעזור, ובעיטת־רגל נוראה שסבלתי בבטני בשעה שהתאמצתי להחזיק אותו צמוד אל הקרקע, העלו את חמתי עד להשחית.

כמובן אמי ישנה זה מכבר ובכל השכונה היה דממה עמוקה, אך נגשתי לפשוט את בגדי, והנה אני שומע קול קריאה לעזרה מתפרצת מהבית הסמוך... יצאתי אל החצר; בקפיצה אחת אני עובר את הגדר המפריד בין שני הבתים ולאור הלבנה אני רואה בחצר את האלמנה ובנה האופה ערומים למחצה, כמי שקם מבוהל משנתו, ורועדים מפחד. ובו ברגע אני שומע רעש כאלו מי שהוא מצד הרחוב מתאמץ בכל כחו לפתוח את דלת החצר. והנה קול עבה צועק תורכית משם:

— פתחו, ג'יפוטים!

התקרבתי אל השער וקראתי בתורכית גם אני:

— שמע בחור, מה אתה רוצה בשעה כזו בביתנו?

— את ה"קוג'וק־חאנום"[2] אני רוצה! ענה לי המנוול בקול איום, והוא הוסיף:

— אה, אתה לא רוצה לפתוח, הבחור? חכה רגע ואני אראה לך את זרועי! אני אשוב ואשבור את הדלת, ואז אוי ואבוי לכלכם!...

אני שמעתי את קול צעדיו המתרחקים ובפנותי אל שכני שאלתי:

---

1) ג'הנם בתורכית גיהנם

2) הבתולה

– מה קרה פה?

הכניסו אותי אל הבית, הדליקו מנורה והאלמנה, אשר שניה היו נוקשות כמו מקדחת, ספרה לי:

– בתי קלארה הולכת בכל יום ללמוד תפירה, זה ימים אחדים תורכי אחד עוקב צעדיה ולפעמים הוא גם רודף אחריה, היום בשובה הביתה היא ספרה לי, כשכלה רועדת מפחד, שהרשע הזה איים עליה שפעם יבא באמצע הלילה ויקח אותה מעל משכבה... הרגענו אותה בחשבנו שהוא לא יעיז להיציא לפועל את זממו הנתעב בתוך שכונה שכלה יהודים... והנה, פתאום לפני רבע שעה, שמענו דפיקות בדלת, התורכי בא בקללות וגדופים ודרש בכל תוקף שנפתח לו, דברנו אליו רכות, הבטחנו לו כסף... והוא באחת: את הבתולה הוא רוצה! וכשהוא התאמץ לפתוח בחזקה את הדלת, התחלנו לקרא לעזרה... הנך רואה! אף אחד לא בא לעזרתנו... כלם פוחדים... אל אלהי־העולם! מי יעזור לנו?... מי, אב רחום!...

והיא היתה שורטת את פניה.

בו ברגע שהתכוננתי להרגיע את המסכנה, ראיתי והנה ממולי, בפתח החדר השני, עומדת ילדה גבוהה בת ארבע־עשרה או חמש־עשרה... נאלמתי. פניה היו עגולים ויפים כתפוח, למרות החורון שבהם, עיניה–עיני יונים ושערותיה שחורות כעורב פזורות לה על השכם; עמדתי מוקסם בלי־נוע ולא יכלתי להוציא הגה מפי. ורק כשנחה רוחי, התאפקתי ושאלתי אותה אם היא הכירה את רודפה.

– כן, השיבה לי, הוא הבחור חרום־האף המוכר טבק בפנה של רחוב הקפאן.

– רבונו של עולם! אמרתי לעצמי, זה ממט־חרומף, אחד מהשלשים וששה התורכים, ומהיותר רעים...

מחשבה נצנצה כברק במוחי: אילו היה עמדי אחד מחברי, כי אז הנה הזדמנות נפלאה להכחיד אחד מהם מן העולם. אבל איפה לחפש אותם בשכונות רחוקות באמצע הלילה? השתדלתי להרגיע אותם בהגידי להם שבודאי הוא לא יעיז לשוב. אבל הילדה הפסיקה אותי בקול פחד עמוק:

– הוא ישוב! ישוב!... עיניו להטו היום כלפידים כשהוא אָיֵם עלי לבוא... אם רק יכנס אל החצר, אני אמות... ואין מציל!...

ובשלבה את שתי ידיה כמתפללת, היא אמרה לי כשדמעות גדולות התגלגלו על לחייה:

— אתה, השכן, היחידי שחשת לעזרתנו, אל תעזוב אותנו! אנא הצילה!...

מראה פני החן השטופים דמעות ושתי המלים: אנא הצילה! נסכו עלי קסם. לו לא הייתי מתביש בפני האם והאח, הייתי מנגב בשפתותי את הדמעות מהעינים היפות. ופתאום רוח של גבורה נפלאה לבשה אותי.

— אני אציל! קראתי.

בקשתי את הנשים לכבות את הנר ולהכנס אל חדריהן, ואת שמעון גם כן, שהיה רועד יותר מהן, ושלא יכול להיות לי לעזר גדול, שלחתי לישון. יצאתי אל החצר, חפשתי בין ערמת העצים שהיו משתמשים בהם להסיק את התנור, ומצאתי בלי קושי גרזן גדול עם מקל ארוך שהיו משתמשים בו לחטוב עצים. ולבדי בחצר הקטנה, כשאני יושב על שוקת הבאר, אני המתנתי...

הלבנה הסתתרה בין העננים. חשך מבהיל כסה את הכל, כאלו להגדיל את הסכנה של המצב. איש אחר במקומי היה אולי נרתע אחור, ואולי גם אני בעצמי לא הייתי בהזדמנות אחרת הולך לבדי לקראת אויב מסוכן באמץ־לב כזה. אבל לא ידעתי נפשי. קסם משכר מעורב בועם אין־קץ היה מנשא אותי. חשתי שבן רגע גדלתי ושאני אינני נער שובב כי אם גבר אמיץ ונוקם.

— לתת פרח כזה למרמס לחיתו־טרף כזה? היה לא תהיה! אזרתי לעצמי.

וכשכל עצבי מתוחים עד להשבר, חכיתי...

רבע שעה עבר, ופתאם אני שומע צעדים כבדים וקול התורכי נוהם: — תנו לי את הילדה!

לא עניתי. אז הוא התחיל להכות באיזה כלי, גרזן או מקוש, על הדלת בכח כזה שבכל דפיקה היו נעקרים ונופלים שברי־עץ. בדממת הלילה, כשהכל מסביב היה ישן, נשמעו הדפיקות האלה כקול יריות־תותח נוראות, ובכל זאת אף אחד מגרי השכונה לא חש לעזרה. בודאי פלצות אחזה את כלם וכל אחד בחדר־משכבו התכסה קצת יותר עם השמיכה שלו...

למרות הסכנה המרחפת על ראשי, צחקתי בלבי למראה הפחדנות הזאת והרגשתי בעצמי גאוה מעורבת באמץ.

– אני, אני אעשה, אני לבדי, למען הילדה הזאת! אמרתי כמעט בקול רם.

לחצתי את גרזני וחזדקפתי. לפתע פתאם אני מרגיש יד רכה על שכמי וקול רווי דמעות לוחש באזני:

– אנא, גבריאל, סור נא מזה! שגעון היה מצדנו להביא אותך בסכנה. מוטב שנברח כלנו מצד הדלת של התנור... הלוא אתה רואה, יש לנו עסק עם חיה טורפת, ואין לעמוד בפניה. אנא, גבריאל, אני מתחננת לפניך...

לא הספקתי להשיב לה והנה שברי־הדלת האחרונים נפלו ברעש על הארץ, והתורכי זנק לתוך החצר. כמו להאיר על מחזה הבלהות, יצאה הלבנה בו ברגע מבין העננים וכל החצר נמלאה אורה. מראה התורכי חרום־האף היה מעורר זועה עם עיניו המזרות זיקים וסכינו הארוך בידו. קלארה, צעקה מפחד וקשרה את זרועותיה בצווארי בעוד שהתורכי הלך וקרב אלינו בקול חיה טורפת.

בתנודה קלה הכרחתי את קלארה להרפות ממני ומהיר כברק, כששאגה מתפרצת מגרוני, הרימותי את הגרזן... התרגזות ושנאת־נקם נתנו לידי כח ענקי. מכה אחת ולא יספתי, כמו שחוטבים גזע עץ ומפרידים אותו לשני חלקים, ככה נגזר ממט חרום־האף לשנים מצוארו ועד טבורו... ושני חצאי הגוף השותתים דם נפלו באופן מעורר זועה אחד מזה ואחד מזה על הארץ. בלי צעקה, בלי אנחה קלה, בלי שום שאון אחר חוץ מקול חריקת עצמות השלד בהשברן בבת־אחת תחת מהלומת גרזני... קלארה לא ראתה את המחזה האיום כי נפלה מתעלפת...

המוזג הפסיק את ספורו לרגע ואחר־כך אמר בקול יותר עמום:

– אם יבוא יום ומי שהוא יכתוב בספר את ההיסטוריה של הל"ו, אז ישתוממו לקרוא איך לכל אחד מהארורים האלה היתה מיתה משונה במינה, ולא כלם באו לקבורה. בכל אופן עד היום אגדה רווחת בשכונת פלאס׳טה, והזקנים מספרים את זה לבניהם, שתורכי אחד מראשי הג׳ניצרים, נשרף בתוך תנור על ידי יהודים,

וריח בשר הצלי לא התנדף ליום שלם מאויר השכונה כלה... לא, לא אוכלי אדם היינו, ויהודים לא ישרפו חיים אפילו את אויביהם היותר נוראים; אבל, אחרי שממט חרום־האף מת, מה לעשות כדי להעלים את שברי גופו? ...איך שיהיה, לא ידי אלא ידי חברי, שבאו בבקר השכם אל ביתי, עשו זאת, אני הייתי באותו הרגע מלוה את קלארה ואת אמה לבית דודתי, להרחיק אותן ממקום המעשה.

מעשה הגבורה הזה הגדיל את שמי בעיני חברי; אבל כשאני לעצמי, רוח אחרת היתה אתי ששמה קץ לחיי הפוחזות. הילדה הזאת שחשתי לעזרתה הביאה מהפכה בנפשי. עזבתי חיי הוללות ואף על פי שסוד השלשים וששה נשאר טמון בחיקי, לא השתתפתי יותר במעשיהם. ולסוף השנה, האלמנה אסירת התודה נתנה לי את קלארה לאשה.

ובנגבו בשרוול מעילו דמעה אחת גדולה היורדת על לחיו הקמוטה, גמר המוזג הזקן במלים אלה:

— הלוא רק לפני שנתים היא מתה, המסכנה.

שלשה דורות.

הלוא דבר ידוע הוא לח"ם משה הזקן שבכיו של החזן שלנו, ח' מרדכי, בכל ליל תשעה באב הוא קצת מלאכותי. בקוננו את הקינות או בספדו את "איכה", רק בהתאמצות יתרה עולה לו להוריד דמעות מספר... האם אשם בכך רבי מרדכי העלוב? בעל־גוף הוא רבי מרדכי החזן, אוהב מטבעו לעדן את עצמו במאכלים, אשר טיאה־לונה שלו אמנת היא לבשל מאין כמוה, וגם לרעות את בשרו ביין הטוב, יין "גומינג'ה" ששולח לו חתנו ההולך בכל שנה בסוף הבציר אל קרית־ענבים זו המהוללה, לעשות שם משקאות. את החיים הוא רואה, כמעט בעל כרחו, באספקלריא מאירה, וקשה קשה לו, בפרט כשכרסו מלא מהסעודה של ערב הצום, קשה לו לבכות ולגרום לאחרים שיבכו, אעפ"י שבאמת יהודי כשר הוא ח' מרדכי ומצטער בתום לבב על ארך הגלות המר ועל הרוגי־מלוכה ועל חנה ושבעה בניה...

אבל, בליל תשעה באב זה, הרגיש ח"ם משה התרשמות בלתי רגילה מתפלתו של החזן, ודמעות שליש התפרצו מעיניו, בפרט כשרבי מרדכי הגיע לפסוק:

"אלו לדיו היו ימים
ונמתחו גוילים כשמי מרומים,
"אין די לכתוב קצת צרותינו,
ואלו יללה מלא פינו...

כיללה אמתית, כזעקת שבר עצום התפרצה אז מפי החזן וקולו התגבר בתרועת צער איום על קולות הקהל המקונן.

ועוד יותר גדול היה הרשם בשעת הכרזת מספר ימי הגלות, כשבסוף הקינות כבו את כל המנורות, ונר־התמיד, הדולק־דועך ממול ארון הקודש, רק הוסיף על החשכה שבבית־הכנסת. לאורו הרועד, נדמו העמודים האפורים "במקום־שיש" כענקים מזדעזעים העומדים לנפול על ראשי קהל המתפללים. דרך החלונות חדר מעט מאור הלבנה ונתן צורה פנטסטית לים הראשים של המון היהודים היושבים צפופים ודומם על הרצפה כשברכיהם מקופלות תחתיהם.

ומתוך הדממה הכבדה, בהאויר החם בלי נפנוף רוח, המעיק על הלב כעופרת, בקע קולו של רבי מרדכי העולה כאוב מארץ!

„אחינו בית־ישראל שמעו: היום אלף ושמונה־מאות ושלשים שנה לחרבן בית־מקדשנו... נפלה עטרת ראשנו, אוי!"

ואז נחנק הקול ביבוב קורע את החזה ורוב הקהל נסחב אחריו וגעה בבכי עצום.

כשיצאו מבית הכנסת היה ח'ם משה כפוף יותר מכל יום, חלש, חלש הוא מרגיש את עצמו, מקלו היה נופל לפעמים תכופות מידיו הרועדות, ונכדו שאלתיאל, ילד בן שבע, היה צריך בכל רגע להרים אותו בידו האחת, ובהתכופפו היה גם מוכרח לתמוך עם ידו השניה בזרוע הסבא מיראתו פן יצנח ארצה גם הוא.

לאושר שניהם גם יחד, ביתם היה סמוך לבית־הכנסת, וכעבור שני רגעים הם נמצאו כבר על המרפסת הפונה אל הרחוב אשר אליה יעלו בשלשה שלבי־עץ, והזקן צנח על הכורסא הישנה המתנדנדת שהיתה מוכנה בשבילו.

נכדו לא שאל אותו לסבת חולשתו, קודר היה הילד ושותק, ועיניו להטו כמו באש הקדחת. הוא ישב על כסא מול זקנו והביט אל הרחוב ההומה מיהודים היוצאים מבית־התפלה והעוברים מתוך שיחה.

הזקן התכופף פתאם לצד הרחוב וקרא:

— ח'רבי מרדכי!

— ומה, ח'ם משה?

— במטותא מכם, ח'רבי מרדכי, עלו אלי...

המדרגות של עץ השמיעו חריקה תחת כבד משאו של החזן השמן, אחריו עלו שני יהודים אשר שמעו בקרוא הזקן לר' מרדכי, אלה היו טיאו־פנחס החנוני ומנחם הנגר, שני יהודים טובים אשר, מרוב תשוקה לשמוע שיחה והויות העולם, היו נכנסים גם בלי רשות לכל מקום. הילד הגיש כסאות לאורחים.

— ובכן, אמר בעל־הבית, רציתי לשאול את כם איזה דבר, ח'רבי מרדכי... מה היה ל כם הערב?

— כלום לא היה לי...

— כן, התערבו בשיחה שני האחרונים, באמת מה היה לחסדו, ח'רבי מרדכי?

והחנוני הוסיף:

— את כל הקהל הרעיש חסדו בקינותיו, יותר מכל שנה, ויחד אתו בכינו כתינוקות כלנו...

חיים, אביו של הילד, איש בן ארבעים שנה, סנטר מגולח, שפם דק מסולסל, יצא אל המרפסת באותו הרגע וקרא בלגלוג:

— אני אגיד לכם, בודאי על מאכלי התאוה שהצום ימנע ממנו הצטער רבי מרדכי; על אלה, על אלה עינו בוכיה!...

הזקן הביט בקצת תרעומת על בנו והלז נכלם במקצת ושתק.

החזן מבלי שים לב אל דברי ההתול, נשם רגע, נאנח והשיב:

— לא קרה לי כלום... אבל נפשי היתה עצובה ומדוכאה... אולי היה זה תוצאה משיחה שהיתה לי היום.

— עם מי? שאלו המסובים?

— היום, כך ספר החזן, הגיע מירושלים שליח קפת רבי מאיר בעל־הנס, הבא בכל שנה להריק את הקופסאות. הוא נגש לביתי למסור לי רב שלום ומכתב מאת אחי הבכור, היושב, כידוע לכם, בירושלים. שוחחנו על מצב עיר הקודש והוא ספר לי על החורבות השוממות של מקדשנו, שמכל מחמדנו מימי קדם לא נשאר זולתי כותל אחד... סביבו בתי ערבים המעפרים בעפר ומסקלים באבנים את היהודים הבאים לשפוך את שיחם ולבכות על הגלות המר, בפרט את אחינו מרוסיה הבורחים מהרג ומאבדן ואשר מרוב צרותיהם חורתים ממש בצפרניהם את אבני הכתל ומרטיבים אותן בדמעותיהם, וכמה פעמים הערבים מלכלכים את המקום הקדוש לנו... ואחינו בני ישראל מושפלים שם עד עפר, לא יעיזו לפצות פה ומפחדים מכל עלה־נדף... כל הערב צלצלו באזני הספורים של השליח, ובשעה קראתי את הקינות חשבתי שאני רואה בעיני את חומות עיר הקדש ההרוסות ובית מקדשנו הנטמא על ידי זרים, ולא ידעתי נפשי...

— מה קרה לך, שאלתיאליקו יקירי! שאל הזקן בראותו את פני נכדו מתכוצות.

הילד געה בבכי וטמן את ראשו בין שתי ידיו. אביו נגש

ורצה לדעת פשר דבר. הוא שאל אותו אם העליב אותו מי שהוא. אך הילד לא רצה בשום אופן להוציא את ידיו מעל פניו, והוסיף לבכות חרש.

— הנח לו, חיים אמר בסוף הזקן והוא נענע את ראשו בחבה עצובה. אתה על כל פנים לא תוכל להבין אותו, את הילד הזה.

דבריו של החזן והאינצידנט הקטן השרו שתיקה למשך רגעים אחדים. באחרונה אמר ח'מ משה בקול עצוב:

— אלקים לא רחם עדין את עמו!

— בעונותינו, עוד הגלות ארוכה! הוסיף אחריו מנחם הנגר.

— אנחנו בכל אופן לא נזכה לראות בבוא הגאולה! נאנח החזן.

— לא נזכה?! קרא הזקן ורעד עבר בכל גופו. אל תגיד כזאת... אל תגיד כזאת, חברי מרדכי! הלא כתוב: בשרו מיום ליום ישועתו.

— והישועה כבר נתבשרה! קרא פתאם קול דק וגועה כעז, ואיש שחרחר ודל־בשר, כלו עור ועצמות, אבל זריז ומלא־חיים, עלה בקפיצה אחת מהרחוב.

— האתה הוא, יעקב? שאל בעל הבית. ברוך בואך! על איזה ישועה אתה מדבר?

היה זה יעקב הספָר, איש שכל רז לא עממוהו. לקרוא לא ידע, אבל מפי לקוחותיו היה לומד, בשעה תספורת וגלוח, כל המתרחש בעולם הגדול. ואין לך ענין שלא יוכל לספר עליו בפרוטרוט. מכיריו היו קוראים לו: "יעקב־גזֶטה" כלומר "יעקב־עתון".

— אחר המחילה, רבי משה ורבי מרדכי, אמר הספָר, ישנים אתם! נפלאות קרו בזמן האחרון, ואתם לא ידעתם שמץ מהן. האם תרצו לשמוע?... אם ככה, הקריבו את כסאותיכם, כי אזנים לכותל, וזה סוד מהפוליטיקה...

כשכל המסובים התקרבו ועשו את אזניהם כאפרכסת, התחיל הספָר בקול סודי:

— היום נודע לי כי בלונדון נתאספו כל גדולי עמנו לטכס עצה איך לפדות את ארץ־ישראל מידי התוגר, ובראשם אדם גדול מאד ששמו ד"ר הרצל. אומרים עליו שהוא יודע שבעים לשון ושפניו

ממש כפני מלך... והנה הוא נוסע בקרוב לקושטא אל היכל "ה'ילדיז" וכסף תועפות בידו...

— אל אלוקים! הבאמת? קרא ח"ם משה בקומו מעל מושבו ישר וזקוף, כאלו לא הוא אותו הזקן כפוף־הקומה שבא רק לפני חצי־שעה מבית־הכנסת רצוץ ושבור, כשמקלו נופל מידיו הרועדות.

אבל החנוני לא כה מהר נטה להאמין.

— מאין קלטת זאת? הוא שאל.

י ע ק ב ־ ג ז ט ה השיב כנעלב:

— דע לך, טיאו־פינחס, שאני איני רגיל לקלוט ידיעות מן האויר. מר שלם, הפקיד בפוסטה האוסטרית, שהוא מלקוחותי הותיקים, הוא הוא שמסר לי על זה, על ידי הפוסטה בא עתון מוינה... אתם מבינים שעתון כזה לא יכל להגיע דרך הדואר התורקי... מר שלם קרא אותו... שם מטופר על כל מה שאמרתי ועוד...

ברגע זה נתוסף עוד אורח, רבי חננאל, שהיה גר בקומה העליונה; כלם קמו לכבוד הרב הישיש וח"ם משה מסר לו את הכורסא שלו. הספר הצטרך להתחיל שוב את פרשת הידיעות, ובאחרונה הוא הוסיף:

— בעתון הית כתוב לא רק זה, כי אם גם מפורש מה שחושבים לעשות בארץ ישראל אחרי שיקנו אותה מידי השולטן: ישכרו אניות גדולות להביא את כל היהודים מכל קצות התבל; יכינו בשבילם אהלים ובתים; יעשו כפרים לעבודת־האדמה, ובתי־חרושת גדולים, יטעו גנים ופרדסים...

— ואת חרבות ירושלים? שאל ח"ם משה.

— איזו שאלה! טרם כל יבנו את חומות ירושלים, וגם אולי את בית־המקדש יבנו... בארזי הלבנון ובאבני־ישפה יבנו...

החנוני והנגר היו שומעים כשפיהם פתוח מרוב התפעלות. עיניהם אורו, כי עכשיו, אחרי כל האותות והמופתים שנתן הספר, הם האמינו לגמרי לדבריו.

אבל הרב רבי חננאל נענע בראשו:

— תסלחו, רבותי, הוא אמר, את בית־המקדש יבנה לנו רק משיח־צדקנו... ובכלל, בכל הענין הזה, צריכים זהירות... מתינות... אני אומר לכם שאסור לדחוק את הקץ...

אבל ח"ם משה, שהיה תמיד מכבד את הרב שכנו כבוד גדול ושומע ביראת־הרוממות לדבריו, הרים הפעם את דגל־המרד:

— הנח־לנו, רבי חננאל!... מי עורר את זרובבל? הלא אלקים! אלוקים הוא שוב המעורר היום את גדולינו אלה. ממנו בא כל זה...

— חלומות! קרא פתאום חיים. התוגר לא יתן; הנוצרים לא ירשו!

— והכסף, הכסף אשר יענה את הכל? אמר לו הספר בקול מנצח. האם חסר כסף ליהודים?

והחזן אמר כפוסק הלכה, לא ידוע אם בא להטיל ספק או לאשר את התקוות:

— אל תשכחו, רבותי, מה שכתוב שם. "חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו"!

אבל ח"ם משה הפסיק אותו בחזקה; בהתלהבות הולכת וגדולה, כשבשתי ידיו הוא מלוה בתנועות תקיפות את דבורו, הוא קרא:

— ואני אומר לכם שבלי כסף נגאל!... חנם יתנו לנו את הארץ! מלכים על זרועותיהם יביאו אותנו אל אדמתנו. כורש חדש יקום... העיקר ההוא שההתעוררות היתה צריכה לבוא מצדנו, והנה היא באה ההתעוררות... אל אלקים! ואני חשבתי שרחוק רחוק היום... והנהו כה קרוב, כה קרוב! חכו, אחים, עוד נזכה כלנו לראות בעינינו את תשעה באב נהפך ליום־טוב!...

— וח"ם מרדכי בשנה הבאה, אמר חיים בהתול, במקום להוריד בעל־כרחנו דמעות מעינינו, יצא עמנו במחול כמו בשמחת־תורה.

הזקן לא שעה לדברי בנו; הוא שתק רגע, וכמי שמדבר אל עצמו הוא הוסיף:

— כבר גמלה החלטה בלבי, אני נוסע לירושלים...

— ומה יהיה אחר־כך? שאל הבן בבת־צחוק מבטלת. הלא גם עכשיו נוסעים זקנים. אנשים צעירים לא ילכו לשם!

עוד שעה ארוכה ישבו הנאספים והשיחה נסבה על ענינים אחרים. לבסוף אחד אחד נתפזרו. חיים גם כן נכנס הביתה. נשאר רק הזקן. הכח הפתאומי שהחזיק אותו במשך כל השיחה נפל, על הכורסא הוא יושב באין־אונים. ובכל זאת הוא מרגיש את עצמו כל

כך טוב!... לבו מלא תודה לאלהים אשר הרשה לו לחיות עד הנה, ורגש רחמים גדולים שוטף את לבו כשהוא זוכר את אביו ואת זקנו עליהם השלום, יהודים צדיקים אלו שמתו מבלי לראות אפילו אתחלתא דגאולה, כמה פעמים הוא שאל את עצמו אם יותר כשר הוא מהם בעיני האלהים עד כדי שירשה לו לראות את ימי המשיח... ובכל זאת, במסתרי־לבו קננה תמיד איזה תקוה, תמימה כמעט, שהוא לא ימות כמוהם בלי נחמה. זקן וחלש הוא ח"ם משה, אבל למות אינו רוצה עדיין, והנה נתברר לו פשר התקוה המסתורית אשר לא לחנם שם אותה אלהים בתוך נפשו... הנה הם באים, הם קרובים הימים שנבאו להם... הוי, כמה טוב לו, לח"ם משה!

אולם מעת לעת מצלצל באזנו הד קולו הספקן של בנו, זה בן דור המעשה, דור המסחר, הסומך רק על ודאויות:

צעירים לא ילכו לשם!

לנגד רצונו מתגנב הספק אז אל לבו, אולי אמת?... אולי לא ירצו ללכת לקול הקריאה, אחרי השופר, אחרי המשיח?... הנה אלה שהיו אצלו לפני רגע, יהודים טובים הם כלם, אבל מה כל הענין בשבילם אם לא שיחה מענינת, אפילו בשביל המבשר את הבשורה עצמו? האם לבם הלך שבי לפני גדל הרעיון שהנה, בא היום הגדול אשר אליו ערגנו אלפים שנה, אשר אליו התפללו הם בקר וערב? המסחר, הפרנסה, הגלות הנוחה של התוגר, מרתקים פה את היהודים הכשרים האלה, התמימים־הספקנים... הם לא יזוזו,

צעירים לא ילכו לשם!

ופתאום הוא רואה לפניו את נכדו, סבור היה שכבר הילד ישן, יען במשך כל זמן הוכוחים עמד בלי נוע; אבל שאלתיאל לא נרדם, מכווץ בפנתו, בחשכת הלילה הזרועה כוכבים, עיניו להטו כאחד מכוכבים אלה; ועכשיו, כשהמסובים הלכו, כשהרחוב שקט לאט לאט מעוברים ושבים, הוא התקרב אל זקנו וקולו היה כקול גבר, ברור, מוחלט, רציני:

— סבא, כשתסע לירושלים, אתה תביא אותי גם כן!

הזקן רעד מהפתעה ומאושר, ועיניו אורו כמי שקושיה נפתרה לו:

— כן, כן, הוא אמר כמדבר לעצמו, נכון כתוב שם גם בזמן הגאולה הראשונה: "בנערינו ובזקנינו נלך". באנשים המבוגרים לא

מדובר; אלה יבואו באחרונה, נסחבים יבואו, דרך מחלות יתגלגלו...
הוא פתח את זרועותיו והילד התנפל אל חיקו ובמשך רגעים אחדים, דור הזקנים החולמים אחד את דפיקות לבו עם דור התקוה הרץ בלי פקפוק לקראת העתיד.

האפרסק

ספור לט"ו בשבט

לילה. בחוץ השלג יורד בלי הרף, פעם בשקט, ופעם דחוף על ידי סערת־רוח המעגלת ומפזרת את הפתים. אור חור של ירח במלואו חודר מבעד לעננים לבנים ועבים המנבאים שלג עד הבקר, ומאיר על הסדין הלבן המכסה את גגות הבתים הקרובים והעצים שבחצר. בתוך החדר הקטן המואר נברשת נפט מוזהבה גדולה, היורדת מהספון, שורר חום נעים. המשפחה כלה סביב האש; הגדולים יושבים על כסאות ורגליהם על קרשי הספסל הנמוך הנקוב שעליו נסמך ה"אוגאררו"[1], והילדים מי על שרפרפים ומי על צדי ה"אוגאררו" עצמו.

הם צלו כבר באפר החם של הכירה את כל הערמונים שנתנו להם, וגם אכלו אותם; אבל כל כך חם ויפה פה, הודות לאש הגחלים אשר זהבם לא הועם עדיין וגם הודות להצטפפות כל בני המשפחה אשר נשימותיהם מכסות אד עבה את זגוגיות החלון. ובחדר השנה אין אוגאררו ואין אור ואין צפיפות... פשוט, אין שום חשק ללכת לישון.

אז התעורר הצעיר בילדים, זה שישב לרגלי הזקן, ושם את ידו הקטנה על ברכיו של סבא שהיה מתנמנם.

— נוניקו (סבא קטן)! הוא קרא, ספר לנו ספור! ובקולו היה גם התחננות, גם תשוקה עזה וגם בטחון שלא ישיבו את פניו ריקם, כי נכד־זקונים הוא לו וחבה יתרה נודעת לו מן הזקן.

— כן, כן, אמר הילד השני, ספר, סבא, הלא אתה יודע כל כך יפה לספר!

והשלישי הזכיר:

— אתם זוכרים, ילדים, את המעשה הנפלא בבן הגבור שספר לנו בחנוכה.

— ואת זה של הלולב הגזול שהשמיע לנו בסכות...

— ואת זה של פורים בשנה שעברה...

---

1) כירה של נחשת קלל.

– הלא היום גם־כן חג, סים הקטן. הלא ט"ו בשבט היום! צריך לנו ספור.

– כן, כן, קראו ביחד כלם. ספר, נוניקו, ספר! ושלשתם החזיקו ומשכו בשולי ה"אנטארי" של הזקן.

– מה זה? קרא פתאום בכעס מעושה האב בהניחו מידו את העתון שהיה קורא בו. אין ספורים לספר! תנו מנוחה לסבא!

הזקן נענע בראשו אשר "חראג'י"[1] לבן כסה עליו את שערותיו שהתסלסלו בתלתלי־משי לבן על רקותיו ועל ערפו; פניו הקמוטים הוארו בבת־צחוק רחבה; עיניו נעשו חולמות וטובות כאלו הוא מביט רחוק רחוק אל שדה־זכרונות נעימים. הוא העביר את ידו על ראש הקטן בנכדיו ואמר:

– כן, כן, אתם צודקים, פעוטי; חג היום, חג האילנות. מן הראוי שאספר לכם איזה דבר מענינא דיומא... שבו אפוא בשקט ושמעו.

– תודה, תודה, נוניקו! קראו הילדים ומחאו כף.

* * *

– את זוכרת את עץ האפרסק, רחל? שאל הזקן בתור הקדמה.

הסבתא צחקה בבת־צחוק ענוה ופניה התאדמו כפני בתולה בת שמונה־עשרה אשר מדברים לפניה בפעם הראשונה על אהבה.

– איזו שאלה! היא השיבה.

ובכן, חביבי, כך התחיל הזקן, הדבר היה לפני חמשים שנה...

– אני כבר נולדתי אז?... שאל הקטן בילדים.

האב והאם הניחו הצדה, האחד את עתונו והשניה את המסרגה שבידה, ועשו אזניהם כאפרכסת לשמוע גם הם; כי ספוריו של הזקן כה נעימים הם, ולא רק לילדים.

ובכן, חביבי, המשיך הסב, הדבר קרה לפני חמשים שנה. היה אז בשכונת "רוגוז" בית גדול עם גן רחב־ידים לפניו. בעל הבית ח"ם שלמה, היה סוחר נכבד בעירו, ולו אשה ובן ששמו יצחקוג'ו. זה לא היה ילד; אברך בן שבע־עשרה היה, ובכן מן הדין היה צריך כבר להיות נשוא. הלא כל הבחורים בגילו היו אז מי מאורש, מי

1) כימתה קטנה, מעין ירמולקה.

בעל אשה ומי אב לילדים. ויצחקוג'ו שלנו הולך עדיין יום־יום אל ה"חברה־גראנדי", כלומר אל התלמוד התורה ולומד פסוק ומשנה עם תינוקות שלא הגיעו לבר־מצוה. והסבה לזה? אביו לא רצה להשיא אותו כי, לפי דבריו, יצחק שלו היה כל הזמן מעסיק את מוחו בדברי־הבל. והא לכם ראיה:

כשאמרתי לכם שלפני ביתו של ח"ם שלמה השתרע גן גדול, חשבתם בודאי שהיו שם ערוגות פרחים ויער של עצים. טעות היא בידכם. אולי בזמן קדמון היה באמת צומח שם דבר מה, אבל בזמן ההוא היה פשוט חצר רחבת־ידים, ריקה מכל עץ וצמח, קרחה אפילו מעשב, והשם "גן" נשאר לו אלהים יודע מפני מה. אתם יודעים את הפתגם שלנו: "אונדי פיזה איל ג'ידיונו קריסי יירב'ה" (במקום שרגל יהודי דורכת לא יצמח עשב). ועל אחת כמה וכמה כשהיהודיות דורכות. כאלו המקום נועד לזה משעת ימי בראשית. כל השכנות גרות "רוגוז" היו באות שם לתלות מול השמש את הלבנים המכובסים שלהן, וכל יום היו רואים, מן הקצה אל הקצה של החצר הגדולה, שורות שורות של חבלים אשר מקלות־עץ פה ושם תמכו בהם, ושבהם התנוססו לתפארה המון תחתונים מצובעים של גברים, "בראגיטאס" כחולות של ילדים, כתנות צמר־גפן ובד, מגבות צהובות וטשרשפים של נשים, חוץ מהגרבים מכל צבע וגון עקודים נקודים וברודים. בעל הבית לא נזף מעולם בנשי־חיל אלו העושות בתוך חצרו כאדם העושה בתוך שלו. ואף זה: ח"ם שלמה החביב, בשובו משוק המסחר לפנות ערב, היה מוכרח להתכופף תחת השורות של הלבנים התלויים בכל החצר, בכדי שיוכל להכנס הביתה; וככה, כשהוא מתכופף והולך, מתכופף והולך, היה עולה אל ביתו עם טפית מי־סבון על בגדיו ועל ה"בוניט"[1] שלו. אבל ה"מסכן" לא התאונן מעולם על זה.

באמצע החצר היה עומד בבדידות גאה עץ אפרסק, שריד אולי מחורשה עתיקה של אילנות, אשר גם בשנים האחרונות נתן פירות יפים למכביר, תאוה לעינים; ויצחקוג'ו שלנו, למרות היותו לומד משנה וקצת גמרה, לא מנע את עצמו מלטפס לפעמים תכופות על העץ ולאכול אפרסקים, וגם לזרוק מהם לחבריו, אבל, פתאם, אי־אפשר לדעת הסבה האמתית, או מפני שהיו קושרים בו את החבלים

[1] מעין מצנפת שהרבנים ובכלל היהודים הדתיים נהגו לפנים לחבוש לראשם.

של הכביסה, או מחוסר טפול, העץ יבש. ח'ם שלמה, כמובן, לא שם לב לזה, כי מה להיהודי הטוב ולעצי־השדה? אשתו אמנם הצטערה קצת על הרבה של אפרסקים שהיתה רגילה לעשות בכל קיץ שהיתה שולחת לכל קרוביה, מעשה ידיה להתפאר; אבל מה לעשות? היא תקנה אפרסקים מן החוץ ותעשה את שלה. אלא מאי? מי שלא יכול להתנחם זה היה יצחקוג'ו שלנו; הדבר עשה עליו רשם כאלו, חס־ושלום, אסון קרה במשפחה.

כנראה, היה עוד מי שהוא בבית שהצטער על זה, בבית ח'ם שלמה, במרתף, היה גר "טיאו־מנחם", השמש של בית הכנסת הסמוך, אשר בתור שכר־דירה שלם שנה בשנה כסדר... מאה דרהם (אוקיה ושליש) שמן־זית זך בעד נשמת אביו של בעל הבית ביום הייארצייט שלו. היה לו בת ושמה רחלי'קה. בילדותם רחלי'קה זו ויצחקוג'ו שחקו יחד במחבואים או רדפו זה את זו לאורך החצר הגדולה. אבל עכשיו, חלילה וחס! היא היתה בת חמש־עשרה; בושה וגם עון היה אילו התראו, ואף על פי שגרו בבית אחד, לא נפגשו כלל מזה שנים. אולי גם בעיני הילדה היה רע הדבר שעץ האפרסק נבל. זאת אמנם רק השערה, כי את ההרגשות שלהם לא הביעו איש לפני רעיתו אחרי שיצחק לא בא לאותו החלק של החצר ששם גרה רחל, ורחל לא הופיעה זה שנים באותו הצד שמשם עבר הבחור, לפחות בשעה שהוא עבר...

ח'ם שלמה בבואו פעם הביתה בשעה מאוחרת קצת, ובהרימו את ראשו אחרי שהתכופף תחת השורה הרביעית או החמישית של הלבנים התלוים בחצר, נתקל באחד הענפים היבשים של העץ וקבל מכה הגונה. לכן הוא החליט לגדוע את העץ החוטא. אולם בנו, כשכלו אדם מבושה, העיר לו:

— סיניור פאדרי (אדוני אבי)! הלא אסור לכרות עץ בטרם יהיה לגמרי יבש...

— כלום אני לא יודע זאת? השיב ח'ם שלמה. האפרסק מת ואין כבר לו תקומה.

ובאמת, מהעץ המפואר לא נשאר אז בלתי הגזע ושני ענפים יותר יבשים ורזים מזרועותיה של זקנה בת מאה. אבל יצחקוג'ו שלנו "נכנס לו במוחו" הרעיון שהוא לא התיבש לגמרי. רק לא

העיז להגיד את זה לאביו יען כי ח׳ם שלמה לא אהב לשמוע דברי שטות. הוא הבליג בכל זאת על יראתו ואמר בקול עמום:

— אדוני אבי, ישאיר נא אותו עד ט״ו בשבט! הלא בט״ו בשבט העצים מתחילים ללבלב...

ח׳ם שלמה צחק בקול רם ולא השיב דבר.

פעם אחת, בלי ידיעת אביו, הצעיר התחיל לחפור סביב העץ ועשה גומא גדולה ועמוקה. חשב להשקות אותה בכל בוקר; אבל כיצד? עבודה קשה וארוכה היתה זאת. הבאר בקצה השני של החצר היתה, ובדלי עשוי עור ישאבו משם מים. הבחור היה צריך, בכדי להשקות את עצו, לעבור דרך כל החצר פעמים אחדות עם פח מלא מים בידו. ומתי יעשה את זה? לפני הנץ החמה אביו היה קורא לו ללכת אתו לבית הכנסת לתפלת שחרית; במשך היום לא יצא מתלמוד התורה, כי המלמדים היו מהבוקר עד הערב עם חשכה. ומלבד זה, ח׳ם שלמה היה בודאי כועס לו שמע כי בנו שקוע בדברי הבלים כאלה... אותו הערב יצחקוג׳ו לא אכל כמעט מרוב יאוש בהבינו כי לשוא כל חלומותיו. אל תתפלאו על זה; יצחקוג׳ו שלנו לא רק אהב את העץ בשביל פירותיו הטובים, אלא טבעו היה ככה: אם איזה רעיון נכנס במוחו, שוב לא הרפה ממנו והעסיק את כל חושיו. מי יודע? אולי גם חס על אותו מעט הצבע הירק ששמח את העין בכל המגרש השמם והקרח הזה...

איך שיהיה, בבקר, כשהוא עבר עם אביו בדרכו לבית התפלה, הוא לא יכל למנוע את עצמו מלהתאנח ולזרוק אל העץ מבט מלא צער ורחמים, וביאוש אין־מרפא הביט אל הגומא אשר חפר כמי שאומר: לשוא היה עמלי!...

והנה הפתעה: הגומא היתה מלאה מים. והלא גשם לא ירד אותו הלילה!

למחרת, לתמהונו הגדול, נשנה הדבר; ככה גם ביום השלישי. ברצותו להבין פשר דבר, הוא השכים ביום הרביעי לקום בטרם יתעורר אביו, וירד על קצות אצבעותיו אל החצר. בקפיצה אחת הוא הגיע אל העץ... והנה ילדה בת חמש־עשרה, בעלת גזרה עדינה, גבוהת־קומה, ומלאה חן, עם משפך גדול ביד, היתה ממלאת את הגומא מים. הבחור שלנו נשאר כמוכה־רעם והביט בפניה כשפיו

פעור מתמהון. אבל הנערה, תיכף כשראתה אותו, התאדמה כסלק וברחה אל המרתף.

אתם מבינים מעצמכם באיזה עולם נמצא יצחקוג'ו שלנו במשך היום, בשעה שלפני ה"רובי" שלו בעל ה"פרמטוריה"[1] העבה היה קורא את פרשת השבוע עם טעמיה... זרקא, מקף־שופר... נגינה אחרת התרוצצה במוחו. הוי! כמה השתוקק לראות את הילדה, להודות לה מכל לבו בעד הטובה שהיא עושה לו להשלים את עבודתו! ...רביע, פזר־גדול, ירח־בן־יומו... מי יודע? העץ יפרח אולי עכשיו שנמצא מי שמשקה אותו יום־יום. עוד מעט והנה שבט בא, וכשהירח יהיה לא בן־יומו אלא במלואו, כלומר בט"ו בו, שר־האילנות יבקר אותו בין שאר עציו של הקב"ה... שלשלת, שני גרישין, תרי־טעמי, דרגא... כן, נכון כתוב: טובה ה"שלשלת"... בכל דבר טובים השנים מן האחד... הוא התחיל, ובלעדיה שום ערך לא היה להתחלתו... הוי, כמה לבו מלא תודה על כל גדותיו! ...יצחקוג'ו עלוב! הוא לא יכל להבין למה מאורע הבוקר בלבל ככה את חושיו. ה"רובי" הכרח לגעור בו שלש וארבע פעמים בגלל אי־שימו לב לקריאתו...

וככה בכל בוקר, כשהאברך עבר עם אביו לפני העץ, היה רואה את הגומא מלאה מים. פירושו: רחלי'קה היתה פה... אפילו בימי הקור הגדול, כשידי יצחק המחזיקות ב"קורא־גה"[2] קפאו מקור בתוך הכפפות של צמר, לא נעדרו סימני פעמיה. ולב יצחקוג'ו מלא שמחה ובטחונו עכשיו הולך וגדול.

אבל, אהה! בבוקר לא בהיר, בשובו מבית התפלה, ח'ם שלמה אמר אל השכן שלו השמש:

— מנחם, אסי־ביב'אש ב'וס (כה תחיו)! תחטבו את העץ הזה שלא שוה יותר כלום. לפחות נשתמש בו בשביל להרתיח את מי־הכביסה.

יצחק המסכן שלנו הלך אותו היום ברוגז אין־קץ אל ה"חברה גרנדי". בערב בשובו הוא הלך ישר לראות אם הגזרה הרעה נתקיימה. אפילו בעיניו תקוה זו היתה שגעון... אבל, לא, העץ היה על מקומו!... הבחור הבין תיכף כי יד רחלי'קה באמצע. בודאי היא

1) "רובי", סרוס מרבי, כלומר המלמד; "פרמטוריה", מקל שבו היו מלקים את התלמידים.

2) תיק־הטלית והתפלין.

היא ששכנעה את השמש אביה שלא לכרות את העץ ולראות מה ילד יום.

אבל ח'ם שלמה אֵחֵר אותו הערב, ובדרכו הביתה דרך החצר, מפאת היותו קצר־ראות, שקע בתוך הגומא המלאה מים והרטיב את נעליו וגם רפש נתז על ה"קירים" שלו. הוא נכנס אז לביתו בכעס ושאל בצעקות מפני מה לא גדעו את העץ הנידון לשרפה.

יצחק בטא אז את השקר הראשון ואולי היחידי בחייו.

— אדוני־אבי, אני אשם בזה. אני אמרתי לשמש שלא יחטוב אותו עדיין. "אסי ב'ה־אל (כה יחיה)! אדוני אבי, יחכה עד ט"ו בשבט ולא יותר...

— ועדיין אתה חולם כי בט"ו בשבט העץ ישוב לתחיה? טוב אני עושה שאינני מכניס אותך לחופה!...

יותר הוא לא דבר. וגם לא הראה לו כעס גדול, כי הלא בן יחיד היה ולא הכלימו מעודו באופן קשה. אבל הוא היה מבטל אותו תמיד בתור ילד מלא הזיות, ומעשה זה עוד הוסיף על רגש הבטול שלו.

סוף־סוף בא ערב ט"ו־בשבט. אחרי תפלת מעריב, ח'ם שלמה קרא לשמש בנוכחות בנו, ולא ידוע אם ברצינות גמורה או לא, הוא אמר לו כי רוצה הוא לשים קץ לכל העסק הילדותי הזה, וכי מחר בבקר, לפני לכתו אל חנותו, רצונו לראות את העץ מוטל ארצה...

קל להבין את מצב רוח יצחקוג'ו המסכן. הברכות הן הן שסבלו יותר. הוא אמר על התמרים ברכת בורא פרי האדמה, ועל הגזר ברך מיני מזונות. ובלילה שנתו נדדה... בהיות ורק באשמרת הבקר תקפתהו שנה, אביו הוכרח לקרוא לו עשר פעמים עד שהתעורר.

כשירדו מהמדרגות, יצחקוג'ו בלי לחשוב אל אביו, רץ אל העץ, מבטו נמשך אל ענף אחד וכמוקסם עמד על מקומו כנציב־מלח.

— אדוני אבי, אדוני אבי! התפרץ סוף סוף קול מגרונו; יבוא נא לראות, כה יחיה!

ח'ם שלמה הפסיק לרגע את קריאת הזמירות והתקרב:

— פלא פלאים! בענף היבש הופיע לבלוב, פארה אחת קטנה דקה ירוקה...

ממולם עמדה רחל, בת השמש, שמרוב הפתעה לא הספיקה להשתמט.

— הוא ראה, אדוני אבי, קרא יצחקוג'ו רועד מגיל, הוא ראה איך הפריח שוב?...

ותוך דבורו היה לוחץ את ידי רחלי'קה מבלי לזכור, המסכן, מרב התבלבלותו, שלפני "סניור פאדרי" הוא עומד...

כל השכנים והשכנות ספרו שבוע וחדש ימים על הפלא הזה. קראו לעץ "האפרסק של יצחקוג'ו ורחלי'קה". באותה השנה הוא נתן שוב את פריו, ועם בכורי האפרסקים חגגו את החתונה של יצחק ורחל.

* * *

— הוי, סבא, מי היתה רחלי'קה טובה זו?

בת־צחוק רעננה של בחור הופיעה על פניו של ח'ם יצחק. הוא סמך את זרועו על כתפה של רעיתו:

— סבתכם היא, פעוטי, הוא אמר, ומאותו היום של ט"ו בשבט, התחיל ללבלב ולפרוח העץ של המשפחה הזאת שאתם רואים סביבותי כשהיא מקשיבה לספור האפרסק הנפלא".

...בחוץ יורד השלג בלי הפסק, ובחדר שורר חום נעים.

מתנתו של "סינייור־דה־אליהו"

בלילות החרף הארוכים, וגם בשעות הבטלה של השבת, נהגתי לקרא לפני הסב והסבא ספורים שהייתי תוך כדי קריאה מתרגם להם משפות לועזיות.

פעם אחת הייתי קורא לפניהם ספור דמיוני, מעין אותן האגדות של נסים ונפלאות של החסידים אשר בהן אליהו הנביא או מלאך נכנס לבית איש צדיק המדוכא בעוני ובחוסר־כל ואחרי העלמו מופיעים בבית שלחנות מלאי כל־טוב ואוצרות כסף וזהב. באמצע הקריאה נכנס לבקר אותנו אחד ממיודעינו. היה זה מר בנימין, סוחר נכבד, ידידו של הזקן אם גם צעיר ממנו בהרבה. הוא לא נתן לי להפסיק את ספורי ושמע אותו עד תום בתשומת־לב ובבת־צחוק קל׳ה על שפתיו. בסוף העביר את ידו על מצחו ואמר:

— אני הייתי עד למקרה נפלא ממין זה!

מר בנימין היה איש מפותח ומעשי מאד. כמו הרוב הגדול של בני מעמדו, הוא היה יהודי כשר לכל פרטיו, מאמין במסורת, מתפלל בקביעות, אבל רחוק רחוק מהזיות ומכל מיסטיות. לכן התפלאתי לשמוע דבריו ושאלתי אותו אם הוא מהתל.

— כלל וכלל לא, הוא ענה לי, ובת־צחוק של חידה רחפה על שפתיו. אני הגבר ראה בעיניו את "א ל י ה ו" וגם קבלתי את מתנתו. את הזכרון הנעים הזה מימי ילדותי אני אעלה לפניכם היום.

והוא התחיל:

— שאל את זקנך ויגד לך מי היה אבי, זכרונו לברכה. הוא היה נצר ממשפחה רמה ועשירה, איש ישר ונדיב־לב שמעטים כמוהו, אשר כל ימיו בתורת ה׳ חפצו ואת לומדיה תמך מכספו. היה לו רק חסרון אחד: בהיותו רחוק מעניני החיים ותם־לב במדה נפלאה, היה דן את כל האדם לכף זכות ומאמין לכל. אחד מקרוביו, מפתל־חוטים מומחה, מסובך בסבך עסקים שונים ומשונים, ידע לרכוש את אמונו הגמור. הוא הציע לו להשתתף אתו במסחר של פקועות־משי; אבי לא רק שהסכים להשקיע בזה את כל רכושו,

כי אם גם השפיע על אחיו וקרוביו שגם הם יפקידו בידי הקרוב הזה את כל כספם.

אתם יודעים איך מתנהל העסק הזה במדינתנו. סוחרים וסתם קבלנים הולכים בעונת ה"קוקוייו"[1] אל גיבגילי, מרכז הגדול תולעי־המשי, וקונים מהכפריים את הפקועות בצפיתם לדרישה מאירופה. הכפריים או הסוחרים עצמם שוכרים פועלים ושורפים את הפקועות בתנור כדי שהגולם ימות בתוכן ולא יקוב בצאתו כפרפר את המשי. בינתים מתחילה ספקולציה בלי גבול. הקבלנים הספסרים קונים כמויות עצומות של פקועות, ממלאים מחסנים גדולים ומעבירים את זה על שם הבנקים תמורת הלואה שעליהם לשלם בהמכר ה"קוקוייו" לאכספורט, את הכסף הלווי הם משקיעים בקניות חדשות. הבנק אינו מסתפק עפ"י רוב במשכון פורח זה ומקבל ערובות יותר ממשיות. הספסרות האוילית או שמועות על עלית המחירים באירופה גורמים לפעמים לעליה מבהילה על המקום. יש שאנשים מתעשרים עשר רב בעונה אחת, ויש שירידה או חוסר דרישה בשוק המשי האירופי מביא אותם לידי הרס גמור, כשבשעת מכירת הפקועות, הבנק תובע את כספו והסוחר מוכרח לשלם לירות לאלפים של גרעון.

הקרוב שלנו, בור גמור בכל הענין, בסמכו על ידיעות כוזבות של עליה עצומה ומתגאה בהסכומים הגדולים שמשפחותינו הפקידו בידו, התמסר לקניות במין שגעון שגרם לעליה מלאכותית אנורמלית של הקוקונים. וכשנודע סוף־סוף שבאירופה מחיר המשי ירד פלאים, חרבנו וחרבננו היה גמור. מלבד הכסף המופקד שירד לטמיון, שם הבנק את ידו הקשה על כל הרכוש בנכסי דלא ניידי שלנו ושל קרובינו. חנויות בשוק המסחר ובתים של דירות לשם הכנסה בשכונתנו.

אבי היה רגיל לחיות בהרוחה גדולה, לפזר כסף לאביונים, לפרנס על שלחנו תלמידי־חכמים. העושר שבו נולד וגדל היה לו יסוד חיים. הוא היה עדין ברוחו וחלש בגופו. בריאותו לא יכלה לסבול את הירידה הפתאומית; ובפרט, מר היה לו מר היום בו נמכר הבית אשר בו היינו גרים. פניו נפלו ועיניו שחו לארץ ולא נשא אותן יותר בפני איש. אפילו בפנינו אנו, מבלי להתמרמר, מבלי

1) = פקועות המשי.

לשפוך את לבו לפני מי שהוא, הלך הלך והתנון עד שבאחרונה נפל למשכב אשר לא קם עוד ממנו.

שברנו היה גדול מנשוא. לא די שנפלה עטרת ראשנו, במות אבינו הטוב והאהוב, כי אם גם העניות נשקפה לנו בכל נוראותיה. תיכף אחרי ימי האבל, אמי התחילה למכור את תכשיטיה, אחר כך את שמלותיה החמודות ובסוף את רהיטינו. האיש שקנה את ביתנו הרשה לנו מתוך חמלה לגור שם ירחים אחדים. אבל סוף סוף הוכרחנו לעבור לדירה אחרת והסתפקנו בחדר אחד ששכרנו בבית גדול אשר שם גרו משפחות עניות רבות, חדר חדר ומשפחתה.

אמי היתה, גם היא, בת למשפחה מיוחסת. מעולם בחיי לא ראיתי אשה אצילה ובעלת כבוד עצמי כמוה. הדבר הגיע אצלה למדרגת קנאות; בשום אופן לא רצתה לפנות לעזרה למי שהוא, ובפרט אל קרובינו שבלאו־הכי נמצאו גם הם במצב ירוד בגלל אותה הסבה עצמה; ואולי גם כן נטרו לנו על זה שאבינו הכניס אותם בעסק ביש כזה, את חיי הדחק שלנו היא הסתירה מעיני הכל. היו ימים שמאכלנו היה רק לחם טבול בקפה שחור או מרוח בשמן ועל השמן קומץ דק של סוכר. אני הייתי בן חמש־עשרה והיה בי די שכל להבין לרוחה וגם להרגיש כמוה, אבל גם את שלשת אחיותי, שהגדולה ביניהן היתה בת שתים־עשרה, ידעה היא לחנך ברוחה; אם אחת מהן היתה בוכה בשביל אכל, די היה לאמי לאמר: "השכנים שומעים"! כדי שהיא תפסיק את בכיה ותסתפק במה שהוא.

ידוע הפתגם שלנו: "מהאלהים ומהשכן אי־אפשר להסתיר דבר". למרות התאמצותנו, המשפחות הגרות בחצר הבינו חיש מהר את מצוקתנו. יודעים אתם איזה רגשות של חמלה והשתתפות בצער פועמים בלב ההמון שלנו. אחדים משכנינו פנו לא פעם אל אמי ובקשו אותה, התחננו לפניה, שתרשה להם למשוך את תשומת לב הקהלה על מצבה. היא דחתה בשאט־נפש ובדמעות־כעס הצעה זו. אז נשים אחדות, למרות עניותן, נסו דרך אחרת; כידוע, מנהג הוא בין נשי־החיל שלנו לשלוח כפעם בפעם אחת לרעותה ממעשי ידיהן להתפאר, פיתאס[1]) אפויות בבית, רוסקאס[2]), עוגות, ממתקים וכו'. בהתחלה היה ממטירים עלינו מתנות כאלה. מאין מדרך הנמוס

1) מין לחמניות.
2) עוגות עגולות.

לסרב, אמי היתה מקבלת, אבל למחרת משלמת את זה במתנות אחרות העולות פי שנים. למותר להגיד שאותו היום אנחנו צמנו, פשוטו כמשמעו. ואז משלוח מנות זה פסק, שכנה אחת בראותה את אחיותי הקטנות עוברות לפני פתחה, היתה לפעמים קוראת להן ומפצרת בהן שתטעמנה מהמאכלים שלה. אחיותי היו מסרבות ומשתמטות אפילו כשהרעב הציק להן.

ראיתי ועוד מעט ואבדנו בענינו, ואציע לאמי להפסיק את למודי ולחפש לעצמי עבודה כל שהיא. זרם דמעות פרץ מעיניה בשמעה את דברי ובקול חנוק היא אמרה:

— אוי ליי... — מה היה אומר לזה אביך הצדיק?

אבל אחרי ימים של פקפוקים, היא הבינה שדרך אחרת אין, והסכימה.

יצאתי לחפש משרה. הצעתי את עצמי בהרבה חנויות, פני, המעידים עלי שבן־טובים אני, עשו בכל מקום רשם טוב, אבל העסקים היו כה רפויים שלאיש לא היה צרך בפקיד, בפרט שלפי דעתם הייתי יותר מדי רך בשנים. ימים רבים שבתי הביתה בידים ריקות ולב נואש.

דלותנו הלכה הלוך וגדול. פעם אחת, היה זה ביום ששי, ובביתנו לא רק חסר כל הדרוש לשבת, אלא אף לחם לא היה לנו. גם קר היה מאד ופחם לא קנינו זה זמן להסיק את האוגרו שלנו. שמעתי את אחותי הקטנה בוכה מקור ומרעב, ואמה מפיסת אותה כשקולה רועד מדמעות אצורות. לא יכלתי לסבול יותר, קמתי ואמרתי לאמי שבדעתי ללכת אל ה"פלסה" להציע את עצמי בתור מוביל סלים ובלבד שאשתכר את הגרושים הנחוצים לקנית לחם ובשר לשבת. היא נסתה לעצור בידי אבל מבלי לשמוע לקריאותיה, עזבתי את הבית.

אולם, לך להציע את עצמך בתור סבל בזמן שילד בן חמש־עשרה הנך, שפניך ומלבושיך הנקיים מעידים עליך כי לא לכך נוצרת... היהודים הטובים שהייתי נגש עליהם ומנסה לקחת מידיהם את משאם, כשכלי אדום מבושה, היו מביטים עלי כאלו יצאתי מדעתי. הקור הגדול היה מקפיא את הידים ואת האזנים, ולכן כל אחד נחפז לדרכו ולא שמע לדברי ולתחנוני. עמדתי שעות אחדות בסמטאות הקרובות ל"פלסה" עד שחוטמי ואצבעותי נעשו אדומים כסלק ועד

ששעת קבלת שבת הגיעה. ואז נכנסתי להתפלל בבית התפלה הקטן הסמוך לשוק.

ליל שבת זה היה בשבילי כמו ליל תשעה־באב. מתוך הרעב והקור, ויותר מזה, מתוך עצב ועלבון, הייתי מרגיש לי בפה טעם של מרירות. אודה שגם רגש לא ברור של התקוממות היה מפרפר בלבי פנימה.

איך אני אתיצב בפני אמי? ומה אענה לאחיותי המסכנות המחכות ללחם! זאת השאלה המרה שהטרידה אותי בדרכי הביתה. כשנכנסתי אל החצר ועברתי לפני חדרי שכני העניים, ראיתי בכל מקום השלחן ערוך ובני המשפחה מקדשים על היין או אוכלים לשבעם; ומחזה זה הרגיז את לבי. בפעם הראשונה בחיי כעס והתמרמרות מלאו את נפשי. היתה לי הרגשה כמעט פיזית שהעולם נהפך לתוהו ובוהו ואני ובני־ביתי מתגלגלים לתהום הנבקע לרגלינו. נע כשכור, דחפתי את דלת חדרנו ונכנסתי.

עוד אני זוכר את הכל כאלו המחזה עומד לפני. הדבר הראשון אשר משך את עיני המופתעות היו שתי ה"פיניטאס" לפירות שלנו, אותן הצלחות הגבוהות של בדולח מצויר, המתנשאות על רגל אחת, אשר בזמן אבא היו מפארות את שלחננו ושעם מותו נגנזו בעמקי הארגז. שתי הפיניטאס עמדו, מלאות תפוחים ואגסים גדולים ויפים, לרגלי שני נרות השבת, על המפה הטובה מימים עברו. מבלי לברך את אמי בברכת שבת־שלום, וברצותי לראות אם כל זה אינו מראה־קסם, התקרבתי בחפזון אל השלחן המלא עד אפס־מקום. שם היה בקבוק יין לקידוש ועל ידו קערה גדולה אשר ירך של תרנגולת היתה בולטת מתחת לצלחת המכסה אותה. מתחת למפיה היו מבצבאות חלות לחם לבן וסביב סביב היו מסודרים צלחות ומזלגות מבריקים כמו בזמן אשרנו. הפלא השני היה לי להרגיש שבחדר האויר היה חם. הסתכלתי וראה את אמי ואחיותי יושבות על יד האוגארירו שלנו ששם היתה בוערת אש יפה של גחלים.

את כל זה תפשתי במבט אחד במהירות נפלאה, ועמדתי מוכה־תמהון באמצע החדר. התעוררתי רק בשמעי את אמי האומרת לי בדאגה מלאה אהבה ורחמים כשהיא קמה לקראתי:

— מי־אלמה[1]! מה קרה לך? למה לא באת הביתה

1) נשמתי! קריאה של חבה.

כמנהגך להתחלף? אני דאגתי לך, כי בודאי עבודה קשה, שלא לפי יכלתך, עבדת היום אם הצלחת להרויח כל כך הרבה כסף... הלא אחרי ששלחת לנו את ברכת־ה' זו עליך היה לבא הביתה לנוח מעט בטרם לכתך לבית־הכנסת...

— איזה ברכה ואיזה כסף? שאלתי לאמי בתמהון.

— הלא כל זה ששלחת, ענתה היא; מה שפה על השלחן ומה ששמור אתי במטבח. אתה מבין... הסבל המסכן היה גונח מרוב משא. האם מעט הוא להביא שק פחם וחצי פח שמן ושני סלים מלאים ירקות, ובשר ולחם ופירות? הוא אמר לי שאת כל זה מסרת לו בשוק וגם שלמת לו את דמי ההובלה...

חשבתי שאמי יצאה מדעת.

— מה את סחה? קראתי —, הן לא שלחתי כלום!

— אתה מתלוצץ, בנימין? אמרה אחותי בהתקרבה אלי.

התפרצתי בכעס עצום:

— מאומה לא שלחתי, השומעות אתן? פרוטה לא השתכרתי!... ואיך אקנה כל זה?

פני אמי הפיקו חרדה גדולה.

— אם כן אפוא, היא אמרה בספקה כפים בצער ובהלה, בטעות הביאו לנו את זה!... לא לנו הוא!

היא שתקה רגע ופתאום היא קראה:

— אבל זה אי־אפשרי, אי־אפשרי לגמרי!... הסבל אמר בפרוש: בנימין בנך, נער יפה בן חמש־עשרה, לבוש חליפה שחורה „אלא־פראנקה"[1] מסר לי את זה, והנה הוא יבא עוד מעט הביתה...

שאלתי לה אם היתה מכירה את הסבל, והיא ענתה שזאת לה הפעם הראשונה שראתה את פניו; היא זכרה גם כן שמבטאו ואופן הדבור שלו היו שונים מאלה של בני־עירנו.

תמהוננו הלך הלוך וגדול. לאט לאט התחיל הדבר לקבל לעינינו צורה פלאית. משלוח זה של מזונות שהביאו בשמי ואני לא שלחתיו, סבל זר ומוזר זה נראו לנו כדבר למעלה מהטבע. זכרנו מבלי משים אגדות־עם עתיקות המספרות על פלאות מעין זה, על ברכת־אלהים הבאה פתאום אל ביתם של יהודים כשרים בשעת מצוקה וברגע יאושם היותר גדול; אין זה כי אם „מתנתו של סיניור־דה־

1) אירופית.

אליהו"[1]) באה היום אלינו. אמי הפליטה את הדבור הזה וכלנו שתקנו כמודים בהביטנו איש בפני רעהו, כי באור אחר לא מצאנו. זכרנו את צדקת אבינו, את אהבתו את התורה וכמה יקר היה לו עונג שבת, בודאי, בזכות מעשיו, אמרנו לעצמנו, התרחש לנו הנס הגדול הזה... אז אורח וקדושה מלאו את נפשנו. למשך רגעים אחדים דומיה השתררה בחדר, כי בטוי לא היה להרגשות הנשגבים הממלאים אותנו, המנשאים אותנו אל על. אפילו אחותי הקטנה בת השש, הפזיזה והדברנית, שתקה ופניה העידו שמחשבה עמוקה מעסיקה את מוחה הקטן.

וכשסוף־סוף הפסקתי את הדממה והתחלתי לזמר בקול רועד מהתרגשות את הזמר "שלום עליכם, מלאכי השרת!" הלך הרושם הזה הלוך וגבור. חדרנו היה גדול; שני נרות השבת האירו רק את השלחן וסביבו הסמוך והשאירו בחצי־אפלה את יתר החדר. ועינינו תעו בפנות המלאות סוד כאלו בטוחים אנחנו שעוד מעט ונראה את מלאכי השבת הבאים לבקר אותנו... מציאותם של האושפיזין העילאין רחפה ממש כל הערב על ראשנו, ובמשך שעות אחדות חיינו חיי אגדה...

לא הגדנו לאיש את המקרה אשר קרנו; וכאלו ברכת הנביא נחה על ביתנו, מזונותינו הספיקו לכל השבוע. בערב שבת השני בא שוב הסבל המוזר עם סל מלא כל טוב. גם אז אני לא נמצאתי בבית, כי זה היה בשעת תפלת־שחרית שהייתי שומר מימי אבי להתפלל בצבור בבית הכנסת הקרוב. הפעם הוא לא הביא את זה בשמי. אמי בקשה לעכב את הסבל ולחקור אותו והציעה לו כוס אראק; שלא כמנהג הסבלים שלנו, האוהבים, כידוע, להתחמם במעט "מים־עזים", הסבל הזה מאן לשתות ופנה ללכת, ולכל השאלות שאמי הקיפה אותו בהן הוא השיב ש"זקן" אחד לא ידוע מסר לו את זה ויותר אינו יודע...

הדבר נמשך עוד פעם ועוד פעם. הסבל היה מופיע בכל ערב שבת כשאני לא נמצאתי בבית, כאלו התכוון לזה. אמי לא סרבה לקבל וגם חדלה מלחקור אותו. בלי אומר ודברים האיש היה נכנס, פורק את משאו ונעלם כאלו בלעתו האדמה...

בכל שנים או שלשה ימים, הייתי הולך לנסות את מזלי בשוק המסחר, אולי אמצא איזה עבודה שהיא, אך ריקם הייתי שב תמיד

1) אליהו הנביא.

מסבובי, ופתאום בשובי הביתה פעם, בשרה לי אמי כי בחור אחד בא להזמין אותי לבית המסחר של ח'ם־יעקב חסיד. היה זה בית המסחר הכי גדול לאריג. רצתי בו ברגע. הסוחר, איש בעל צורה נאה, קבלני בסבר פנים יפות. הוא הגיד לי שאת אבי ז"ל הכיר ואהב, אבל מלבד זה, איש אחד המכובד בעיניו מאד דבר עלי טובות באזניו; ולכן, אף על פי שצעיר הנני יותר מדי, הוא רוצה לקבל אותי בין פקידיו. הודיתי לו בכל לבי ובו ביום התחלתי לעבוד אצל ח'ם־יעקב. אבל בשום אופן לא יכלנו להבין מי הוא האיש הממליץ בעדי.

ח'ם־יעקב היה נוהג לשלם לפקידיו את משכורתם שבוע שבוע ביום החמישי לפנות־ערב למען לתת להם אפשרות לקנות צרכי־שבת בעוד מועד. ביום חמישי בערב אפוא קבלתי גם אני את משכורתי הראשונה, מיג'יד וחצי[1], סכום גדול בערך לימים ההם, ומה גם בשביל ילד. הבאתי הביתה, כשאני קופץ משמחה, את הכסף הראשון שהשתכרתי בפועל־כפי ומסרתי אותו בשלמות לאמי לקנות צרכי־שבת.

הסבל המופלא לא הופיע אותו ערב־שבת ויותר לא ראינו אותו. הוא לא הביא לנו יותר לחם־חסד, את לחמנו אנו, פרי־עבודת ידי, אכלנו בשמחה וברכנו את ה' על כל טובו עלינו. ובשעת השיחה שאחרי האוכל, אני הזכרתי וקראתי לאמי בהתרגשות את המעשה בזמן יהושע, כשהמן פסק לרדת למחרת היום שבני־ישראל התחילו לאכול מתבואת־הארץ.

אבל מקרה הסבל הפלאי נשאר בלבנו כסוד מקסים המעורר רגשי־קדש, וזמן רב רחף על שיחותינו כאגדה מימי קדם שזכינו לראות אותה בעינינו.

* * *

רק כעבור שנה נודע לי על פי מקרה פשר הסוד הזה.

בהיותי פעם בבית־הכנסת בשעות הבטלה שבין תפלת מנחת־ערב למעריב, שמעתי משוחחים על מעשיו של רב אחד ששמו ח'רבי אליהו, מעשים שרק אז התחילו להתפרסם בקהל. היה זה איש נפלא שהצדקה היתה מטרת חייו; לא חלילה בזה שדאג לעזור לעניים המפורסמים, בהתמדה ובחריצות הוא היה מחפש וחוקר, מחטט ומנקר

[1] מיג'יד, מטבע תורכית שערכה היה תשעה־עשרה גרושים.

לגלות את אלה האומללים הנקראים "בני־טובים", אותן המשפחות הכבודות שמעמדן נהרס ואין יודע את סבלות נפשם, את אלה המתבישים לבקש עזרה ממי שהוא, ושבחרו לגווע ברעה מלקבל תמיכה. לאלה היה הוא ממציא בסתר עזרה מבלי אשר ידעו בעצמם מאין באה להם.

כשהצליח לגלות משפחה כזו, היה ח'ר אליהו משכים לפתחם של אנשים ידועים לו בתור נדיבי לב. במהתלות ובדברי חדודים, היה עולה בידו לקבל נדבותיהם ביד רחבה מבלי שיגיד להם את שם הנעזרים. ופתאום היו רואים אותו בקצה העיר, במקומות שאיש לא ידע אם יהודים גרים שם וממה הם חיים. בעקבותיו רוח והצלה היו עומדים להאנשים המיואשים; שמחה ואמונה באלהים היו מתעוררות במשפחות האומללות האלה אשר עוד מעט ואבדו במרירותן מאין־עוזר. איך הוא היה מכיר את הזקוק ואת הראוי לעזרה קשה להבין. ועוד יותר נפלאים היו הדרכים שהיה משתמש בהן כדי שעזרתו תגיע למקומה מבלי להשפיל את המקבל. היו לו כנראה שלוחים מחונכים לזה שידעו להופיע ולהעלם ברגע הדרוש. ורק כשמעשי־הצדקה שלו הנסתרים הקיפו את כל העיר ושרבו לאין־מספר הנעזרים על ידו, אז התחיל העם להכיר אותו ולברך את שמו. אם גם הוא היה משתמט ובורח כגנב הנמצא במחתרת בכל פעם שנגלה אחד ממעשיו אלה.

הראו לי אותו פעם עובר ברחוב. מאומה בפרצופו לא היה מגלה את איש החסד הנפלא. תאר לעצמך זקן פשוט שחרחר קצת ומלא תנועה. ה"בוניטי" שעל ראשו, שלפעמים תכופות היה נטוי לאחוריו, לא היה נותן לו תואר והדר; ורק בפניו הצוחקות תמיד ובעיניו הטובות היו יכולים לגלות את גודל אהבת־האדם שבו.

אז הבנתי שמיד האיש הזה באה לנו העזרה הפלאית ברגע המיואש ביותר. ועוד דבר הצלחתי לגלות: המשרה שלי גם כן מידו באה. סימן לזה שמש לי מקרה קטן: פעם אחת ראיתי את ח'רבי אליהו נכנס אל הסוחר שלי, שקבל אותו בכבוד גדול. התבוננתי שבדברו אתו בלחש, רמז פעם עלי כמתגנב. בצאתו עבר על ידי ופתאום אני הרגשתי את ידו על ראשי ושמעתי את קולו האומר לי:

– יברכך ה', וישמרך, בני!

למחרת הגדיל בעל הבית את משכרתי בכפלים...

לא ספרתי לאמי ולאחיותי על התגלית שלי. אצלן נשארה האמונה המלאה שנס אגדי קרה לנו ושזכינו לקבל את "מתנתו של סיניור דה אליהו"... ובאמת, האם לא מידי "אליהו" בא לנו זה? ואם לא פלא מימים קדומים היא הופעתו של איש קדוש כזה בדורנו? ומי יודע אם לא באמת ניצוץ נשמת אליהו הנביא הי"ה זה?

שנים עברו וכוכב משפחתנו שב להאיר כבראשונה. האל הטוב היה בעזרי; פתחתי חנות לעצמי ולאט לאט הצלחתי והתעשרתי. אמי זכתה לראות בסוף ימיה. חיי הרווחה שהשכיחו לה את כל צרותיה. את אחיותי השאתי לאנשים הגונים ונתתי להן נדן ונדוניה כיד ה' הטובה עלי. וח"ר אליהו, המלאך הטוב שלנו, היה לי לידיד גדול ולבן־בית. כבדתי אותו כאבי ומורי וקופתי היתה תמיד פתוחה לפניו, פשוטו כמשמעו: כשהיה עליו לעזור לאיזה משפחה כבודה הנמוקה בעניה, אלי היה פונה הראשון. בלי לשאול לו למי ולמה, הייתי פותח לפניו את קופת־הברזל שלי:

— קח לך, רבי, הייתי אומר לו בפשטות.

הוא היה מכניס את ידו ולוקח מה שראוי לקבל לפי השערתו ולפי הצורך, ויוצא כשהוא מברך אותי ברגש.

כשח"ר אליהו הלך לעולמו, בכיתי עליו כעל אב רחום ואהוב. הלויתו היתה ביום גשם שוטף, כאלו לא רק אנשי עירו אלא אף מן השמים בכו על הסתלקותה של נשמה קדושה זו. נחמתי היחידה היתה בזה שהמשכתי, ואני ממשיך, להיות לעזר לבנו ח"ם שלמה, אשר תפש באומנותו של אביו, אם גם למעשה אין לו אותו הכשרון ואותן ההמצאות הגאוניות למעשה הצדקה אשר נבעו מלב גדול של צדיק יחיד במינו המלא על גדותיו אהבת־הבריות כרבי אליהו[1].

---

1) רבי אליהו זח, אשר שמו היה ח'רבי אליהו בן־סאנג'י נפטר בקירוב בשנת ה'תר"ם בסלוניקו.

ערב־כפור

כשעתים אחרי חצות־היום היה כשח׳ם עובדיה הכהן יצא מבית המרחץ של ״קפן״ עם החבילה של לבנים שלו בידו. זה מנהגו מימים ימימה שבערב יום־הכפורים הוא מכין את גופו ונשמתו, על ידי טבילה כהוגן, לברכת־כהנים של מחר[1]. רוח קליל לטף את פניו. הוא הרגיש את עצמו קל כילד; ואל שפתיו עלה זמזום של פיוט הפתיחה של ליל כפור אשר תמיד עורר בו רגשי דבקות נאצלה:

לך אלי תשוקתי, בך חשקי ואהבתי!
לך לבי וכליותי, לך רוחי ונשמתי,
לך עצמי, לך דמי ועורי עם גויתי...

רוב החנויות היו כבר סגורות וקרבת יום־נורא היתה מורגשת בכל. העוברים והשבים היו מזדרזים הביתה כשבידיהם כיסים של פירות לסעודת ההפסקה. ברחוב שבת קול משא־ומתן ואפילו שאון משחקי התינוקות. רציניים וזקופים, היו עוברים ילדים כשנושאים בגאון ״סיריוס״, הנרות הענקיים המיועדים להדלק הערב בבית הכנסת לזכר נשמת קרובים, או רק לשם בקשת חתימה־טובה מאת אלהים בעד כל בני המשפחה.

ח׳ם־עובדיה עלה אל ביתו, פזיז וגמיש, בלי להרגיש הפעם עיפות בשלשים ושתים המדרגות שהיה עליו לטפס. דירתו היתה בקומה השלישית בבית גדול מלא דירים. ביחד אתו גרו שם למעלה עוד שלש משפחות; והפרוזדור הרחב, אשר דלתות כל החדרים נפתחות עליו, שמש לכלן בשותפות לחדר־האכל ולבקורים, פנה ופנה ושלחנה.

הוא ברך לשלום את השכנים, ואת חבילת הלבנים הוא מסר לטיאה־סטֶרֶיָה, רעיתו הנאמנה, אשר יצאה לקראתו אל פתח המטבח, ושאל אותה על שרה, הבת הבתולה שלו.

— תיכף היא תבא, השיבה טיאה סטריה כשנגבה עם סינורה

---

1) בסלוניקי, חוץ מבתי כנסיות אחדים, אין עולים לדוכן אלא בראש השנה וביום הכפורים בלבד.

את הזעה שעל מצחה והסתירה את פניה, אשר לרגלי איזו סבה, היו ברגע זה אדומות קצת.

ח'ם עובדיה נכנס אל חדרו, פשט לאט לאט את ה"ג'ובי" שלו כשהוא מזמזם את פיוטו, ותלה אותה סמוך לחלון. עוד מוקדם לשעת המנחה; אין לו צורך למהר. הוא יצא אל מין מסדרון שהיה משמש בבת אחת גם חדר־השנה לבתו וגם חדר־הלמוד לו לעצמו. היתה לו שם אצטבא עם ספרים: לקח משם ספר גדול הפורמאט "שער־אשר"[1] העמיד אותו על דף החלון וישב.

הוא לא קרא אמנם. הפעם היה תקוף קצת פזור הנפש. זמזומו פסק. הוא סמך את מרפקו על הספר ולחיו על כף־ידו, ושקע במחשבות על אודות יום מחר, יום אדיר בימי שנה.

קרבת יום הכפורים לא הביאה אף פעם בלבו איזו חרדה שהיא; והשנה עוד פחות מתמיד. ממה יפחד ח'ם עובדיה? עד כמה שהוא יחפש בזכרונו בהעבירו לפני עיניו את מעשיו במשך כל השנה, הוא אינו מוצא שום עברה. את תרי"ג מצוות שבכתב ושבעל־פה ואת כל הסיגים שקבעו רז"ל הוא שמר; אל בית הכנסת השכים בקיץ ובחורף; דברי תורה לא פסקו מפיו; במקח וממכר הפעוט שלו הוא לא הונה איש, ועד כמה שידו מגעת הוא גם תמך בעניים ממנו...

לבו סמוך ובטוח אפוא שמחר הוא יזכה בדינו, בי בודאי שום מקטרג לא נברא על ידי מעשיו. כשמחר, בשעת הודוי הגדול, החזן ידפוק בחזקה על חזהו ויפרט בקול בוכים ובספניולית—כדי שכל אחד ואחד יבין—את הרשימה המפורטה של החטאים והעונות והפשעים האפשריים והבלתי־אפשריים, בטוח הוא שעל כל אחד מהם הכרתו תגיד לו שהוא חף ונקי, החל מאכילת מאכלות אסורות וכלה ב"זריקת צפרני הידים והרגלים"; מהעון הנורא של "נאפנו" (וכי, היתכן בעולם שיבגוד בטיאה־סטריה הטובה בנשאו עין אל אשת־רעהו?) עד אכילת כזית מחוץ לסוכה). לא, בודאי לא בשביל ח'ם עובדיה תקנו את הקטלוג המבהיל הזה! ורק כדי שלא לפרוש מן הצבור,

---

1) ספר של עיון ופסקים של הרב אשר קוב'ו ז"ל, שכהן בתור רב ראשי בסלוניקו משנת תר"ס עד תרל"ד ושהיה מפורסם בחריפותו ובעמקנותו ורבים מרבני הגולה פנו אליו בשאלות.

הוא גם כן ידפוק באותה השעה על חזהו ויאמר: אשמנו, בגדנו! אחרי שמעומק לבו עולה קול ומכריז: לא אשמתי! לא בגדתי!...

ועל אחת כמה וכמה מרגיש את עצמו ח'ם עובדיה נקי וטהור אחרי הטבילה. מנהגו מאז ומתמיד לטבול בערב יום הכפורים, כי עליו לברך מחר ברכת־כהנים, ולזה הוא לא נגש אף פעם בלי לזכך את גופו על ידי מי־מקוה.

איני יודע מה מרגישים הכהנים האחרים בשעה שעולים לברך; אבל ח'ם עובדיה, הרבה הרבה זמן לפני מעשה, חושב בדחילו ורחימו על הרגע הקדוש שבו יעמוד על הדוכן ויפרוש את כפיו לברך את העם. לא כהן עם־הארץ, העושה את תפקידו כמצות אנשים מלומדה, הוא ח'ם עובדיה שלנו. הוא קרא ושנה את דיני ברכת־כהנים ויודע כי גדולה אחריותו כלפי הקהל, וכי גויתו ונשמתו צריכות להתקדש בקדושתו של אהרן הכהן ברגע זה; וכי ברכתו צריכה להיות שלמה... הרבה הוא חושב למפרע ומרתת שמא ח"ו איזו תקלה תצא על ידו...

אבל, כשאך דרכו רגליו על מדרגות ארון־הקודש, ח'ם עובדיה אינו מפחד יותר. הוא לובש עוז והדר. ההברות של הברכה מצלצלות בפיו בניגון חזק ועמוק כנובעות, לא מהגרון, אלא מעומק הלב. ברגע זה, כשעיניו סגורות מתחת לטלית המכסה את פניו, ואצבעותיו נפרדות כדין לנגד מצחו, הוא מתנשא על כנפי־רוח ודמיונו מביא אותו לידי הזיה מוזרה. נדמה לו ברגע ההוא שעל ידו לא נמצאים רק אותם שנים או שלשה הכהנים שבבית הכנסת שלו; אלא הוא רואה, ממש הוא רואה, מימינו ומשמאלו שורה ארוכה עד אין סוף של בני אהרן הכהן המברכים בשעה זו עצמה בכל בתי הכנסיות שבעולם את עם ישראל כלו; והוא מתלהב ומלא שמחה וגאון על שזכה להיות חוליה אחת בשלשלת נפלאה זו אשר מתפשטת לאורך התבל ומושכת על בני ישראל את ברכות אביהם שבשמים...

לא. אין ספק. מחר ח'ם עובדיה יזכה בדינו ויזכה גם את הקהל הקדוש. ברכתו תהיה זכה וטהורה והשי"ת יתחשב אתה, אין שום סבה שלא יתחשב... בזכותה הוא יתן לכל היהודים פרנסה ובריאות... ולמברך עצמו גם כן יתן בודאי את משאלות־לבו, כמו שנתן בכל שנה ושנה. הלא אין לו, לח'ם עובדיה, להתרעם על האב הרחום; אותו המעט הנחוץ לו לפרנסתו העניק לו תמיד, וטיאה־סטריה היקרה

ידעה לעשות לו מזה מעדני־מלך. שני בנים ובת אחת הוא זכה כבר להשיא ולשמוח אתם, ומה יבקש עוד?... כן, השנה יש לו רק שאלה אחת כלפי השי"ת: חתן טוב לשרה, זאת בת־הזקונים שלו. והוא יתן, בלי ספק הוא יתן! נדוניה אין לה? ומה בכך? גם את הבכירה לקחו לו "קון לה קאמיזה די אינריב'ה", כלומר עם הכתונת שעל בשרה... אמת כי חתן טוב וותרן כזה לא נמצא בכל יום ושהיום הבחורים להוטים ביותר אחרי הנדן...

ופתאום... בלי שום מעבר והכנה עלה על דעתו רעיון שהחשיך את פניו. כבר בראש השנה עברו רעיון זה רגע כברק. כנראה שבעמקי נשמתו ובלי ידיעתו היה מקנן ומנקר יתוש זה, והנה ברגע אשר פחות מכל חשב עליו, נצנץ במוחו ומגר לארץ את בטחונו ואת שלות־לבו.

האם באמת בלב זך ונקי הוא יעמוד מחר לפני בית־דין של מעלה?... יודע ח'ם עובדיה שברגע שיכנס לבית־הכנסת הערב, כל מיודעיו יביטו עליו באהבה, יתקרבו ללחוץ את ידו ויברכו אותו מעומק־לב בברכה: תזכה לשנים רבות! אבל יש איש שיסב את פניו או יעשה את עצמו כשקוע בתוך ספרו; והאיש הזה הוא מי שהיה ידידו הטוב מקודם, טיאו יחזקאל.

מה קרה ביניהם? אומרים, ענין טראגי ביותר, דהיינו: מחלוקת מתוך התחרות בענין דירה באלול, זה משך הדירות בסלוניקו. כפי הנראה אשמים לא היו בעצם לא הוא ולא חברו, כי אם סרסור קטן־קומה ומלא ערמה, ושכנים אוהבי לשון־הרע שהוסיפו אש על המדורה. עברו שמועות על מלים מעליבות שאולי למעשה לא נאמרו. איך שהוא, שתי המשפחות, החיות זה שנים בידידות גמורה, נפרדו באופן קשה...

שבת משושו של ח'ם עובדיה! שלות נפשו הופרעה. זכר המאורע החריב את כל בטחון רוחו. כאיש אשר ביום־חג מוציא מארגזו בגד לבן יפה וחדש ומתכונן בשמחה ללבוש אותו, ולפתע הוא מגלה בו כתם דיו שחור ומכוער, ככה נפלו פניו של ח'ם עובדיה וקור ירד בעורקיו. איך יבא לפני אלהיו, ובלבו טינא נגד מי שהוא, או כשיש בלב מי שהוא טינא עליו? "עד שירצה את חברו" המשנה אומרת. הוא הנעלב בודאי, והוא גם הגדול בשנים; והוא גם למדן

יותר. האם הוא מוכרח ללכת לפיס את יחזקאל?... היה לא תהיה!

השתדל לקרא איזה פרק מהספר שלפניו. אחרי רגעים מועטים הוא סגר את הספר והתהלך הנה והנה. אם מי שהוא ראה אותו עכשיו, לא היה מכיר יותר את אותו ח'ם עובדיה שיצא לפני שעה מבית הטבילה וזמרה בפיו. באחרונה הוא נכנס אל המטבח ושאל בקצת רוגז לאשתו איפה סוף־סוף נמצאת שרה.

— תיכף היא תבא, השיבה עוד פעם טיאה־סטריה, מבלי להסב את פניה.

הוא נטה לכעוס על תשובה זו הנשנית כבר פעמים. אבל באותו הרגע צלצל השעון. שלש שעות! הוא זכר ששעת תפלת המנחה הגיעה. מלמל איזה מלים בין שניו ונכנס לחדר. לקח משם סדור, לבש את הג'ובי ויצא.

כששב מבית הכנסת לסעודת "התענית", עצבנותו לא היתה לו עוד. אבל בעיניו היה יגון חרישי, עצב מיואש לאין־מרפא. הוא לא מצא בבית לא את שרה ולא את טיאה־סטריה. גם השלחן לא היה ערוך עדיין. שאל את השכנות ואמרו כי יצאה לרגע. התפלא קצת על יציאה לא־רגילה זו, אבל חשב שאולי חסר דבר מה לסעודה.

הוא נכנס לחדרו. נוהג היה ללבוש בערב יום כפור אנטארי לבן של "שמאלאג'ה"[1] מרוצע קוים מזהבים, מיוחד לערב זה בלבד. בו ברגע שלבש את האנטארי הבהיר הזה, הוא היה כבר מרגיש את השראת הרוח של יום־הכפורים. קדושה, שלוה ובטחון היו אז יורדים לנפשו. והנה הפעם, אהה! אין זכר לאותה ההרגשה!

— לו יחזקאל היה בא הראשון!... או לו לפחות שלח להגיד כי מוכן הוא לשלום!

משפטים אלה היו מסובבים במוחו לאין מנוחה.

— אבל הוא לא יבא! גאה הוא... לדעתו, כנראה, אני הוא שמוכרח לפיסו...

והוא היה מרגיש שהנה, הפעם תפילת־כפור שלו תהיה פגומה.

מרוב צער ויאוש השמים לו מחנק, הוא יצא אל הגזוזטרא

1) בד דמשקאי בהיר ומוזהב.

לשאוף רוח. משם היו משקיפים מעל גגות הבתים כמעט על כל השכונה.

מה קרה פתאם לח'ם עובדיה? למה הפתיעה ורגז עוו את פניו? ולמה הוא ממהר ויוצא בחפזון אל הפרוזדור ומהפרוזדור כאלו הוא דולג על המדרגות, לתמהון השכנים?

בהשקיפו על פני הרחוב השני, מבטו נתקל בגזוזטרא של אחד הבתים. שם דירתו של יחזקאל, איש ריבו... ושם עיניו ראו את בתו ואשתו יושבות ומשוחחות עם בני המשפחה של יחזקאל!...

— הן הלכו והשפילו את עצמן, והשפילו גם אותי!... ללכת לבקש סליחה מהם אחרי שהעלבון בא מצדם, היאמן כי יסופר?... הוי, את שתיהן אני איסר, את שתיהן אני אנזוף בפני קהל ועדה... וליחזקאל הגאותן אני אגיד לו מה שראוי...

ככה היה ח'ם עובדיה ממלמל ומשנן לעצמו בלכתו, עוד יותר נכון, ברוצו אל הרחוב השני ופניו פני להבה.

אבל, במדה שהתקרב אל בית יחזקאל, הליכתו היתה נעשית יותר אטית, תנועותיו יותר שקטות, והבעת פניו כמו משתנית. אפשר לראות שהרגז נעלם מהן עכשיו. אדרבה, מוזר הדבר, ואולם, נדמה לנו, מתחת לגבות עיניו המקומטות מסתתרת בת־צחוק קלה. האם שמח הוא על אמתלא זו שנמצאה בהסח־הדעת להפגש עם ברפלוגתא שלו?

הנה הוא בא. הנה הוא סמוך לדלת ביתו של יחזקאל, שומעים על המרגות צעדים של אנשים יורדים; וקול אשתו הגיע לאזניו מאחורי הדלת, באמרה:

— דעתי היא כי אתה תחכה למטה אצל חנניה. אני אעלה ראשונה אצל בעלי ואכין אותו... ואחר־כך ארמוז לך לעלות.

וקולו של יחזקאל נשמע בענותו:

— איזה צורך לכל זה? אם נחוץ להגיד לו שאני טעיתי, אני אגיד את זה. הלא הוא יותר גדול ממני בשנים ותלמיד חכם. ושנית, אני לא אחריב את אושר בני בגלל דבר קטן כזה.

הם היו יוצאים ופתאם הופיע ח'ם עובדיה.

— ה — ה! "סיניור דיל מונדו"[1]! צעק ח'ם עובדיה. האם את היא סטריה העושה לי את זה?...

1) רבונו של עולם!

עוברים אחדים עמדו בשמעם את געַרתו של ח'ם עובדיה, אז יחזקאל נגש ואמר:

– אסי־ביב'ה[1] ח'ם עובדיה, הכנס! מה שיש לנו להגיד איש לאחיו, נגיד אותו בפנים הבית ולא ברחוב.

נכנסו ועלו אל הקומה השניה. ח'ם עובדיה, כשגבות עיניו מקומטות, נכנס אל החדר. כל המשפחה דיתה שם, תשומרת לבו של ח'ם עובדיה עוררה העובדה שבתו שרה היתה מתלחשת בפנה עם יעקב, בנו בכורו של יחזקאל, ונדמה לו אפילו,—אולי טעה, כי מבולבל היה יותר מדי,—כי היא הסירה בחפזון את ידה מתוך ידו של הבחור כשאביה נכנס. יחזקאל דבר הראשון:

– אתה יודע, עובדיה, הנשים פחדניות גדולות הן. בתך ואשתך ואשתי ובנותי עשו כלן קשר להביא אותנו לידי התפיסות, מאז הבקר הן מתלחשות, הולכות ושבות מפה לשם ומשם לפה, ומכינות את הדבר כאלו דבר גדול נפל בינינו שאין לו תקנה, וכאלו ילדים קטנים אנחנו שנשאר ברוגז ביום קדוש זה... מה קרה פה? סרסור ערום סכסך אותנו, או אולי אני התנהגתי בהלות ראש... או אתה הוצאת עלי פסק־דין חריף יותר־מדי... איך שיהיה, אם אני טעיתי, אני מבקש ממך מחילה, סליחה וכפרה.

מה לענות לזה? הלוא ידענו את ח'ם עובדיה ואת ערמתו. האם לא בכונה זו הוא בא להנה? הנה הוא עושה תנועה כמתר על רוגזו הגדול מתוך רחמים על יחזקאל העלוב. הנה הוא מושיט את ידו באין אמר ודברים לרעו הישן. ובן רגע כל הכעס והמשטמה נשכחים. והמשפחה כלה של יחזקאל, ובראשה בנו יעקב, בחור חמד זה, באים לנשק את ידו של "הדוד ח'ם עובדיה" ולקבל ממנו ברכת חתימה טובה...

* * *

ועכשיו, לך אכול בשמחה את לחמך, ח'ם עובדיה, והכן את עצמך בשלות־נפש לקראת היום הגדול אשר לאנשים מסוגך אינו איום כלל וכלל, כי רצה האלהים את מעשיך; ותפלתך תהיה שלמה כפעם בפעם; וברכת־כהנים שלך בלי פגימה תעלה למרומים, אל אבי־הברכות. עוד היום זכית בדינך ואם איני טועה, משאלת לבך היחידה בשנה זו כבר מלאה למפרע...

1) כה יחיה!

על יד הגשר*)

טיאו־בכור הירירה, התופר אלה־טורקה[1], יושב על ה״סופה״[2] התופש חצי־החדר, כשברכיו מקופלות תחתיו, לפניו, על המרבד השחור המרוצע קוים אדומים רחבים, שטוח בד־צבעונים וטיאו בכור, גבו קצת כפוף, גוזר בו לאורך ולרוחב בעזרת המספרים הגדולים שבידו, גבות־עיניו הלבנות העבות קמוטות אולי מתוך התעמקות בעבודתו, ואולי מתוך עגמת־נפש לאין מרפא, ההנחה האחרונה מתקבלת יותר על הלב אם נסתכל היטב בפני החיט השומרים, בעור הלחיים והמצח, רעננות יחסית של בן החמשים בעוד ששערות הראש והזקן הלבינו כמעט לגמרי.

כשנושא המכתבים של הפוסטה הצרפתית, בחור דק וגבוה בעל קסקט צבאי וילקוט של עור על צדו, נכנס פתאום אל החדר, טיאו בכור הרים ראשו בתמהון; וכשהלז מסר לו מעטפה רשומה באחריות ובקשו לחתום על הקבלה, הפתעתו היתה כה גדולה שהוא זכר, רק אחרי שהצעיר נעלם, כי מן הנמוס היה לתת לפקטור לפחות שני מטליק על טרחתו.

למשך רגעים אחדים המכתב נשאר מונח על הבד של האנטארי, טיאו בכור התבונן במעטפה הסגורה מבלי לשלוח יד לפתוח אותה.

---

*) הרעיון היסודי שבספור זה—המשבר הטרגי בנפש צעיר יהודי ברגע ההתנגשות בין קסם ההתבוללות וקשר המסורת—מושאל הוא מאחד מספורי לאופולד קומפרט בספרו ״מחזות מחיי יהודי בוהמיה״; אבל השפעת מעשה אוטנטי שאירע במשפחה ידועה לי היטב, המטביעה לדעתי חותם אמת מורגשת על ספורי, ופרטי העלילה ומסגרת המעשה השונים תכלית שנוי מאלה של הסופר האוסטרי המהולל, באותה המדה ששונים חיי הגיטו מחיי סלוניקו העבריה, נותנים לי הרשות המלאה להאמין כי לא יאשימו אותי בחסוי ספרותי גרידה.

(המחבר)

1) חיט למלבושים מזרחיים.

2) החלק הגבוה שבחדר בבתים התורכיים המהוה כמין ספה רחבה מאד הבנויה לרוחב כל החדר.

עכשיו הפתעתו חלפה. יודע הוא מצד מי המכתב. גבות־עיניו התקמטו עוד יותר והוא שקע בהרהורים.

זכרון מלפני שתים־עשרה שנה עולה על לבו, ביום לוותו אל האניה את שלמה בנו, נער בן שמונה־עשרה, הנוסע ללמוד גזירה ולעשות חיים בפריז. על החוף, ברגע שהנער עמד לרדת אל הסירה, נשאה האם המסכנה קולה בבכי בלתי פוסק ובהתרפקה על זרועותיו אמרה לו:

— שלמה, מי קירידו, מי אלמה!... אל נא תשכח אותנו!...

והוא, טיאו בכור, בהבליגו על דמעותיו, שם לו בכיס מעילו ספר קטן ואמר לו:

— ראה, שלמה'ניקו, אל תשכח את ה"ג'ודזמו"! ...זכור כי למדתיך להיות יהודי כשר ועובד־אלוקים, בארץ הזרה הגדולה אל תזניח את תורתנו. שמתי לך במלתחה טלית ותפלין כדי שתתפלל יום־יום. והנה לך ספר תהלים גם כן בכדי שבשבתות תקרא בקולך הנעים מזמורים אחדים כמו שנהגנו...

והוא, הילד האהוב, כשקולו נחנק מהתרגשות, ענה לשניהם יחד בהרימו את ימינו כאלו נשבע:

— לא, לא אשכח אתכם! לא אשכח כלום... וכשאשוב גדול ועשיר, אז תראו שהנני עדיין אותו שלמה של ימי הילדות!

...אבל הוא שקר; את שבועתו הוא חלל!...

במשך שנה אחת נתקבלו ממנו מכתבים בשפע. מכתבים אלה היו שופעים חבה למשפחה, להורים היקרים, להאחות האהובה, ל"מושיקו" התינוק הרך, אחיו הקטן שהוא נשא על זרועותיו בנכר, בעיר הענקית, בסביבה של האנשים הזרים, היה הוא מתגעגע על יפי השבת של עיר־מולדתו, על הקידוש של אבא, על חיי התמימות ופשטות של סלוניקו. הוא היה מביע את צערו הגדול על שהכרח לעבוד ביום השבת כי בפריז, אשר יום המנוחה בו הוא יום ראשון ולא אחר, מן הנמנע היה לו למצא עבודה מבלי להשתעבד אל החוק הכללי; אבל הוא היה מבטיח שאם יעזר לו אלהים ויסתדר על חשבונו, הוא יהיה המחדש חדוש בפריז המופקרת ויסגור את בית־מלאכתו בשבת להבליט בגאוה את יהדותו. ואגב מכתבים אלו

שמלאו חדוה את האב, הוא שלח מפעם בפעם גם שיקים קטנים, מתנה מצדו לאמו היקרה, לאחותו ולתינוק.

ולפתע, המכתבים החלו הלוך וחסור, והרגש שמלא אותם הלך הלוך והתקרר... שנוי זה התבאר לטיאו בכור כשמפי אחד הסוחרים ממכיריו ששב מפריז, נודע לו שבנו עובד ומרויח יפה, שהוא למד גזירה בבית הספר לשעורי ערב לזה, וגם נתקבל בתור עוזר ראשי לחיט משובח... אבל שביחד עם הצלחתו, רוח חדשה נכנסה בו; הסוחר ספר לו על התרועעותו לחברה של בחורים פורצי־עול ורודפי תענוגות בשרים, על הנהגותו כגוי גמור... טיאו בכור הזדעזע וכתב לשלמה; בארבעה דפים מלאי־תוכחה הביע הוא את התמרמרותו על השמועות ששמע, הזכיר לו את הבטחתו החגיגית ודרש ממנו בכל תקף להיטיב את דרכו.

ההרגיז המכתב הזה את הבחור? לא ידוע. על כל פנים מאז פסקו מכתביו לגמרי. האב כתב שוב, הפעם בלי לחזור על תוכחותיו. המכתב, מובטח באחריות, חזר לו ועליו מסומן בעפרון אדום: "לא נמצא בהאדריסה שעל המעטפה". מלא תמהון על שבנו החליף את מעונו ולא הודיע להם, הוא כתב שוב ואת המכתב הוא שלח הפעם לבני מכירו הסוחר היושבים בפריז, עם בקשה לחפש את הצעיר ולמסרו לו. מכתב זה המלא אהבה וריך היה מסיים במלים אלו:

"שלמה יקירי, שמעתי שהאל הצליח דרכך. יהי רצון שתגדל ותשגשג עוד יותר... יהי לך אשר לך; תודה לאל יתברך, אני מרויח די פרנסת המשפחה, לכן אין אני ואמך דורשים ואין אנו רוצים שתשלח לנו מיגיע־כפיך, אבל על מכתב ממך לא נותר. ולמה לך למנוע ממנו את הנחמה הזאת?... וכשתקדיש שעה לשבוע לכתוב לנו, אז גם זכרון־נעוריך יעלה על לבך, וזכרת כי בן אתה ליהודים כשרים וכי עליך החובה לא לסור מדרכם עד כמה שאפשר לך בנכר. ואז כל קסמי העיר הזרה ותעתועיה לא יוכלו לך..."

שבועים אחרי זה נודע לו שבני הסוחר פגשו את שלמה ברחובות פריז, מסרו לו את המכתב ובקשו ממנו להודיע את הכתובת החדשה שלו. לתמהונם, הבחור השתמט מזה בקרירות בהודיעו סתם שהוא יכתוב ישר למשפחתו.

למעשה הוא לא כתב... האם המסכנה כלו עיניה מיחל לפ׳קטור הדואר הצרפתי והתמוגגה בדמעות־געגועים. למרות תחנוניה, האב לא רצה לכתוב יותר. יאוש ורגז הובישו את עיניו, קמטו את גבותיו.

הוא נמנע מהזכיר את שם בנו כאלו שכח אותו. ובכל זאת יש שהוא היה פתאום קם באמצע העבודה, עוזב את המספרים, לובש את הקירים שלו, לוקח את מקלו בידו והולך כעובר לפי־תומו לפני בית־מסחרו של מכירו אשר בנים לו בפריז ועסקים לו שם, נכנס עמו בשיחה ומשתדל להציל מפיו ידיעות אודות בנו. באופן זה נודע לו פעם ששלמה, הנקרא עכשיו "ארנסט", נמצא בקו הבריאות ורק הולך ומתרחק מבני עירו היושבים בפריז עד כדי־כך ששמו יצא בתור מתבולל גמור וגאה־רוח. "הילד בריא", זאת הבשורה שהוא היה זורק בשובו להאם העגומה ברחמו עליה, ויותר לא הגיד.

עברו מאז שנים רבות. לטיאו־בכור נודע פעם ששלמה נסע מפריז לאחת מערי השדה, שהוא היה שם מנהל בית־חרושת למלבושים, ושרק לפעמים רחוקות היה בא לפריז מבלי שיתרועע שם עם מי שהוא מהיהודים.

שנים של יגון ודלות עברו על המשפחה. מקור פרנסתו של טיאו־בכור הלך הלוך והדלל, כהלוך והתמעט מספר האנשים והנשים הלובשים "אלה־טורפה". החיטים "אלה־פ'ראנקה" ידיהם היו מלאי־עבודה, כי בין הדור החדש מעטים מאד לבשו כעת את הג'ובי ואת האנטארי המנומר. בימי עניו עלתה בלי משים על לב טיאו־בכור המחשבה שלו: בנו היה חוזר עתה עם הדיפלומה של חיט פריזאי מהאפנה האחרונה, כל המשפחה היתה נצולה. אבל זה היה רק רגע. לא, מיד בן סורר ומורה הוא לא ידרוש שום סעד. כשהגיע הזמן להשיא את בתו, בימים שלא מצא ידו לתת לחתנו את אותן הלירות המעטות שהתחיב, גם אז לא הסכים להצעת אשתו לפנות לעזרה לבנם. וכשפעם בבואו הביתה מצא שם את בן השכן יושב וכותב מפי טיאה־שמחולה מכתב לשלמה על זה, כעס נורא תקף אותו. את המכתב הוא קרע לגזרים ואת הצעיר גרש ממש מהבית.

והנה היום, כעבור שתים־עשרה שנה, הוא מקבל "ממנו" מכתב. רגע מתעורר חשש בקרבו לקרוע את המכתב מבלי לקרא אותו... ואולם רגשות אחרים תוקפים אותו. זכרונות יותר קדומים עוברים לפניו ומשקיטים לאט לאט את כעסו. הוא רואה בדמיונו את בנו כמו שהיה לפני נסיעתו פריזה. הוא רואה את שלמה'ניקו ההולך אתו לבית־הכנסת עם אור הבקר; את שלמה'ניקו השר בקול דק וכה נעים בלילות השבת את הפזמונים ששמע משכנם "החכם"; את שלמה'ניקו

הנושא על זרועותיו באהבה את אחיו הקטן ומישן אותו עם "בקשות" נוגות וערבות: "אודה לאל לבב חוקר, ברן יחד כוכבי בקר", או "ידיד נפש אב הרחמן"... ומין תקוה מוזרה מתעוררת בקרבו למצוא שוב במכתב שלפניו את שלמה'ניקו נשכח זה מימים עברו.

המכתב הכיל שורות אחדות ובשורה בו. אבל כמה קר!

"הורי היקרים!

"תסלחו לי אם במשך שנים לא כתבתי לכם ולא שלחתי כסף. הסבות הן שונות וארוכות ולא המקום לפרטן. עכשיו עבודתי וכשרונותי הביאו אותי למצב איתן ומבוסס. בעוד איזה ימים אלך לבקר אתכם, אבלה אצלכם ימים אחדים ואוציא אתכם מדלותכם. אל תודיעו לאיש על דברבואי. אני מחבק אתכם ואת אחותי היקרה, ואת "מושיקו" שבודאי הוא בחור כמעט. להתראות בקרוב.

ארנסט

זרועותיו של החיט נפלו. לא, הוא אינו שמח... זה שיבוא בעוד ימים אחדים אינו שלמה'ניקו שלו. המכתב הזה מעיד עליו כמאה עדים.

* * *

ובכל זאת כשבליל כל־חמירא נכנס פתאם אליהם, אל חדרם הדל המואר מנורת נפט, גבר צעיר בן שלשים לבוש הדר עם כובע חצי־צילינדר לראשו, וכשטיאה־שמחולה, בהרגשת האם הדקה, הכירה אותו תיכף למרות השנוי העצום, והתנפלה על צוארו בקריאה כמעט פראית, אז גם לב האב נתר ממקומו. וכשהאם הרפתה ממנו הוא שם את שתי ידיו על כתפיו של הבחור הגדול היפה, התבונן אליו, דבר מה ידוע הזכיר לו בפני הגבר את הילד אשר אהב, והלחיצה שהוא לחץ אותו בין זרועותיו היתה לא פחות חזקה ומחניקה מזו של אשתו.

— ולאה, איפה היא? שאל האורח כעבור איזה רגעים.

אמו לא השיבה לו תיכף. בהערצה אין גבול היא היתה מבטת אל פני בנה המפיקים גאון, אל שפמו המסולסל, אל ידיו העדינות הלבנות, אל קומתו הגבוהה, אל מלבושיו המהודרים, והיא אמרה לו:

— האח בני! כמה גדלת ויפית! האם דבר אפשרי היה שאתה, כה טוב ואוהב, תשכח את אביך ואת אמך? לא, הנה אתה רואה, בכור, הוסיפה בפנותה אל בעלה, האם לא אמרתי לך כי שלמה'ניקו

שלנו ישוב באחד הימים?... הנה הוא שב, והוא לא יעזוב אותנו עוד, לעולם הוא לא יעזבנו יותר!

בת־צחוק דקה עברה בין שפתותיו של האורח בשמעו את השם שלמה־ניקו. אבל דבריה האחרונים של אמו לא נעמו לו והוא הפסיק אותה בשנותו את שאלתו:

— היכן לאה?

הוא היה מעיף עין סביבותיו. בכל, ברהיטי החדר, בכלים ובמלבושים היתה נראית ובולטת עניות עמוקה. עיני הוריו שניצוצן כבה, שערותיהם שהלבינו בלא־עת, העידו על מצוקה ועגמת־נפש. תו־הצרות והדלות הופיע בפרט בבגדיו המטולאים ובפניו הרזים של אחיו הקטן משה, שהיה כעת בן ארבע־עשרה ומתוך היותו צנום נראה כבן עשר. עיניו השחורות של הילד הביטו בהכנעה ובבישנות אל פני שלמה כאלו לא רצה להאמין ש"מוסיו" הדור בלבושו זה אחיו הוא. מבט נכנע זה עורר קצת מוסר־כליות בבחור.

— לאה? השיבה האם. היא כבר נשואה. לפני שש שנים השאנו אותה והיא גם אם לארבעה ילדים... בעלה הוא אברהם טולדאנו, חברך בתלמוד־התורה, אחיה של מרימיקה, התזכור אותה?... אבל הוא סובל כמונו ועוד יותר ממנו בשביל פרנסתו...

והיא הוסיפה: כשתראה אותה לא תכיר את לאה שלנו, כה רזה היא כעת...

בינתים האב, בלוית בנו הקטן הנושא אחריו נר דולק, התחיל לחפש בכל פנות הבית בבטאו פסוקים אחדים. הצעיר הביט בתמהון מבלי להבין בתחלה; אבל כשבסוף עלה על דעתו פשר דבר, כלומר שזה היה הטקס הישן של בעור־חמץ, בת־צחוק של לגלוג ובטול הופיעה על שפתיו. בו ברגע הסב אביו את ראשו ומבטו פגע בבת־צחוק זו; השמחה שעל פני האב הופרה, וגבות־עיניו התקמטו. הוא לא בטא מלה; הלך לשבת על ה"סופה", קפל את רגליו תחתיו ופתח ספר.

מבט תלונה חרישית זו לא נעלם מארנסט; אולי עלה על זכרונו המכתב של תוכחה שקבל אז מאביו בהתחלת שכרונו לחיי חחפש של פריז. הזקן חושב כנראה אותו לתינוק שאפשר לנזוף בו. רגע, עיניו נוצצו בזעם. נעור בו החשק להזכיר במלים אחדות ליהודי עלוב זה שעברו לבלי שוב ימי ההכנעה של הילדות, ושהוא גבר

חפשי ואירופי גאה כעת. אבל הוא התאפק בהעלותו על דעתו כי עוד מעט ויעזב את העיר הזאת ואת הסביבה החשובה.

* * *

לעולם הוא יעזוב אותה. כלה ונחרצה היא מאתו. הלא רק רגע של חולשה רומנטית היתה מצדו התשוקה הפתאומית הזאת לבוא לקחרת מעין ברכרת פרדה "אינקונייטו" מעיר מולדתו וממשפחתו בטרם יעבור את הגשר אשר יפריד בינו ובינם לעולמים.

באפלת הלילה, בחדר הצר אשר שם ישן על יד הקיר שכנגד אחיו הקטן ונשימת הילד השקטה הגיעה לאזניו, התהפך שלמה־ארנסט על מזרונו הקשה ושנתו נדדה משפע זכרונות. אך לא ימי הילדות עוברים לנגד עיני רוחו בחדר זה שהיה פעם חדרו; עבר יותר קרוב תופש בקסמו את חושיו, וכמו על יריעת ראי־נע עוברים לפניו מחזות מחייו בעיר הצרפתית המלאה כמרים וכנסיות, תקופת ההקדמה למעבר הגדול שהוא מתכונן אליו, ההכנה לשנוי העצום שעומד לבוא בחייו.

הדבר התחיל לפני שש שנים, כאשר קרא באחד מעתוני הבקר את המודעה מצד פבריקנט לחליפות־גבר בעיר טרואה, המחפש לו חיט־גוזר לבית־החרשת שלו. עם הרכבת הראשונה הוא נסע. הילד הסלוניקאי הכחוש אשר הגיע לפריז לפני שש שנים, היה עתה בחור מפותח בכל אבריו, עם לחיים מלאות, ומרץ ורצון כביר שופעים מכל אישיותו. בפגישה הראשונה, עם התעודה של בית־הספר לגזירה שבידו, עם מכתב המלצה של התופר "אלה־מוד" אשר אצלו עבד, בפרט בקומתו הזקופה, בפניו הצעירים היפים, ובעיניו השחורות החודרות ומבטאו הפריזאי בלי פגימה, ארנסט היריה, עשה רשם של אידלגו ספרדי צעיר, בן משפחה רמה שירדה מנכסיה מבלי להפטיד מאצילותה. אולי לא מעט עזרה להתמנותו נוכחותה, של איזבלה היפה־פיה בת האדון דו־פרניי בעל בית־החרשת, שהיתה בו ברגע במשרד ושנשאה תיכף עין חסד אל הבחור הנאה, הזוקף גזרתו "כתפוח בעצי היער" בין מתחריו אשר על פי מקרה היו לא מחוננים כמוהו מהאם־הטבע.

כשאחר־כך נודע לבעל־הבית, לא על ידי ארנסט כמובן אלא בעקיפין, כי ה"מטר־קופור" שלו הוא יהודי, כבר היה מאוחר.

התועלת הגדולה שהיה מביא לו הבחור הכריעו אצלו את הכף לעומת המשפטים הקדומים אשר כח גדול להם בעיר שמרנית כמו טרואה, כי בצעיר זה הבא מהמזרח העצל, התגלו כחות מפליאים של מנהל ומסדר עסקים באמת־מדה גדולה, תפישה מהירה, טביעות־עין שלא החטיאה את המטרה ומעוף מודרני. ההתפתחות שקבל בית החרשת שלו הודות לטוב טעמו של ארנסט בגזירה ובבחירת האסורטמנט, וגם הודות לכשרונותיו במציאת השוקים לאכספורט, חסנו את בעל הבית המשמר גם נגד לעג ולעז הסביבה; עד שבאחרונה בעיר חדלו מלתקוף אותו על בחירתו זו, ובא יום וצעירות טרואה, בנות כשרות לקטולים נאמנים, התחילו להתחרות ביניהן מי תרקד ראשונה עם הבחור הטרזן להפליא, בעל העינים השחורות, אשר שום דבר בו לא הבליט את מוצאו השנוא.

אבל עלמה אחת הלכה הלוך וכבוש את לב ארנסט עד בלי השאיר מקום פנוי לפלירטים. זאת היתה בתו של בעל בית החרשת, הבלונדינית איזבלה אשר esprit צרפתי נוצץ התאחד בה עם יופי משכר את החושים. זמן רב הביט הוא עליה מרחוק כהעריץ אלילה, עד שנוכח שהנערה לא היתה לגמרי אדישה לו. עלומיו התקחו אז כאש שלהבת. הוא לא הביט יותר אל המרחק שבינו ובין בת תעשין עשיר, קטולי אדוק. הוא העיז לפנות לאדונו באחת משעות הטובות שלו, הסביר לו את גודל אהבתו לאיזבלה ובדמעות בעיניו בקש שיתן לו אותה לאשה, כי בלעדיה חייו אינם חיים.

האדון דו־פרניי קמט את גבות עיניו. אמת, הבחור העובד אתו זה שש שנים היה יד־ימינו בעסק. הנהלת בתי המלאכה שלו המוגדלים, עם מאה וחמשים פועליהם, היתה כלה בידי ארנסט; וקשה לדעת מה תהיינה בשביל העסק תוצאות היאוש המר שיתקוף את הבחור במקרה של אכזבת אהבתו ותקוותיו. גם לא נעלמה ממנו נטית בתו, אם כי ידע כי איזבלה אדוקה לא פחות ממנו ומאמה והיא היתה שוקלת עשר פעמים בטרם שתחליט להנשא ליהודי. על כל פנים ההצעה היתה נועזה בפרט בעיר קטולית זו. הוא השיב בקרירות כי עליו להתעמק חשוב על הדבר, להועץ עם בתו ומשפחתו, בפרט עם חכומר בן־דודו האב דו־פרניי. אחרי ימים אחדים שנראו לבחור כנצחיים, ושבהם לא הצליח למרות כל תחבולותיו להפגש ביחידות עם אהובת־נפשו, הזמין האדון דו־פרניי את ארנסט אצלו ובקול

חגיגי הודיע לו שאיזבלה תהיה לו לאשה בתנאי אחד, שבודאי אין בעיני הבחור שום חשיבות בו לעומת אהבתו לאיזבלה והכבוד להכנס למשפחה כה נשאה: המרת דת־אבותיו בדת הקטולית שהיא, כידוע, האמונה האמתית.

תשובה זו עשתה רשם אי־נעים על הבחור. כיצד? בדור ההשכלה הנוכחי יש עדיין בני אדם המיחסים לאמונה חשיבות עד כדי עשות ממנה מכשול לאשרם של זוג נאהבים? הוא עצמו הלא השליך אחרי גוו כל מצוה וכל רגש דתי יהודי; במה הוא נבדל מהם? ומה יתן ומה יוסיף לו ההטבלה במים קדושים? הוא חשב למצוא באיזבלה עצמה בעלת־ברית שתעזור לו לדחות דרישה זו שהיתה אנטיפתית לו מבלי שיבין בעצמו הסבה. אבל איזבלה היתה באותה המסבה ולא רק שתקה כמודה בדברי אביה, אלא מתוך עיניה הוא קרא ברור את גזר־דינו המחלט.

רגע עברתהו סופת זכרונות. בפעם הראשונה מזה עשר שנים זכר הבחור את לילות השבת בחדר המשפחה המואר באור צנוע של שני פמוטים, סביב השלחן המכוסה מפה לבנה כסמל של תם ופשטות. לפני עיני רוחו עמדה תמונה של ילד גמיש, תמונתו הוא, היושב בין הוריו ובקולו הנעים שר לפניהם את "שיר השירים" עם המנגינה המזרחית העתיקה, כה הלבבית... גם הערב ליל שבת הוא... אבל, יושב הוא כעת בפני שלחן מעדנים, לאור נברשות הגז המזהירות כשמש וכוסות השמפניה מעורות את עיניו באלפי ניצוצותיהן. לימינו עלמה דקת־הגזרה, מלובשה משי שקוף עם זרועותיה וכתפותיה הלבנות כשלג חשופות, המרהיבה אותו בעיניה; סביבו אנשים בבגדי־הדר מבחירי קרתא... האם כל זה אפשר להזניח בעד זכרונות ילדות?... מלה אחת, רק מלה מפיו דיה להכניס אותו אל תוך משפחה מיוחסה, למשוך אל חיקו את הנערה המקסימה הזאת, להבטיח את עתידו לעולמים. מלחמה קצרה בנפשו, והכל נגמר, הוא בטא את המלה ההיא, ואז ראש המשפחה קם ואמר:

— קרובי וידידי! אחרי שהודעתי לכם על בקשתו של מר ארנסט הירירה, מנהל בית־החרשת שלי, עלי להודיע לכם גם את תוצאות השיחה ההחלטית שהיתה בינינו, בכדי לקבל את יד איזבלה בתי, שאני ואשתי מסכימים לתת לו חלף אהבתו לה ונאמנותו לעניני, האדון ארנסט הירירה מותר על שגיאות דת אבותיו והוא מוכן

לקבל את אמונתנו הקטולית, דת הצדק. חגיגת הטבילה תהיה בימים הקרובים.

ובתוך הרעש של מחיאת כפים והברכות, הבחור חבק את ארוסתו.

אולם, עם כל שמחתו הגדולה, עצב דק היה לוחץ את לב ארנסט, אולי רק מוסר־כליות היה זה לזכר הוריו הנמוקים שם בעניים ובצרת־לבם בשעה שהוא מתעלס פה באהבים ונשא על מרומי ההצלחה. אולי גם געגועים תקפו אותו על הסביבה החמימה ששם גדל. למחרת הערב ההוא בקש ארנסט מחותנו וממי שעתידה להיות אשתו, הרשות לנסוע לפני המרת־דתו אל סלוניקו לראות בפעם האחרונה את עיר מולדתו, את הוריו ואת אחיו ולהיטיב את מצבם כדי שיוכל לחיות אחר כך באשרו בלי דאגה ובלי מוסר־הכליות. סכום של חמשים אלף פרנק היה לו, פרי חסכונו במשך שתים־עשרה שנות עבודתו. הוא תאר לעצמו את שמחתם לרגלי בואו ובפרט ברגע שימסור לידם סכום זה העצום לפי הערך, אשר יוציא אותם מדלותם. הוא הגיד לעצמו מראש שהעלובים האלה לא יתחקו אפילו על מעשיו או יעלימו עין מהם תמורת ההצלה שהביא להם. ואחרי נסיעה של חובה זו, הוא ישוב לטרואה ולעולמים לא יראה עוד את עיר מולדתו ואת בני משפחתו.

ואז הוא כתב להוריו אותו המכתב שידענו.

ועכשיו מתוך נדודי שנה, ארנסט מתחרט כבר על בואו. הוא מרגיש שלא הכל פה כמו שתאר. בזקן עלוב זה, בהבעת פניו, בעיניו הכבויות אשר בהן ניצוץ מתלקח לרגעים, הוא רואה דבר מה זועם ומוכיח, רצון שיכול להתנגש עם רצונו. הוא אינו מפחד מתוכחות, ואפילו להתנגשות הוא יכול להכין את עצמו; הוא רגיל לפקד, להשפיע ולא לצית ולהכנע; ואיש־קרב הוא מעודו ולא רבים יכולים לעמוד בפני כח־מבטו. אבל לא נעים לו להפרד לנצח מהם בתוך אוירה של מלחמה. הוא חלם על ימים של הערצה אלילית מצד הוריו, על דמעות שליש ועל תחנונים; הוא תאר לעצמו למפרע את הרגע החגיגי כשהוא ימסור להם את המתנה שהביא בתוך ארנקו, פיוס הגון שבכחו להשקיט את געגועיהם ולהמתיק את צער הפרידה. אלפים וחמש מאות נפליונים, זה סכום שלא חלמו עליהם עניים אלה; זה היה מספיק להיטיב את מצב אחותו, להבטיח עתיד לאחיו,

לכלכלת ימיהם האחרונים של הוריו; זה היה משתיק את כל תלונותיהם על התרחקותו ואפילו על השתמדותו כשהבשורה היתה מגיעה עדיהם. וגם לעצמו הוא היה מבטיח ככה את מנוחת הנפש שם בתוך חיי העושר והאושר, ותולעת מוסר־הכליות לא היתה באה לחסול את לבו... ובכל זאת, למה הוא בא? נוח היה לו לשלוח את זה על ידי הפוסטה. הוא היה מפטר את עצמו מהרבה אי־נעימות.

אבל האם באמת יש לפחד מדבר מה? לשוא הוא רוצה להסיק, מתוך תנועת־פנים רגעית של הזקן, אפשרויות של התנגשויות לעתיד. הכסף יסדר את הכל, יישר לפניו את הדרך לשלום, יביא על הפנים הזועמים בת־צחוק עדינה...

ומתוך בטחון בכח הזהובים שבארנקו, נרדם ארנסט סוף סוף במטתו.

* * *

בכדי להפטר מבקוריהם של גרי השכונה הסקרנים אשר נודע להם על דבר שיבת בנו של החיט, ארנסט השכים למחרת ויצא מהבית. הוא רצה גם לראות את השנויים שנתהוו בעיר מולדתו מאז נסע.

הבנינים החדשים הגדולים שהוקמו במקום הבתים הרעועים שלעבר, הויטרינות המפוארות המעידות על חיי מסחר בצורה חדישה, והאנשים הלובשים אירופית אשר חלק גדול מהם עזב את התרבוש וחבש לראשו כובע, לא ענינו אותו. הוא ראה בכל אלה חקוי פרטנציוזי, כמעט קריקטורי, מפריז "שלו" אשר טוב־טעמה לא נתן להחקות. אבל כשהוא נכנס אל רחובות השוק היהודי, הוא נתקל בתנועה אחרת שבעל כרחו משכה את עיניו.

ערב חג הפסח היה. בשערי החנויות, במדרכות, על הארץ השתטחו טנאים ותבות של כלי־מטבח וזכוכית, של מפיות, בד, תרבושים וכובעים, של ספרי־הגדה, בצד סלסלות וספסלים מלאי מצות שטוחות ודקות וגם מצות־יין[1]. פירות וירקות אשר ביניהם בלטו ערמות של חסה וכרפס לסדר. המוכרים היו מכריזים בקולי־קולות ובמנגינה ערבה לאוזן על סחורותיהם עם פסוקי־הגדה

1) מין עוגות־מצות עגולות בצורת גלגלים עשויות מסולת מעורב ביין ושמן, שנוהגים לאפות בסלוניקו ובערים אחדות של תורכיה.

וחרוזים שהיו מזכירים בכל רגע את הפסח. המוני אנשים עברו מאחד המוכרים אל משנהו בחפזון, עמדו רגע על המקח, הרבה פחות מהרגיל, בררו, מלאו את סליהם בפירות ובחסה, או טלטלו תחת בית־שחים בקבוקי יין וכלים, והזדרזו הביתה בכבד־ראש שהיה בו גם מעין שביעת־רצון על חובה שנמלאה. ולא רק אנשים הנראים כאמידים, אלא אף בני אדם עלובים בסחבותיהם, עברו הם וילדיהם כשידיהם מלאות חפצים ומזונות, ופניהם הפיקו חשיבות והכרת־ערך.

מחזה זה שראה כמה פעמים בימי ילדותו, נראה עתה כחדש לשלמה. הוא השוה אותו למראה ה"אל" הפריזאים או אל השוק תחת כפת־השמים של טרואה בערב חג־הלדה. הוא שאל את עצמו אם ראה שם אותו הרגש המרוכז, אותה ההתכוננות של יום־טוב הבולטת מהתנועות ומכבד־הראש שבו עושים יהודים אלה את קניותיהם, כאלו לא למלאות את הקיבה הם מתכונים, אלא לפולחן מיוחד. בודאי, אמר הוא לעצמו, הקנאות הדתית היא פה יותר חזקה משם עד שהם מקדשים אפילו את האכילה.

* * *

ובכל זאת "הקנאות הדתית" של בני עירו עשתה על הבחור רשם מיוחד ועמוק בליל הפסח. אביו קרא אותו ללכת לבית הכנסת; קצת לרגלי בקשת אמו וקצת מתוך סקרנות, הוא נלוה לו. בבית התפלה הצנוע, בלי נרות של שעוה ובלי פסנתר, אפילו בלי מקהלה, עם החזן הזקן המנעים כמה שיכל את קולו הצרוד, היה רוח חג נפלא מרחף באויר הבית וממלא אותו. כי הרוח הזה לא בקשוטים ובהדר הבנין נראה; הוא היה על הפנים, על פני היהודים האלה אשר עיניהם נוצצו מתוך שמחה פנימית. והרשם הגיע לפסגת גבהו כשבסוף תפלת־מעריב התחילה קריאת ההלל, או יותר נכון, שאגת ההלל... כי כל הקהל העומד על רגליו, מתוך התחרות מתגברת וערבוביה מדהימה של קולות, היה שר ביחד באי־סדר את מזמורי השבח הגדול, ועוד יותר גבה הקול וגדלה המהומה בהתחלת כל מזמור חדש, כאלו כל יהודי, בעמדו זקוף ומבליט את חזהו, היה שואב מעומק ריאתו כח־נשימה חדש בכדי להגביר על קול שכניו את רעם התפרצות שמחת־לבו ותשבחותיו לאל הטוב על שהגיעו להליל הנהדר הזה.

קשה להבין דרך הרוח. מפני מה זכר ארנסט באותה השעה את החג המתכונן לו בשובו בבית התפלה הקטדראלי של טרואה,

הקר והמונומנטאלי? מפני מה הוא ראה את עצמו תוהה ומבולבל בין נרות השעוה הדולקים ובין עשן הלבונה החריף, ובאזניו רעש קול הפסנתר אשר יהמה ויעורר בת־קול עמוקה, כרעם ממרחק, במרחבי הבנין המפואר עמודי־שיש גבוהים? למה מצטייר בדמיונו כשהוא כורע על ברכיו לרגלי הכהן החגיגי, עטוף האדרת הלבנה המרוקמת זהב, כבשעת הלויה, ומקבל ממנו את זלוף המים המטבלים־המטהרים?... מקסם־חושים והלוצינציה היא זאת, סיוט של ילד ישן, הוא יודע זה; ובכל זאת קר, קר היה לו באותו הרגע, כאלו כבר מרגיש את קרירות המים על פניו, ונחנק הוא כאלו עשן הלבונה מקיף אותו עד כדי אפיסת הנשימה.

יודע הוא ארנסט שהוא לא ישמח בשעת החג ההוא; ועל פני המסובים גם כן, קרוביו החדשים, הלבושים שחורים, הוא לא יקרא אותה השמחה גלוית־הלב שמאירה את עיני יהודים אלה. הוא מתאר לעצמו את הצרימוניה ההיא כמעבר לא־נעים ביותר, כעין נתוח, לפני השמחה הגדולה, האושר הגדול המוכן לו. והדמיון המתאר לו את חגיגת חתונתו המפוארה שתבא כתוצאה והמשך מזו, ואת חיי עתידו עם אהובת־נפשו, עם איזבלה המקסימה, דיו להשכיח לו את הטעם המרירי של המעבר ההכרחי.

* * *

ארנסט לא הספיק לשכוח את ההגדה. הוא קורא על יד אביו ואחיו, ומתענג לראות את תמהונה הרציני של אמו המתפלאת על שילדה, הפריזאי המושלם, מכיר עדיין את האותיות "לשון־הקודש"... בעל־כרחו, חמימות המסיבה משפיעה עליו; לגלוגו נעלם, ופניו צוחקות עם צחוקו הטוב של שנות־התום. רגע, הקסם של הסדר, הסביבה המשפחתית משכיחים לו שתים־עשרה שנה. כשהוא מרים את עיניו מתוך ספרו, הוא מרגיש כעין קוי־אהבה הקורנים לו מעיני אמו התמה ועוטפים אותו כלטיפה רכה בכל גופו, ומזכירים לו שדבר, מה, חם ומתוק, נעדר סביבו משך כל ימי שהותו בנכר. בפני אביו הרציניים וכמעט קשים מטבעם, הוא רואה הערב דבר מה רך ומקרב, וכמה סימפטי הוא האח הקטן עם תמימות דבקותו ועם קולו הנעים!...

אבל מהר הוא מתפכח... בהתאמצות הוא מנער מעליו את הקסם האוילי, וכעס תוקף אותו על חולשתו. רגע, החשק מתעורר בקרבו בעוז לבעוט בשלחן זה ולקום, בתוך מבטי החרדה והמבוכה

ולצאת אל אויר הרחוב. הוא מתאפק ורק על פניו מופיעה שוב בת־צחוקו המבטלת, בוז של רחמים על בריות מסכנות אלו השקועות בבעריותן והשמחות בה... אילו היה בא כעת מי שהוא שיכל להבינו, בודאי היה מוצא, במלים התמימות של ההגדה, כר נרחב להתבדח באכזריות־חמה. כמה הוא רחוק מהשגות ילדותיות אלו! הוי! התקוה להאושר הגדול להיות בשנה הבאה בפנה עוד יותר נדחה מסלוניקו, בירושלים העלובה, בין הזקנים אשר רירם נופל על זקנם, לקרוא כל היום תהלים ולקבל מכות־לחי מידי הפלחים השחורים!... הוי, השמחה הגדולה לאכול מבשר הפרים אשר הכהן הגדול, בשרוולים מופשלים וסכין של טבח בידו, ישחוט ויזרוק הלאה, מפרפרים וזבים דם, אל ההמון הרעב המחכה לטרף!... הוי, הויכוח העמוק על מספר המכות שקבלו המצריים, אם מאתים הן או מאתים וחמשים!... הוא שואל לעצמו איך יכל משך שנים ושנים מנעוריו להאמין לכל אלה... הוא צוחק על עצמו על החולשה שתקפתו בשעת התפלה ובהתחלת הסדר ומתוך התלהבות פתאומית להשכלה שפזרה את ענני החושך, הוא לוחש לעצמו:

— אה! אירופה!... צרפת!... פריז!...

* * *

— לאה באה אתמול פעמים לראות אותך, ככה אמרה לו אמו בבקר כשקם משנתו בשעה מאוחרת; היא לא מצאה אותך, ובהיות ערב החג ושדירתה רחוקה, וגם הילדים לבדם בבית, הודיעה היא שתוכל לשוב רק היום... נא, שלמה, תחכה לה!

ארנסט מחכה לאחותו. היא באה תיכף אחרי ארוחת־הבקר. הוי, כמה השתנתה המסכנה! הוא אינו מכיר אותה כמעט, בפרט עם תלבשתה המזרחית. בין זרועותיה הרזות היא נושאת תינוק חור. אין בפניה טפת־דם ועיניה, העינים השחורות הפקחות ששלמה ידע ואהב, מביטות בבישנות נכנעה וכמעט בפחד. היא מוסרת את התינוק לידי ילד כחוש צהבהב אשר פניו מלאים נמשים, ההולך אחריה, ומתקרבת... אבל אינה מעיזה לנפול על צואר אחיה המגוהץ. ארנסט הוא המחבק אותה עם רגש מעורב חמלה ואהבה.

היא יושבת על יד אחיה ובקולה החלש, הרווי דמעות עצורות בעוד שהיא מתאמצת בכל זאת להצטחק, היא מספרת לו על קורות

חייה. בעלה הוא אברהם, אחיה של מרים, ידידת ימי ילדותו. בחור טוב־לב הוא ומתוך אהבתו לה הוא לקח אותה לו לאשה כמעט בלי נדוניה. הוא גם אב רך וחביב לילדיו. אבל אסון קרה לו ונהפך לאחר... נגר היה והרויח את לחמו בשפע, עד היום המר והנמהר שבשעת גזירת קרש במכונת הנסירה, נקטעו רוב אצבעות ידו הימנית. מאז חיי עוני וצרה באו על המשפחה, כי אברהם, עם ידו הקטועה, רק לפעמים רחוקות מוצא לו אפשרות להשתכר גרושים אחדים. מרב צער ומרת־נפש הבחור המסודר התרגל לשתיה, ולפעמים הוא שב הביתה שכור, מפחיד את ילדיו והגיע עד לידי הכאות את אשתו. היא סובלת הכל וסולחת הכל לבעלה המיואש והיא מתנחמת עם ארבעה ילדיה שעוד מעט יהיו חמשה, כי מתוך ודוייה היא מודיעה לשלמה שהרה היא ועוד מעט תהיה גם מוכרחה לגמול בלא זמנו את תינוקה אשר רק בן ששה חדשים הוא...

ארנסט כעס. בערות שכזו! כתוך עניות נוראה, באין שום ניצוץ של אורה לעתיד, זוג עלוב זה שזכה לארבעה ילדים במשך שש שנים, היה עוד ממשיך להוליד. הוא הביע את דעתו בלי פקפוק, הוא דבר לאחותו על חקי־הברזל של הכלכלה ועל תורת "מלטוס". לאה שמעה בתמהון את ההטפה שממנה הבינה אך מעט, ובסוף היא אמרה:

— מי יפרנס אותם? הלוא אל רחום יש לנו!... יבוא יום ויוציא אותנו מהמצוקה בזכות תינוקות אלו שלא חטאו... אני בוטחת בו.

ארנסט מבליג בקשי על ההתפרצות הגועשת בקרבו לשם התשובה התמימה. הוא אינו מאמין שאפשר בתוך עניות זו אמונה כזו. או אולי אחותו מפריזה על מצבה מתוך תקוה לעזרתו. הוא צריך לראות בעיניו, והא מבטיח לבקר אותה בביתה.

* * *

עד כמה שהשתדל ארנסט להשתמט מסקרנות השכנים, אשר בוערים מתשוקה לראות את שלמה'ניקו ששב מפריז, הצליחו אחדים מהם בכל זאת לתפשו בשעות בלתי צפויות; ובעל כרחו הוכרח לסבול את בקוריהם ולענות על שאלותיהם הטרדניות. עם מבטו מגבוה ועם בת־צחוקו המלגלגת כמעט בגלוי, הצליח להפטר מהם מהר. יהודים טובים אלה, עם השגתם המוגבלה, שעממו אותו. רק בחור אחד משך את תשומת לבו וענין אותו בצורה מיוחדת.

היה זה אליעזר, צעיר דק ועדין בעל שפם קטן צהוב, בן אחד השכנים. הוא נכנס עם אביו לביקור את המשפחה לרגלי החג. בתחילה, ארשת־פניו של הפריזאי הגאה גרמה לו כמעט אבוד חושים, מתוך בישנות טבעית מופרזה. אבל כעבור רגעים אחדים, הוא אזר חיל ושיחתו השקטה התחילה לענין את האורח. השאלות שהוא שאל על חיי צרפת לא היו כלל וכלל תפלות ופניו לא הביעו שום הערצה תמימה להחיים המפוארים שהאורח העביר לפניו. מתענין היה כמי שרוצה ורגיל להתחקות וללמוד תמיד, והערותיו, הקובעות על מקומו הנכון את ערך המעשים והעובדות, הפליאו לא פעם את ארנסט.

כשנסבה השיחה על כבושי התקופה המודרנית שארנסט קרא עליהם את ההלל הגדול, אליעזר הזכיר את חבורו של ז'ן־ז'ק־רוסו המביע דעה שלילית על הציביליזציה בתור מקור־אושר לאדם: והוא שאל אם למעשה לא היו פחות מסובכים ופחות אומללים חיי הטבע והטבעיות של ימי ילדות האנושיות על הארץ. הוא אינו מותר על הקנינים הטכניים והרוחניים שרכש המדע לאדם, בתנאי שישמשו רק לטובה ולשלום, להקלת סבל החיים ולא לחורבן; אבל גם הוא חושב שכדאי שישתדלו לחנך את הדור הבא עם פחות הערצה להחיים המסובכים ויותר שאיפה לפשטות ולטבעיות.

מסתמא צעיר זה לא בור הוא. השכלה של אוטו־דידקט מעמיק ושכל מפותח לו. ארנסט התלהב בשיחה והתוכח אתו גם על עניני דת. בלי הפרזה וקנאות חשוכה, השיב אליעזר בקצור ללגלוגו על הסדר של ליל פסח, בהראותו רק על היפי הפיוטי שבפולחן תמים פטריארכלי זה, שיותר ממה שהוא צירימוניה דתית, הוא חגיגה משפחתית של מאורע היסתורי. הוא לא שכנע את ארנסט כמובן, אבל עשה עליו רשם מתמיה, כזה של מציאת מרגלית בתוך גל אבנים.

כשהבחור הלך לו, שאל ארנסט על טיבו. נודע לו שאליעזר זה, פקיד קורספונדנט הוא אצל סוחר קטן. הוא מרויח ארבע לירות לחדש, מעט מאד לפי כשרונותיו ולפי גדל צרכי משפחתו אשר הוא כמעט תומכה היחידי. הציעו לו לפני זמן מה משרה חשובה בבנק לא־יהודי עם משכרת הגונה וסכויים עוד יותר טובים לעתיד, אולם הוא סרב מפני סבה פשוטה זו: לא רצה לעבוד בשבת...

כל הרשם היפה שעשה הבחור על ארנסט התנדף כרגע. הנה

גם בו, בבחור משכיל זה, הופיע בן הסביבה החשוכה, הרתוקה בכבלי־ברזל אל המסורת הקפואה! גם ההשכלה גם הפקחות הטבעית לא הצליחו להוציא לחפשי את אסירי הדת המאובנת והמאבנת. אמונה? בודאי לא. שעבוד לסביבה של קטנות־מח, פחד מפני ההורים, מפני דעת הקהל הקנאית! הוא יברח מפה, אל האור, אל האויר... הוא יראה איך אדם חפשי שובר את אזיקי־העבר, מנער מעל כנפיו את שכבת האבק של הדורות במעופו לקראת החיים, לקראת האשר...

ואולם, אם באמת אי־ויתור זה בא מתוך הכרה, מתוך אמונה בדבר מה יותר חשוב לנפשות אלו מהאשר החמרי?... האם אין בו אז מה שנקרא מעשה גבורה, קרבן על מזבח אידיאל, יהיה איזה שיהיה?...

הוא עוזב את הבית בכעס. הוא מטייל לו לבדו. הרחובות הומים מאנשים ונשים בבגדי חג. רוחים מנשבת. ושמש אביב, רכה כמו לטיפה, נחה על הפנים, מקרינה את העור, נותנת ברק לעינים וגם צובעת זהב את רצפת האבנים של הרחוב. בין ההמון, בין זוגות המטיילים המדברים בקול רם, הוא בודד עם מחשבותיו. קבוצה של בחורים דוחפת במקצת אותו והוא שומע קולות צעירים עליזים, צלצול כספי של צחוק עלמות מגיע לאזניו דרך חלונות בית הפתוחים לצד הרחוב. ואפילו הנכרים, הנבדלים לעין־כל במראה פניהם, ושבאו לטייל גם הם בתוך הבטלה הגדולה של העיר החוגגת, להם גם כן מנוחת הפנים ושקט התנועות כאלו גם הגוים בעיר זו היהודיה נהפכו היום ליהודים...

הוא הולך בודד ומרוגז בין הקבוצות. לראות שלא הכל בערות וחשכה בחיי היהודים, שיש גם אור־שמש ושמחת־פנים, עליזות ובטחון תמים, וגם בחורים כאליעזר ביניהם, זה מרגיז אותו כעלבון פרטי. חשק מתעורר בו להתרחק ממחזות השמחה, לראות רק את הכהה, לשאוב הוכחות לעצמו מתוך מראה העוני והסבל. פסיעותיו מביאות אותו אל השכונה הרחוקה ששם גרה אחותו הנמוקה בעניה, הסובלת מכות מידי בעל שכור, המטליאה סמרטוטיהם של ארבעה ילדיה הרזים ומכינה סמרטוטים לחמישי העומד לבוא.

הוא עובר בחפזון דרך הסמטאות המרופשות, וילד אחד מראה לו לשאלתו על דירת־מרתף ששם גרה לאה. הוא יורד חמש מדרגות וכובעו נתקל בתקרה הנמוכה. אחותו מתקדמת לקראתו בשמחה

מהולה בבישנות. לא כל כך חשך בחדר המרתף. ונקיותה של בעלת הבית וסדריה הכניסו קצת לוקסוס צנוע בדירה. אבל הדלות בולטת מכל פנה. לאה אינה לבדה. יושבת בחדרה עלמה אחת גבוהת־קומה. ושתי גבות עיניה השחורות בצורת קשת שלמה המעטירות עינים שאישוניהן כיונים "רוחצות בחלב", נותנות למבטה עמק ורצינות גלוית־לב. ולארשת פניה הלבנים. המחוטבים בדיקנות פסלית. מעניקות הבעה וחיים. שמלתה היתה פשוטה. ובכל זאת אי אפשר להגיד שהיתה מחוסרת טוב־טעם. אולי רק גזרתה העדינה. וחן־תנועות טבעי נתנו את הרשם הזה. לאה הציגה אותה לפני אחיה: זאת היתה גיסתה מרים. חברתם מימי הילדות.

הוא זכר עכשו אותה. את אותה מרימקה ששחקה אתו. את התלמידה בת החמש עשרה שהוא ראה לפני נסיעתו. אבל כמה גדלה ויפתה! הוא הביע רשם זה בקומפלימנט פריזאי שהביא לרגע במבוכה את הנערה אשר אודם חכלילי כסה את פניה: הוא שאל אותה אם אפשר לקרא לה גברת או מדמואזיל?

לתמהונו נודע לו שהיא לא היתה עדין אפילו מאורשה למרות תארה המחונן ולמרות עשרים ושבע שנותיה. וברגע שהצעירה קמה לתת דבר מה מארון האכל שבמטבח לאחד הילדים. ספרה לו אחותו רומן קטן זה:

מרים גמרה אה למודיה בבית ספר אנגלי עם איתות הצטינות. כשאביה מת והמשפחה נשארה בלי מגן, היא הוכרחה להשתמש בידיעותיה לשם פרנסתה ופרנסת אמה. היא נכנסה אז בתור גוברנטה. כלומר בתור מחנכת ומורת־בית לילדים. בבית ארדיכל איטלקי עשיר אשר רצה ללמד את בניו צרפתית ואנגלית. ארבע שנים היא נשארה במשרה זו שמלבד שהבטיחה לה לינה ואכל בבית המרווח של המשפחה האיטלקית האריסטוקרטית. הספיקה למחית אמה בריוח. פתאם. מסבת נתוח אומלל. בעלת־הבית מתה בדמי־ימיה. וזה שנה לגמרי את פני הדברים. כחדש ימים אחרי האסון. האלמן שהיה עוד בכל כח עלומיו למרות ארבעים שנותיו. ולא מכוער כלל וכלל. נשא עיניו אל הגוברנטה הצעיריה היהודיה המושכת בחן צניעותה וביפיה האצילי. בלי הכנות והקדמות. הוא בקש אותה להיות לו לאשה. אך לשוא הוא הציג לפניה את פרשת עשרו ואת השנוי הגדול לטובה שיבוא בחייה בתוך החברה האריסטוקרטית שאל־ה תכנס

לשוא הוא הודיע לה שאינו דורש ממנה המרת הדת, היא עזבה בו ביום את הבית המלא כל טוב ולא שבה אליו יותר. מאז מצאה אפשרות של קיום דל לה ולאמה אך ורק בשעורים פרטים אחדים...

זה יותר מדי! ארנסט לא יכול לסבול, רוצה הוא להעליב, לחרף. אבל עיניה הזכות של מרים אשר חזרה בינתים למקומה ובת צחוקה השלוה והחולמת אשר הופיעה על פניה בשמעה על מה מדברים, משקיטות את ההתפרצות הגועשת. הוא שותק רגע, ובאין ביכלתו בכל זאת שלא לעקוץ עד כמה שהנמוס מרשה, הוא שואל:

— אבל כעת, מדמואזל, האם לא מתחרטת את על סרובך?

— להתחרט? היא ענתה בפשטות. אדרבה, אלו הייתי עושה השטות לעזוב את עמי, כי אז בודאי היום, בתוך האושר החיצוני, צער וכאב לאין מרפא היו ממרים את חיי.

— אבל, הוסיף הוא בעזות פנים כאלו מצא ענג אכזרי לחטט בפצעה, הנך נשארת עד עכשיו בלי חתן, למרות יפיך והשכלתך, כי חבחורים היהודים אינם מביטים אל היפי והחן אלא אל הנדן...

היא התאדמה והחוירה חליפות.

שתקה רגע כאלו אוזרת חיל לענות כפי חוצפת השאלה, ובסוף היא אמרה:

— ומנין לך שלא בקשו את ידי?

לאה התערבה אז בויכוח באמרה:

— למעשה הציעו לה שדוכים הגונים, אבל היא דחתה אותם. קשה לרדת לסוף דעתה, למה ולמי היא מחכה, כי גיסה יקרה זו אשר גלוית־לב היא מאין כמוה ונפשה כראי בהיר משתקפת מעיניה, רק בדבר זה היא טומנת עמוק בחֵבה את רעיונותיה...

הצעירה התאדמה שוב וברצותה להסב את השיחה לענין אחר, שאלה פרטים על עבודתו ועל כונותיו לעתיד. כשהיא שמעה שמתכונן הוא לנסוע שוב צרפתה תיכף אחרי החג, היא אמרה לו מלים אלו שנשארו חקוקות בזכרונו:

— לא טוב! סביבה המשכיחה את קשרי המשפחה, גם כשמוצאים בה קורת־רוח ואפילו אושר, סביבה לא בריאה היא... שמע נא להוריך, שמע לאחותך, מוסיו שלמה, השאר... זקוק אתה להם לקרבתם, לא פחות ממה שהם זקוקים לך.

רגע ארנסט נדהם; חוצפתו הפריזאית השתתקה בפני דבורה

השלו והחודר כאחת של העלמה עמוקת־המבט. לאשרו, בו ברגע נכנס אברהם גיסו וזה שם קץ למבוכתו. הנגר הקטע, ידיד נעוריו, הושיט לו את ידו השמאלית ופניו הרזים, עם לחייו הקמוטות ועיניו העמוקות בחוריהן אשר הביטו בבישנות, עוררו בארנסט רחמים גדולים. הוא מצא נוחם ברעיון שבואו לא יהיה לגמרי משולל תועלת וכי יהיה ביכלתו להשאיר למשפחה האומללה זכרון נעים משהותו האחרונה בתוכה, זכרון המעורר תודה אל האח המיטיב אשר ההרחק לעולמים אחרי הבטיחו את מנוחת קרוביו. וזה הסיר את מבוכתו, עודד את יהירותו והאיר שוב את עיניו המלגלגות ברגע הפרדו מאחותו ומגיסתו.

אבל כשנמצא ברחוב, יהירותו עזבתהו. השעה שבלה שם עברה לנגד עיני רוחו לכל פרטיה, הספור המפליא על מרים זו, עיניה השחורות אשר כאלו משתקפת בהן כל נפשה היא, אבל גם קוראות כמתוך ספר מתוך נפשך אתה. דבריה האחרונים צלצלו באזניו כהצלפת שוט וכלטיפה כאחת; מתוך רגז והערצה, הוא מוכרח להודות: מי שהקריב את עתידו לרעיון הקדוש לו, יש לו רשות להטיף מוסר גם לאחרים. רעיון זה הבל הוא, קרבן זה שגעוני הוא, ארנסט אינו מסופק בזה.. אבל גם גדולה יש בהן. כנראה, סביבה נבערה, ואמונה הבאה מחשכת העבר יכולים גם הם ליצור נפשות בעלות יופי רוחני...

איזבלה ומרים? רגע הוא מעמיד בדמיונו את שתי העלמות זו מול זו, את הבלונדינית המקסימה בעל ההומור הצרפתי היורה גצים של אש בנגל, יהירה מתוך שבעה ואימפרטיננטית מתוך בטחון בקסמה, לעומת הנערה היהודיה בעלת העינים העמוקות, החושבות ברצינות על חיים ועל אדם, אשר נשמה והכרת־חובה משתקפות בהן... אבל הוא צוחק על השואה זו. אף עלמה לא תשתוה לאהובת־לבו אשר אליה ערג זה שנים. עוד מעט הוא יברח מפה, האושר הגדול מחכה לו שם, בזרועותיה. אם הוא ישאר עוד, מנוחת נפשו תסתלק בתוך הסביבה הקנאית, השגתו תגבל ותרד עד למדרגת השגתם המוגבלת של מאמינים עורים אלה המסובבים ברשת של איסורים או הרתוקים לפטליזמוס. הוא לא יחכה עוד. לפני הגמר החג הוא יסע. מחר הוא יודיע לאביו על החלטתו.

* * *

טיאו־בכור אינו עובד בחול המועד. בבקר אחרי תפלת שחרית ואכילת ח"בימואילוס" (לביבות) בדבש ששתו הכינה ביחוד לכבוד בנה, הוא יצא אל השוק. רצה לבלות את השעות בשיחה עם מכיריו ולקוחותיו הרגילים, חנונים מ"טחטה־קלה", ומה"קלדרריה". הוא נגש גם כן אל הסוחר מיודעו, זה שעל ידו היה מקבל תמיד ידיעות על שלמה ורצה לבשר לו על שובו של הילד השובב הביתה. כשהוא שב לעת הצהרים משם, פניו היו זועפים. למרות הפצרותיה של טיאה שמחולה, רק מעט הוא נגע במאכלים. שלמה לא הופיע לעת הסעודה כי כבר הודיע להם שיאכל במסעדה, והאם יצאה לבקר את אחותה.

החיט עלה וישב על ה"סופה" שבו עבד בימי החול; קפל את ברכיו תחתיו על המרבד השחור המרוצע קוים אדומים ועשן מתוך "ג'יבוק" תורקי ארוך כשעיניו מביטות נכחו בלי לראות. קשה לו לדעת כמה זמן הוא ישב, ואולם על פי קצות הסיגרות שהצטברו בתוך המאפרה, אפשר לשער ששעות עברו עליו.

פתאם הוא התנער. בנו הבכור היה עומד לנגדו. אודם וחורון כסו חליפות את לסתותיו הרזות של החיט. הבחור התקרב אל ה"סופה" וישב על קצהו. שקט ובטחון גמור היו על פניו וזה היה מבליט ביותר, מתוך נגוד, את המבוכה שעל פני הזקן.

שתיקה שררה במשך רגעים אחדים. בסוף התחיל ארנסט.

— אבי, אני רוצה לדבר בהתגלות־לב אתך... אני מרגיש שחטאתי נגדכם. במשך שתים־עשרה שנה עמדתי מנגד לסבלותיכם. מתוך קפדנות ילדותית חדלתי לכתב לכם. זה היה כשקבלתי ממך מכתב תוכחה חריף. עכשיו אני מבין, אתה לא היית יכול לכתב אחרת עם אותן הדעות ועם אותה ההשגה שיש פה... הזקנים אינם מבינים את הצעירים... ובפרט שרחקנו כל כך אחד מרעהו כרחוק סלוניקו מפריז והמזרח מצרפת הנאורה... בכל אופן אני הייתי צריך להבין את זה ולא לבטל את יחסינו. ועל אחת כמה וכמה שלא הייתי צריך לחדול מלדאג למצבכם. עכשיו אני רואה את מצוקתכם... אני רוצה לתקן את המעוות...

במשך כל הזמן שבנו דבר, פני האב היו משתנים לרגעים ועיניו הפיקו פעם התרשמות ופעם התקשות לרדת לסוף דעתו.

כשהבחור דבר על רצונו לתקן את המעוות, החיט הפסיק אותו בהתרגשות יתרה ושאל:

— הנך נשאר אפוא, שלמה'ניקו?

בת־צחוק קלה הסתתרה תחת שפמו של הפריזאי, בטון של נחת ושקט מלא מתיקות מעושה כמי שמסביר לילד, הוא השיב:

— לא, אבא, אתה מבין? אני לא אוכל להשאר פה, יותר מדי התרחקתי מכם ומדעותיכם... אני מדבר רק ביחס למצבכם, העוני והמצוקה שאני רואה פה מעוררים בי מוסר כליות, אני חייתי בהרוחה כל הזמן ואתם סבלתם דלות, באתי כעת לתקן את זאת... לשם זה רק באתי... אני אבטיח את מצבכם לעתיד ואשוב לשם בלי דאגה יותר.

— שלמה, אמר הזקן, השאר פה! די לך להתטלטל בנכר בין הגוים, שוב אל הוריך המתגעגעים עליך, הבן פעם, אם כה הלבינו שערותינו, אני ואמך, אין זה מרב עניות, אלא מפני שחסרת לנו... שוב אלינו, עם ידיעותיך פה תמצא פרנסה בשפע, פה תוכל לחיות כמו שתרצה, אפילו בתור "ארנסט"... אבל תחיה בתוך יהודיך...

הבחור לא התרשם מקול התחנונים, הוא עשה תנועה דקה של בטול,

— זה אי־אפשר, אי־אפשר לגמרי, אין לי יותר מה לעשות פה, פני האב חורו, שפתיו רעדו ברעד עצבני,

— אתה לא תסע! הוא אמר פתאם מבלי נשוא את עיניו אל בנו,

רגע, הבחור הביט בפני הזקן ופקפק אם להטיח כלפי אביו מלה קשה או להתפרץ בצחוק, אבל הוא זכר את החלטתו להפרד, באיזה מחיר שהוא, מהוריו מתוך דברי שלום, ושתק, רק התנועה שבה סלסל את שפמו היתה מביעה יותר ממה שנמנע מלבטא בפיו,

— אתה לא תסע, שנה הזקן, ס כ נ ה מחכה לך שם...

קשה לתאר את מבט התמהון של ארנסט, האם הגיע עד אביו שמץ דבר מסודו הכמוס אתו לבדו! הוי, זה אי־אפשר... אולי סתם איזו אמונת־הבל שמה בפי הזקן את המשפט המפתיע?... בכל אופן הוא לא העמיק יותר, וכאלו לא שמע את דבריו האחרונים:

— אבי, הוא אמר, אני חסכתי במשך שנות עבודתי סכום גדול

בערך, חמשים אלף פרנק, היינו אלפים וחמש מאות נאפוליונים זהב. הנם בארנקי זה, בשיק ובבנקנוטים... אין לי צרך בהם, כי שם מחכים לי עשר והרוחה הרבה יותר גדולים. אני משאיר סכום זה לפקודתך. מפירותיהם תחיו אתה ואמי. תתנו לאחי חנוך הגון, תמצאו לבעלה של לאה אפשרות של פרנסה בהחאם למצב בריאותו. אני רוצה שתחיו מעתה חיים טובים...

ארנסט לא שכח לעולם את מראה אביו ברגע זה. המבוכה ורוח התחנונים נעלמו מפניו. רק אודם הולני כסה את לחייו כאלו כל דם לבו עלה והצטבר בהן. הוא קם מלוא־קומתו על הסוֹפה. בידו השמאלית הוא דחה את הארנק הנפוח כמרחיק שרץ טמא. ובימינו הוא עשה תנועה שהיה בה תקיפות ובוז מרוכז. עיניו הביטו ישר אל עיני הבחור. בהברה ברורה, בבטאו את המלים אחת אחת כהולם־פעם, הוא אמר:

— גדול הוא הסכום, אבל הוא לא ימלא את מקום שלמה שלנו ההולך להפרד מאתנו לעולמים, ההולך בדרך שכל באיה לא ישובון. אין לי חפץ בו. אני ואמך ואחיך נסבול הלאה את העוני, ובזהב הבעל לא נתגאל!

ברגע זה, הפריזאי המגוהץ, הבחור הגאה בעל הקומה הזקופה, עמד קטן ומכווץ, נבוך ומבויש כילד נזוף לפני בן־הדור שעבר עליו כלח, עבד האמונה המטמטמת, המרתקת...

* * *

כשהוא שב הביתה מטיול בלי מטרה, מנדידה עצבנית בחוצות העיר, היה כבר חשך. הוא מצא רק את אמו ואחיו ערים ומחכים לו. אביו שכב כבר על מטתו אשר בקצה ה"סוֹפה". אמו ספרה לו בלחש שבשובה מבקורה היא מצאה את הזקן כמעט מתעלף; היא רצתה לקרוא לרופא, אבל בעלה סרב באמרו כי שעות אחדות של מנוחה, יספיקו לו להתגבר על חולשתו. האם, אשה פשוטה ותמימה, לא חשדה כלום ממה שקרה בין שני האנשים. הערצתה האלילית לבנה הפריזאי והחשק להנעים לו את ימי שבתו עם התקוה המסותרה שהוא ישאר סוף־סוף, היו מעסיקות את מוחה ולבה עד כדי לא להבין כלום מהמלחמה אשר הבית הוא שדה־מערכותיה. אפילו הערב, מול מטת בעלה החולה, היא פטפטה בלי הפוגות מתוך רצון לענין אותו בחיי המשפחה הפעוטים ובחלומות־העתיד התמימים שלה.

בבקר קם טיאו בכור בשעה הרגילה; ובנו שאל לשלומו מתוך התאמצות. חשב למצא בו רגז ונטירה ועל כן שאלתו היתה נעדרה כל חמימות. לתמהונו. הזקן היה רק מדוכא ומבטו היה מלא יגון חרישי בלי תלונה. הוא השיב בתודה כי מרגיש הוא את עצמו חלש במקצת אבל אין ספק שזה יעבור אחרי יום או יומים.

אחרי המאורעות של הימים האחרונים, ארנסט חש את הצורך להתבודד עם נפשו. הוא יצא אל הרחוב וטייל אנה ואנה מבלי למצא פנה מרוחקה, ששם לא יפגש מיודעים או שלא תפריע אותו ממהלך־מחשבותיו התנועה של ההולכים ושבים. באחרונה, הוא העמיד עגלה פנויה עוברת ונסע לרובע נאות־הקיץ. כשהגיע אל קצה המקום של ישוב, הוא שלח את העגלון וטייל ארוכות בין השדות המכוסים עשב ירוק צפוף. לבסוף הוא ישב על מצע דשא רך בראש גבעה קטנה, ושקע בהרהורים.

באמת קשה היה לו להבין את עצמו. מדוע כל כך צר לו על שהזקן כעס ודחה את טובתו? הלא הוא את חובתו הוא עשה... אמנם, היה לו לאין־ערוך נעים יותר אילו היה נפרד מתוך שלום מהוריו, אילו היה רואה, ברגע עזבו אותם לחלוטין, פנים מביעים אהבה ותודה, פנים המבטיחים ששמו ישאר קשור בברכה בקרב הלב... אבל, מכיון שזה נבצר ממנו, מה לעשות? הקשר בין זקנים אלה ובינו נתק, ולא באשמתו. המשפחה שלו, זו שתעניק לו אושר נצחי, היא עכשיו שם, בטרואה, הנערה המקסימה המחכה לו. בין זרועותיה הוא ישכח את העבר, את הכבלים שפעם רתקו אותו אל אמונה שלא מדור זה... האם אין החלטתו חזקה כברזל? למה, אם כן, נותן הוא ערך כזה למה שחושבים או אומרים אלה פה?

לזקן נודעו, כנראה, דרך צנור שנעלם ממנו, כוונותיו. טוב, יֵדע לו! בין כה וכה השמועה היתה צריכה להגיע פעם עדיו. מתאר הוא לעצמו למפרע את הרשם שתעשה הבשורה ההיא. אביו, בתנועה קריה וקשה, עם המספרים של עבודתו עצמם יקרע קרע רחב באנטארי שלו על חזהו; האם תמרוט את שערותיה ותשרוט את פניה הקמוטים; אחותו תילל, וחייה האמללים ילבשו עוד מעט קדרות; האח הקטן תמהון כואב ישחקף מתוך עיניו הנראות יותר מדי גדולות בפניו הרזים החורים; השכנים יקללו ב"ימח־שמו" את המשומד... הוא יהיה אז רחוק. רעם המוסיקה של הטקס המפואר ישתיק את רעש הבכי

והקללות אשר, כפי שמרגיש הוא, יעורר אז הד בתוך לבו דרך אלף הפרסאות של מרחק... זה יהיה רק רגע, ואחר־כך יתחילו חיי האושר; כחלום הבלהות המתנדף לפגיעת קרני האור, ככה ישָכח הסיוט של העבר.

לגמרי ישכח?...

יודע אמנם ארנסט שקשה למחות בספוג תמונות ימים עברו... הנה למשל, המקום הזה הרחוק כל כך משכונתו עד שפעם ביובל היה מזדמן לשם, אפילו הוא, קשור אל זכרונות הילדות הבהירים, גבעה קטנה זו אשר עליה עומד כעת, עם המורד הלא־תלול שלה וגם האחו שממולה, וגם הגשר הרעוע של עץ אשר דרכו היו עוברים פעם אל השפה השניה של הנחל היבש, לא זרים לו; זכרון מה, לא ברור לו כרגע, מתיחס אליהם... כן, עכשיו הוא זוכר: היה זה לפני חמש־עשרה שנה. הוא וחבריו יצאו ביום חפשי מלמודים לטייל לצד שדות שוממים אלה. הם קנו להם שביתה על שפת הערוץ אשר רק בימי הגשמים או הפשרת שלגי ה"חורטיאג", היו פלגי מים זורמים בתוכו; שם סדרו להם משחקים... והנה מעבר השני של הערוץ עמדה קבוצה של ילדים נוצרים שהתגרו בם והתחילו לזרוק עליהם אבנים. הוא וחבריו ענו לעומתם והוא זוכר אפילו כמה הוא עצמו התלהב אז בקרב ובכמה אומץ עמד נגד השונאים... סוף סוף גם הם גם אויביהם התיגעו ורק עמדו עוד רגעים אחדים מחנה מול מחנה כשהם מסתפקים בקריאות־גנאי ובדברי־לעג.

והנה עכשיו הוא נמצא שוב על יד הגשר, והוא נלכד בקסם הזיה מוזרה, במין תרמית־חושים. עודנו ילד; האחרים, הנכרים, הם שם מהעבר השני; הם רומזים לו, לו לבדו, והוא מתפתה; הוא עומד לעזוב את חבריו ולעבור אליהם. רק איזה קפיצות והוא יעבור את הגשר הקטן, הוא יהיה בתוכם, הוא ישתתף במשחקם, אולי גם יזרוק ביחד אתם אבנים לעומת חבריו העומדים תמהים מעבר מזה של הגשר, ויחרף אותם: "ג'יפ'וט"!... והוא שומע כמעט את הקריאה של בוז שבו הם עונים לנגדו: נבל! בוגד!...

שגעון חושים הוא זה, ילדותיות!... אבל למה לו לחיות שבוע שלם של התמתחות־עצבים, של סיוטים? מה בצע שישאף אל תוכו עוד יום עוד יומים אוירה מורעלה של מבוכה וספקות, בעוד שהדרך מתפשטת בהירה לפניו? הכל נגוע פה. האם יש לקוות למנוחה

נפשית? האם יכל לבא לידי הבנה עם בריות כאלו, בתוך סביבה שאפילו נפשות לגמרי אירופיות כמו אליעזר זה המשכיל, כמו מרים זו המורה, רתוקות, ומתוך שמחת־נפש, אל העבר, כאסיר־פרך שהתרגל אל שלשלאותיו? אין להלחם. אין לנסות לפתח חרצובות אלו. את הקסם המטמטם של העבר הוא יקרע בחרב החלטתו המהירה, דרכו מאז ומתמיד.

הוא קם על רגליו כאלו קפיץ הרים אותו. הוא לא עמד אפילו רגע לישר את מעילו האלגנטי אשר התקמט מישיבה על העשב. הוא זז בפסיעות רחבות וירד אל תחנת־הטראם. הוא נסע העירה, פנה ישר אל משרד ה"מסז'רי" שעל החוף, וקנה שם כרטיס לאניה הנוסעת מחר למרסילייה...

* * *

הוא לא נסע.

ערב שבת היה. הזקנה גמרה אז לערוך את השלחן ודומם היתה קובעת את הנרות במנורה של נחושת. האב היה לובש בתנועות אטיות את ה"ג'ובי" של פשתה כחולה בעלת השרולים הרחבים. בפניו השתקפה מנוחת הנפש; כאלו נשכחה לגמרי ממנו כל המרירות של יום אתמול. ואחיו, משה הקטן, ישב על יד החלון וקרא במנגינה הסלוניקאית המיוחדת את "שיר השירים".

בעל־כרחו הוא נטה אוזן קשבת. המנגינה העברית הקדמוניה, אשר בה קסם טמיר וחמימות מדברת אל הלב מאין דומה לה בשום פיוט, הזכירה לו ימים עברו. כמו מראה־מקסם נצב לפניו, בילד המזמר, תמונתו הוא. מרחוק הוא ראה על הקיר צלום קטן מימי ילדותו וכמעט מבלי שירגיש איך נעשה הדבר, הפורטרט נמצא כרגע בכפו. הוא התכונן אל התמונה והביט אל אחיו חליפות, נפלא! אותם הפנים הצנומים העדינים, אותן העינים העמוקות, אותו התום! כחולם חלום הוא ראה את עצמו בערבי השבתות מזמר את שיר השירים. היה לו גם כן אותו הקול הערב, נוגה ומלבב, ואביו היה אז עומד ומקשיב עם אותה הבעה של נשמה יתרה שפוכה על פניו, והאם לא השמיעה הגה עד תום הפרק האחרון כאלו החדר נהפך לדביר קדוש מסתורי.

בתחילה, את המלים של הזמרה הוא לא שמע. אזנו קלט רק

ערבוב תופש־לב של צלילים, לאט לאט התבהרו לו גם הפסוקים של השירה, והוא שמע את ההודאה של חרטה בוערת:

„אני ישנה ולבי ער... קול דודי דופק: פתחי לי אחותי, רעיתי, יונתי־תמתי שראשי נמלא טל, קווצותי רסיסי לילה... פשטתי את כתנתי, איככה אלבשנה?... רחצתי את רגלי, איככה אטנפם...

„דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו, קמתי אני לפתוח לדודי וידי נטפו מור ואצבעותי מור־עובר על כפות המנעול. פתחתי אני לדודי, ודודי חמק עבר! נפשי יצאה בדברו, בקשתיהו ולא מצאתיהו, קראתיו ולא ענני..."

מה יש במלים אלו שככה ערבבו את חושיו? נדמה לו, לארנסט, שלא השולמית אשר בשירה מביעה את צערה ויאושה המר על שגיאתה, על תוצאות־חולשתה של רגע. לא, לו עצמו רומזים המלים.

הנה הקרה אלהי־נעוריו לפניו את ההזדמנות היחידה הנפלאה להנצל מהתהום אשר פער פיו לבלעו, הנה באזניו, סמוך לו, קורא את הקריאה הגדולה העבר התם והקדוש: קום שלמה, פתח את לבך אל ההרגשות שמלאו תוכן ועטרו זוהר את ילדותך, אל תתעצל! מקסם־כזב של אושר זר, כשוף של חיי־רגע, אל יתפשו את נפשך כמצודתה של בת־גלים, עוד רגע, ולא תוכל לחזור על צעדיך ולא תשמע את הקול המדבר אליך מתוך נבכי הנשמה שלך, זו יצירת דורות שקדמוך אשר לשוא תנסה לדחות אותם מעליך. עוד רגע ובעולם הזר, ומתוך האכזבה הגדולה, תקרא בחרטה אל העבר האהוב, אשר רק בו קרבה ורוך, ולא תמצאהו; עוד רגע ואבדת!... חזור־בך, אל תסע!

והוא לא נסע, את הגשר הוא לא עבר.

אמנם גדול ועמוק היה הקרע, זמן רב עבר בטרם שפצע לבו הזב דם ירפא, היו רגעים שזכר האושר המשכר אשר עליו ותר, זכר קסמה של איזבלה, הניע בלבו גלים איומים... אבל לאט לאט הוא הרגיש כי הוקל לו, בא יום והוא ברך את הרגע אשר כח טמיר יותר חזק מהכרתו, טלטל אותו אל עיר־מולדתו לשם פרידה עולמית,

ושם הגביר על כל רגש אחר את קסם העבר והרושם בל־ימחה של ימי הילדות.

בזקנים תמי־נפש אלה, בסביבה הפשוטה הוא מצא יופי אצור ולפעמים גדולה רוחנית שלא בטוח היה לפגוש בתוך החוג שאליו עמד רגע להכנס. ונוסף על זה, את משפחתו הוא מצא. והאוירה של אהבה והערצה שהקיפה אותו בין נפשות קרובות אלו, אשר מאז מגן ומושיע הוא היה להן, מהרה להביא לו נוחם ומרפא.

הנה הוא הולך ושב אל החיים. עוד מעט ועל חרבות־לבו הנשרף יצמח פרח רך ומשגשג; הלא לא סוד הוא כי מרים, זאת הנערה בעלת העינים העמוקות "הרוחצות בחלב", המגשמת בכל יפיה וכחה את האמונה העתיקה החזקה כצור, מתחילה כבר להשכיח לו את פתויו של רגע לקסם אמונה זרה.

לבבות

עין לא ראתה עוד חתונה מפוארה כזו של בן הגביר אליה'ג'י פ'לורנטין עם בת שותפו יצחקוג'ו נאב'ארו. כל גרי השכונה נאספו על נשיהם וטפם בחצר הגדולה שלפני בית אבי־החתן לראות את ה"נ ו ב' י ה" ברדתה מהעגלה, הדורה כבת־מלך, עם עטרת פנינים בראשה וכשה"ברילים", עשוים חוטי־זהב אמתי, יורדים כגלי־אורה עד רגליה. ומי ימנה את מספר העגלות שהביאו אחריה מבית אביה את "המחותנות", מהן עטופות "ס א י י ו" של משי מגוון וה"ק ו פ י ה" מלאה פנינים בראשן, ומהן לבושות "א ל ה־פ ר א נ ק ה" עם טבעות וצמידי־זהב כבדים? הלא שתי המשפחות היו ידועות לשם ומי אינו מחותן בעת שמחה זו?

סערה הקיפה את כל ה"ו ר נ ד ד ו"[1] הענקי, המלא אורחים, כשהכלה הופיעה על המדרגות. רעם של קריאות־הידד התערב והתחרה עם רעש ה"ג'לגי"[2] כשהיא עברה לזרועו של החתן בתוך שדרה חיה של גברים וגברות עומדים, בדרכה אל החופה.

— כמה נהדרים שניהם! אמרה אשה אל שכנתה.

— זוג נפלא! השיבה השניה.

— מה חסר להם? — הוסיפה גברת שלישית — כלום! יופי, עושר, יחוס־אבות, הכל יש כאן...

ושכנה אחת ספרה בהתלהבות:

— לו ראיתם אתמול כשהביאו את הנדוניה! עדיי־מלכים ממש. אומרים שח'ם משה המעריך[3] זרק הלאה כרים אחדים רקומי חוטי־כסף ומרגליות וקרא בכעס: אין לערוך! כלומר אי־אפשר להעריך אותם... הלואי, רבונו של עולם שנזכה כלנו לתת לבנותינו חצי־נדוניה מזו!

---

1) האולם.

2) להקת המנגנים.

3) ימים אחדים לפני החתונה מציגים לראוה את הנדוניה של הכלה, ושמאים רשמיים מטעם הקהלה באים להעריך את זה כדי לרשום את הסכום בכתובה, ולמחרת מביאים את הנדוניה בלוית תזמורת אל בית החתן.

– אבל, מה קרה לכלה? העירה אשה אחת. חורה היא כמי שקמה מחליה.

– מוזר באמת... ואולי, לחשה אחרת, את החיים עם חמותה היא מפחדת... אומרים עליה שאשה קשה במקצת היא.

– חס ושלום! התנגדה בכל תוקף שכנתה. בולי סה־אורו אינה קשה, רק פקחית היא מאין כמוה ולרמות את עצמה אין היא נותנת... אבל למי שמתנהג אתה כהוגן, נותנת היא אפילו "את הכתונת שעל בשרה".

– זה אמת ויציב, אשרה אשה אחרת הגרה בקומה התחתונה של הבית. אין מספר לעניים שהיא מפרנסת יום־יום בסתר, וכל הבא לביתה בוכה כשהוא עולה וצוחק כשהוא יורד... אבל אם מי שהוא נתפס פעם בשקר, אין לו אויב יותר נורא ממנה. עוד לא ראיתי באשה אהבת היושר ושנאה לצביעות, כמו באשה זו...

והנה הג'לגי השתתק. פסקו השיחות. החתן והכלה עומדים תחת החופה. אורחים נדחקים לראות, הרחוקים עולים על כסאות בכדי שלא להפסיד אף פרט אחד מהטקס. שני צעירים מקרובי המשפחה, אחד מימין ואחד משמאל, פורשים למעלה על ראש הזוג את הטלית הגדולה של משי טהור עם קוי תכלת. ובתוך הדממה הגדולה המלאה רגשי־קדש, נשמע קול הרב בניגון החגיגי היורד עד הלב, כשהוא מסלסל את ברכת הנשואין.

החתן מעביר את הטבעת אל אצבע כלתו והיותר קרובים בלבד שומעים את קולו העמום קצת כשהוא אומר את המלים הידועות:

הרי את מקודשת לי וכו'.

הרב המברך ממשיך הלאה את זמרת־ברכותיו אשר רק הקרובים לו עונים אחריהן "אמן" כפעם בפעם ברגש חגיגי, כמקהלה מנומסה ורצינית יותר על המדה, בעוד שיתר הנאספים שומעים בחרדת־קדש. אבל, כשהוא מגיע לפסוק: "במהרה ישמע בערי ארצנו...

אז כל השקט והחגיגיות נעלמים. הקהל כלו, אנשים ונשים, מתפרץ בקול גדול כשמחיאות־כפים מלוות בקדנסה עליזה את הניגון המלא גיל אין קץ:

– קו...ול ששון וקו...ול שמחה!... קו...ול חתן וקו...ול כלה...!

הכוס נשברה, זכר לחרבן, ואז כמין קדחת של תנועה תוקפת את כל האולם הרועש כמו מתוך גלים. הקרואים דוחפים זה את זה עד שמגיעים עד הזוג החדש ומברכים אותם בחמימות:

— בסימן טוב! בסימן טוב!

וקרובי המשפחות מנשקים על לחייהם את החתן ואת הכלה.

הנה בוליסה־אורו מתקדמת לעומתם, אשה גבוהת־קומה, רזה במקצת, בעלת עינים חודרות, אחרי שהיא מחבקת את בנה, היא באה אל כלתה, היא מרכינה את קומתה ומנשקת לה כשהיא אומרת לה בקול חם המלא רגש:

— יהי רצון, בתי, שתחיי חיי־אושר עם עמנואל מחמדי!

מה היה לה ל"נוב'ה"?... נופלת היא כמתעלפת לתוך זרועות אמה העומדת על ידה, ודמעות שליש מתפרצות מעיניה.

— גראסייה, גראסייה, יקירתי, אומרת לה אמה בקול רחמים, הרגעי, נפש חביבה!...

ולהנאספים המתפלאים היא מבארת: — מאז הבקר כאב לה הראש... כנראה גם השמחה מחלישה לפעמים...

* * *

תם הטקס הדתי, התחיל עתה החלק החילוני של החתונה; ממתקים ומשקאות, נגינה ורקודים.

הרקוד אשר לו נאה ולו יאה לפתוח את החגיגה הוא ה"ג'יג־קֶוַסי" או "מנגינת־הפרח". שתי גברות הלבושות תלבושת מזרחית, על פי רוב צעירות ונאות, מתקדמות אשה לעומת רעותה לאורך כל ה"ורנדדו" לקצב נגינה אטית של הכנור, כשהן מביטות זו אל זו בבת־צחוק ומרימות פעם את אצבעות היד הימנית ופעם את אלו של השמאלית בתנועה עדינה ונעימה, וכל אחת עוברת חליפות לשמאלה של חברתה ומופיעה בקצה השני של האולם מבלי לגרוע עין מחברתה. אין כמעט תנועות הגוף, ורק הרקוד האטי המבליט את החזה ואת המתנים נותן לכל רוקדת הליכה גאה וגמישה של מלכה מזרחית מלאה חן והוד. וגם כשהכנור מתלהב ומחיש את הקצב, אין הרקוד העדין נעשה יותר מהיר ורק הידים מורמות ומורדות חליפות לפי מהירות הנגינה.

באים אחר־כך הרקודים האירופיים הנלהבים, הולצר והמזורקה, אבל אין הם מעוררים אותו העניין ואותה בת־הצחוק המאושרה

על פניהם של הנאספים, כי רק "מנגינת־הפרח" היא היא המשרה השראה של חג ושל חמימות משפחתית להחתונה.

בהפסקות שבין רקוד אחד לשני, הג'לגי מנגן מנגינות תורכיות ערבות. הקהל שומע תוך כדי שיחה ואכילת ה"מרוג'ינוס"[1] ואחדים גם מכים לקצב הנגינה על הרצפה המכוסה שַעֲוניה מצוירת. אבל, יש וכל הלהקה שותקת, ומתרומם רק קולו של אחד המנגנים השר ומלוה את שירתו בגרידה מרפרפת על מיתרי ה"קנון"[2] הגדול שבידו... אז יושלך הס על כל פנות הבית המלא ורק קולו של המנגן נשמע כשהוא משתפך בשירה מלאה געגועים ועצב מתוק. אין זו זמרה. זו דומה יותר לתפלה; עיני המזמר תועות למרחקים כשנפשו משתפכת בזמרתו, ו"הקנון" תחת רחש אצבעות עצבניות, משמיע מעת לעת צליל "בסו" עמוק מעורר הד הדומה לאנחה יוצאת מהלב... כאלו, מתוך שכרון השמחה, העוברת על גדותיה, בוקע ועולה פתאום קול הלב הרַגָש החרד על העתיד, אשר נדמה עתה כחלק ומנבא אושר בלי ענגים להזוג החדש. והפנים נעשים רציניים. כעין עצב רך חרישי מעיק על הלבבות. עוד מעט והדמעות תבצבצנה מתוך העינים... והנה פתאום מתלהב הקנון, הצלילים נעשים תכופים, פזיזים; והמשורר מגביה קולו בצהלה מלאה תקוה, כאלו התשובה באה, כאלו החששות נתפזרו, והאהבה המנצחת האירה את דרך החיים, או נתנה כח חדש לסבול את סבלם... ולפתע, כל הלהקה ביחד מריעה בנגון ובזמר חדש אליגרו המביא שוב את בת־הצחוק על הפנים. ובהיות הנגון ידוע ופופולרי, הוא סוחב גם חלק מהקהל אחריו ללוות אותו בקולו או בדפיקות־קצב.

ויש אשר לפעמים המשורר עוזב את השירה התורכית ופותח באיזה "קנטיגה" ספניולית פשוטת־המלים אבל מלאה אהבה לוהטת:

דימי נינייה דה־אנדי ב'יינס...

"אמרי לי, הילדה, מאין מוצאך ?–כי משתוקק אני להכירך,

"אמרי נא לי אם חפשי לבך – או היש לך כבר ידיד־נפש...

כנראה, הילדה מתבישת לעומת העלם יפה־הפנים, ובענות־חן היא מוצאת את עצמה לא ראויה לו אחרי שפניה שזופים הם. והבחור מוחה ומטיף מוסר:

1) תופינים.

2) כלי נגינה הדומה למנדולינה אבל יותר רחב ושטוח

"לו מורנו איזו אל סול, לו בלנקו איזו אל פלאטירו..."

"הלא מה ששזוף, השמש עשתה אותו,
"ומה שלבן רק ידי צורף עשוהו!
"תחיה אפוא הבריה שזופת הפנים
"כי, רק בשבילה יש לי חיים!"

מה קרה לו לעמנואל?... הלא, לא לו רומזת השירה, הכלה אשר רק עתה קדש לו לעולמים, הכלה היושבת על ידו, אינה שזופת הפנים. להיפך עורה לבן ושערות־זהב לה, ומה ההתרשמות הנכרת על פניו? ולמה עיניו תועות מפיו של המזמר אל כנורו כאלו מתוך צליליהם עולה דמות אוירית הידועה לו? או אולי... אולי הוא מרגיש עולה בחזקה מתוך הזיה תמונת ילדה אחרת שזופת־הפנים אשר יחד אתה נכנס פעם חום־השמש וחדות־החיים לנפשו?...

והנה, גראסייה גם היא נראה כנשאה על כנפי הדמיון, הרחק מבית־השמחה... הוי, לו העלם הזה היושב כעת על ידה היה שואל אותה מתחילה את השאלה שבשירה, כי אז בודאי היא היתה מתפרצת ומודה בגאוה... לא, לא חפשי היה לבה כשהוריה הכריחו אותה לנשואין אלו. ידיד־נפש היה לה כבר, רֵע מימי הילדות שיחדיו שחקו בחצר ויחדיו חלמו, כשגדלו, את חלום האושר. כמו תאומים היו גראסיידה ודוד מחמדה לבֶן המצח, צהבהב השערות, ובעל הפנים העגולים, — כאלו יד הטבע יצרה אותם אחד בשביל השני. והנה נהפך הגלגל. אביה התעשר, אם על ידי קניה מוצלחה או זכיה בגורל, לא ידוע; ויעזוב את החצר ששם היה גר בין משפחות של חנונים ופקידים. על ידי שותפות עם הגביר אליה'ג'י פ'לורנטין, הלך הלוך והתנשא. ואחרי איזה שנים, שני השותפים רצו לקשור בקשר יותר אמיץ את משפחותיהם ולהבטיח את עתיד העסק; והם החליטו לזַוג את בניהם.

לשוא התחננה גראסייה והודיעה שאיננה אוהבת את עמנואל. לשוא הודתה לאמה כי לבה נתון לדוד, שכנם מאז. אמה, אשה רכת־לב ומשועבדת שעבוד גמור לבעלה, לא יכלה עשות אחרת כי אם לבכות על צוארה. ואביה, איש תקיף בדעתו, הודיע לה בקול נגיד ומצוה שעתה המשפחה התנשאה אל עָל והיא צריכה ליחוס לפי כבוד־מעמדה, ולא לחתן בלי פרוטה כדוד זה, הפקיד באיזה חנות של

מניפקטורה. אך עמנואל, הנו בחור כהוגן, יד־ימינם בעסק, חכם ובר־לבב, ובת־"אלאטיני" היתה חושבת את עצמה מאושרת להיות לו לאשה.

להתקומם נגד אביה? היא לא חשבה אף רגע. מי היה מעיז למרוד בראש המשפחה? כשה לטבח יובל, חיא הסכימה לכל... והנה היא כעת על יד עמנואל, והטבעת של קדושין, סמל עבדותה הנצחית, על אצבעה. ברגע זה, כשצלילי מנגינת האהבה הלוהטת היו מעלים מעומק נפשה זכר האושר שהגורל מנע ממנה, רק אז היא הבינה את כל גדל אסונה ושטף של מרירות ואש התקוממות מלאו את כלה. באותו הרגע היא שנאה שנאת־מות את כל המסובים השמחים, ומבט הזעם שהעיפה על עמנואל היה יכל לגלות להצעיר עתיד מעורר דאגה.

אבל עמנואל לא ראה אותו. ברגע זה, זכר יום קרוב ורחוק כאחת היה תופש את כל מחשבותיו; יום גשם־סגריר, כשהוא בא לבית אחותו הנשואה ומצא שם את רבקה התופרת הצעירה... הוא ראה אותה תיכף בהכנסו, כשהיא יושבת, הגוף הגמיש כפוף קצת על תפירתה. היא הרימה את ראשה והפנתה לצדו את פניה השזופים, אבל מלאי־חן, ואת עיניה השחורות. מבט אחד מהעינים האלו—והוא נלקח שבי. כמו שמש אביב ירדה לתוך נפשו והאירה בשבילו את היום המעונן הקודר. וגם היא השפילה שוב את עיניה במבוכה כשאודם כסה את לחייה.

מאז נפגשו פעמים אחדות בבית האחות ורק מבט עיניהם העיד על רגשותיהם. ואולם פעם הוא נגש אל בית אחותו ולא מצא אותה בבית. כנראה היא יצאה לרגע לקנות חוטים וכדומה. רק היא, היא היתה בבית ותפרה. הם הביטו איש אל רעהו ובת־צחוק של אושר אין־קץ האירה את פניהם. שלחן העבודה, המלא פקעות־חוטי־משי וחתיכות בד, היה ביניהם. הוא לא התקרב. הוא שאל רק בקול רועד:

—רבקה, האם נחוץ שאגיד לך מה שאני מרגיש?

—לא, עמנואל, ענתה היא בפשטות. נפשותינו דברו זה מכבר...

הוא שתק; כשהוא מביט ארוכות לתוך עיניה מתוך בת־צחוקו הרכה, הוא נסוג אחור לאט לאט, ובצניעותו של בחור טהור־זרגש, יצא אל הגזוזטרא וישב שם עד בא אחותו.

הסוד המתוק נשאר טמון בחֲבוי. הם נפגשו פעמים אחדות ונשבעו אהבת־עולמים.

...ופתאום, האסון הנורא הפריד ביניהם.

היתה לרבקה אחות בכירה ששמה מלכה, נשואה לנתן יחזקאל, פקיד המחלה. מחלה ארורה הכריעה אותה לפתע, היא נקטפה בדמי־עלומיה בעזבה לאנחות את בעלה עם שני ילדיה שהאחד מהם עוד לא נגמל. לתאר את הכאב הנורא שחקק את נתן, קשה לעט־סופר. כשאך שב מבית הקברות, דומם נכנס אל המטבח, קשר חבל בקורות התקרה, ולו לא היו חשים אחיו וגיסיו היה בלי ספק שם קץ לחייו. מני אז שמרו את צעדיו בכל רגע. ביום הוא היה הולך לעבודתו כאלו נפשו שקטה; אבל בלילה, כשהיה נמצא לבדו בבית מול בנו היתום – את הקטן מסרו למינקת – רגז ויאוש אין־קץ היו תוקפים אותו ולא פעם נסה לאבד עצמו לדעת...

אז התעוררה בלב בני המשפחה המחשבה לתת לו את רבקה לאשה. רק זה היה יכל לנחמו ולעורר בו את רצון החיים. הלא רבקה היתה בכל דומה לאחותה, ולא פעם קרה מקרה שהילד המתיפח, בראותו אותה באה מרחוק, היה משתתק ומוחה כף כשהוא קורא בצהלה:

– הנה אמא שבה!...

ומי יעמוד לפני שתי המשפחות אשר רעיון זה לא נתן להן מנוחה?... לילות ולילות הרטיבה רבקה בדמעותיה את כרה. היא לא הגידה לאיש את הסער שבקרבה. את אהבתה האמללה קברה עמוק עמוק בתוך נפשה והיא נכנעה לגורלה...

ועמנואל?... רק כשעברו ימים רבים והוא לא ראה אותה ולבו התמלא פחד אין קץ, אז העיז לשאול לאחותו, כמי שסח לפי־תומו, מפני מה לא רואים יותר את התופרת שלה, והוא ידע את הנעשה...

הוא לא התרגז; לא התאונן. רק החיים בשבילו לבשו קדרות. העסק חדל מענין אותו. אביו לא הרגיש כלום מהנעשה בנפש הבחור. אבל האם בעינה החודרת הבחינה את הענגה השוכנת על מצח בנה אשר לכאורה כלום לא היה חסר לו. היא לא ידעה את סוד כאב העלם, אבל באינסטנקט שלה היא נחשה כי מקורו באהבה מאוכזבה. אולי הוא מתביש באהבה שלא לכבוד משפחתנו, אמרה לעצמה; היא לא שאלה אותו דבר, ורק מני אז החליטה בנפשה שבכל המהירות

תמציא לו נערה הגונה שתשכיח לו את צערו... ולמה ללכת רחוק כשהאושר בשביל בנה עומד סמוך לידה? הלא היא גראסייה, בת שותפם, צעירה בת תשע עשרה, לבנת הפנים עם אודם־ורדים על לחייה ושערות־זהב לה, משפחותיהם קשורות בקשר העסק והידידות... האם לא מן השמים זוגו אותם? והיא סובבה את הענינים במהירות כזו שהדבר יצא לפועל במשך חדש ימים.

עמנואל התנגד בתחילה. הנערה אינה מכוערה כלל וכלל, אבל הוא ראה אותה כמה וכמה פעמים ושום נטיה לא התעורר בקרבו אליה... ובכל זאת, איך לעמוד בפני הפצרות האם? באיזה אמתלא להשתמט? ומה לקוות עכשיו אחרי שאהובת־נפשו היתה כבר לאחר? להשאר רוק לא יתנו לו. אשה זו או אחרת, מה יצא מזה? בלב ריק הוא נתן את הסכמתו לכל...

אבל בשעה זו, כשהעבר מתיצב לנגד עיני דמיונו בבהירות מבהילה, כמה הוא מתחרט על חולשתו באותה שעה! הנה עומדת לימינו, לא זאת שהוא חלם עליה; אלא אחרת שהוא אינו מרגיש לה, שמגע־ידה לא יעבור בגופו רעד חשמלי של אושר, שעיניה לא תלהטנה אף זיק אש לתוך נפשו... ולזרה זו נתן הוא להרתיק את עצמו בכבלי־נצח...

וככה, בשביל כל המסובים, היה האושר המלא חוגג את נצחונו בבית הסואן מרוב גיל וצהלה, מנגינה ורעש המחוללים ושיחות עליזות של המוזמנים לבושי הדר ועדויי־עדיים היושבים לצדי האולם רחב־הידים. ובשביל הזוג הצעיר היו שעות של ענויים ויאוש אין־קץ. יושבים איש על יד רעותו, אבל רחוקים ומתרחקים זה מזו בכל כח מרירותם, שתי נפשות אלו לא ידעו כי בכל זאת אחיות הן, כי רגש אחד משתף אותן, מאחד אותן בתוך צרור הצער הגדול והאכזבה הגדולה של החיים, איש מצדו...

* * *

עברו שמונה ימי החתונה. בין גראסיה ועמנואל הסתדרו למראית־עין היחוסים הרגילים שבין איש לאשתו. צעירים היו יותר מדי ותמימים יותר מדי שיערימו להראות על רגשות אהבה אשר חסרה מלבם; אבל די הבנה טבעית היתה להם כדי שלא לתת לזר לחדור לתוך הסוד שהפריד בין שני הלבבות... עדינותו ופשטותו הצנועה של עמנואל היו צריכים להפליא את גראסייה לו לא היה

לבה ושכלה תפושים לרעיון אחר; כי לא כגבר המושל על אשתו היו יחסיו אליה, אלא כמתוך חובה, בלי כל רגשות סוערים, ואף בלי רגש כלל. והיא גם לא שאלה את עצמה אם זה לא בא לו מתוך קרירות גמורה, בכלל, רחוקים היו מהבין איש את נפש רעהו.

חפשים נשארו שני הלבבות גם בתוך השלשלת המקשרת את שני הגופות. ובהיות ושום השתפכות הנפש לא היה ביניהם, ושיחותיהם היו על ענינים בנליים, כל אחד המשיך לחיות בתוך החלומות שלו. אבל, בעוד שעמנואל היה הולך אל השוק ועניני העסק לכל הפחות השתיקו לרגע את הכאב הגדול, נשארה גראסייה בבית בלי שום הגנה נגד המחשבה האוכלת אותה. ויש שהיו לה ימי כעס וטירוף־הדעת, שבהם היו עיניה נוצצות כמו משגעון. כלואה בחדרה, פניה נחבאות בתוך הסדינים, היתה אז בוכה ומתאנחת שעות בלי הפוגות. בימים כאלה, כשהיה עמנואל נכנס הביתה, איזה רגש של תיעוב וגועל כמעט גופני היה ממלא אותה.

בשביל הכל היה יכל להיות נעלם מצב־רוחה. אבל מעיניה החודרות של אֵם עמנואל דבר זה לא יכל להיות נסתר לעולמים. היא הרגישה בזרותה של כלתה; היא התבוננה אל הקרירות שבחיי הזוג; הופתעה על ידי ברק־התיעוב שנוצץ לפעמים בעיני העלמה; וחשד מכאיב הלך וגדל בקרבה עד שהיה לודאות. אין ספק: אשרו של בנה האהוב היה מדומה. וסכנה ארבָה למנוחתו. סוד ארור היה בלב גראסייה... מאז, התחילה היא בהתמדה להתבונן בשרטוטי פניה המשתנים לרגעים ולרשום בזכרונה כל סימן לא טבעי.

פעם היו שתיהן יושבות על הגזוזטרא הפונה אל הרחוב. בוליסה־אורו היתה סורגת גרב, וגראסייה שותקת, היתה מתוך פזור הנפש מביטה אל העוברים ושבים. פתאום, חמותה ראתה אותה קמה מבוהלת ממקומה ומצטמדת אל המסמכה של הגזוזטרא כשראשה וחצי־גופה כפופים לצד הרחוב, כאלו נפשה יצאה במבטה... כנראה, העלמה הרגישה מהר את הזרות שבתנועתה, וכמבוישה היא שבה למקומה. אבל חמותה עקבה בקצה העין את הכוון שנתנה לגופה, והיא הספיקה לראות בסוף הרחוב צעיר אחד עובר לדרכו כשהוא עוד מפנה את מבטו לצד הגזוזטרא...

בהתאפקות שהיתה בה מעין גבורה הסתירה בוליסה־אורו את רגש הזעם שהיה עומד להתפרץ מתוך לבה. זה היה בשבילה מכה

עצומה. בין המשפחות של מעמדה צניעות הנשים היא כל כך בלי־פגימה וכבוד המשפחה כה קדוש, שלמראה זה כל רגשי הכעס והעלבון אשר יכולים למצוא מקום בלב אשה ובלב אם הצטברו בתוך נפשה בסערה.

היא רצתה לדעת פשר הדבר. כל כחות שכלה החודר התרכזו סביב נקודה זו. כשוטר־חרש מלדה היא עקבה את צעדיה, והכרחה להודות לעצמה ששום עוך לא היה בכפה. אז הבינה שבודאי הסוד נמצא ב ע ב ר ה של כלתה. היא חפשה בחיי הנוער של גראסייה, היא חקרה ודרשה, עד שסוף־סוף, מפי כובסת שגרה פעם בחצר אחת עם הורי גראסייה, היא ידעה את המעשה. דוד אלמלך, בחור יפה, היה רעה וידידה מנוער, וכל גרי השכונה היו מביטים עליהם כעל חתן וכלה בעתיד.

אם כן, איפוא, האהבה ההיא לא נשכחה מלב האשה הצעירה ובחיק בעלה עצמו היתה היא מחממת שלהבת זרה זו? האשה הישרה הרגישה בזה חלול כל כבוד המשפחה, עלבון חמור וגם אסון הנשקף בכל רגע לבנה. היא לא שאלה את עצמה אם כלתה איננה יותר מעוררת רחמים ממה שהיא פושעת אחרי שסוף־סוף היא לא עשתה שום נסיון להתראות עם אהוב־לבה מלפנים. היא ראתה רק זה שגראסייה שונאת את בנה, את בנה החכם והטוב, ושברוחה לפחות היא בוגדת בו. ואז התחילה לרדוף באף־נקם את העלמה. אשה טובה זו, המלאה אהבת הבריות, נהפכה לתלינית מדעת.

היחסים בין חמות לכלתה בנקל מאוד מקבלים צורה של איבה גלויה. בעבודת הבית, בהחלטות על בקורים, בכל פרט ופרט של חיי המשפחה. כמו מאליה באה ההתנגשות בין רצונה התקיף של מי שהיתה גברת־הבית היחידה לפנים, ורצונה של החדשה הבאה גם היא בתוקף זכותה; בין האם שהיתה עד כה שלטת על נפש בנה והכלה שתפשה את לבו ומושלת בחושיו. מאליה מתפרצת הקנאה בלב הראשונה המרגישה שנס ליחה ובכל זאת היא לא זקנה עדיין, כלפי הצעירה המלאה כח ורעננות ואהבת החיים. וכל מאד לחמות המתאכזרת למרר את חיי כלתה על ידי דקירות־מחט של רמיזות חודרות ולפעמים גם בשימת־דבה.

אבל אמו של עמנואל לא מתוך קנאה ולא לשם אכזריות סתם התכונה ברדפה את כלתה. מלבד שנאת כל רמאות שהיתה לה טבע

שני, היא חפצה להשפיל את גאותה, להביא נוחם וחרטה בלבה, להראות לה את גודל החטא שבאהבה אסורה זו. התחילה אז פרשה של עלבונות קטנים יום־יומיים, רמיזות המובנות לשתי פנים, פזור תהלות לבנה הראוי "לבת מלך". גראסייה הרגישה יותר ממה שהבינה את כל הדקירות האלה. לראשונה היא בזה להן, כמו שבכלל היתה מתיחסת באפטיה גמורה לכל מה שמחוץ לחייה הפנימיים. אבל לבסוף, היא לא יכלה לעמוד בפני בליסטראות של שנאה תמידית זו, מתוך רגש של מרירות וכעס אין־אונים. היא בכתה במסתרים. אל מי תתאונן? אמה, אשר באה לבקרה פעם בשבוע, היתה חלשה מכדי להגן עליה. עם אביה, קר המחשבות ותקיף הרצון, קשה היה לה לדבר על דברי־לב... אולי אל בעלה...?...

היא דחתה תיכף רעיון זה. כי אם באמת, כפי שהיא הרגישה סוד לבה הכמוס היה ידוע לחמותה, בירור־דברים קצר בין האם והבן היה יכל להביא עליה שואה... האם קשה היה לזקנה להטיל בלב בנה את הארס של חשד וקנאה, אחרי שהיא, כפי הנראה, ידעה פרטים רבים מחיי נעוריה וגם שם דוד אלמלך לא היה זר לה? מי יודע את אשר היה מוכשר אז לעשות גבר זה בחמת־קנאתו? ואז התלקחה בלבה שנאה מעורבת בפחד נגד בעלה, ומשטמתה היתה כל כך עזה ובולטת שלא מידיעתה, וכה נוצצת מתוך עיניה, שכמעט לא יכלה להסתיר אותה מעיני רואים. רק עמנואל, בהיותו על פי רוב מפוזר הנפש, לא ראה את ברק השנאה הלוהט בעיני אשתו.

אבל פעם קרה מקרה שמשך גם את תשומת־לב עמנואל. הוא היה בא לאכול את ארוחת־הצהרים בעוד שאביו היה על פי רוב נשאר בחנות... בשביל דבר שלמעשה לא היה לו שום ערך, פרצה מריבה בין החמות וכלתה. הוא היה אז קורא עתון. מלים אחדות מצד אמו העירו את תשומת־לבו. מלא השתוממות, הוא הביט בפניהן של שתי הנשים. עיני שתיהן ירו זיקים, וגראסייה, אחרי שהשיבה במלה עזה לחותנתה, פרצה בבכי ממושך...

דממה השתררה בבית. עמנואל התאמץ להרגיע את שתי הנשים, ואחרי איזה רגעים, מתוך בטחון שזה מאורע משולל־ערך ושהעננים התפזרו כבר, הוא יצא ושב לעבודתו.

אבל במשך היום עלה במחשבתו זכר המאורע של הצהרים שלום המשפחה, מנוחתה הנפשית של אמו האהובה היו יקרים לו, וגם לאשתו, בהיות לו לב טוב ורך, רוצה היה ששום ענגה לא תערפל את חייה. היה לו לפעמים מוסר־כליות בהרגישו שאת אושר האהבה אין הוא יכל לתת לה לעולמים, כי בלבו היה טמון הכאב בל־ירפא של אהבה אמללה אחרת וזכר אותה הנערה שזופת הפנים... אבל גם היא, כנראה, לא דרשה זאת מידו והסתפקה במה שיכולה לקבל ממנו, והמאורע של היום הזכיר לו הרבה פרטים שהפיצו אור פתאומי ומעורר־דאגה על היחסים שבין שתי הנשים. אולי באמת היה מחובתו להתערב בדבר בטרם פרצת־השנאה תגדל במשפחה ותמרר את חיי אמו היקרה וחיי הנערה אשר גורלה קשר אותה בגורלו?

הוא ידע שבאותו היום גראסיה לא תהיה בבית, כי הגידה לו שעליה ללכת לבקר את אמה. הוא מצא דרך לעזוב את החנות שעה לפני שקיעת החמה, והלך הביתה. את אמו הוא מצא במטבח כשהיא בוחשת בתוך אלפס של רפה בעזרת המשרתת. הוא קרא לה, הכניס אותה אל החדר הסמוך לחדרו ובקש אותה לשבת, כי דבר לו אליה.

האם היתה מופתעה קצת אבל הבינה תיכף שהשיחה הרצינית היתה צריכה להיות בקשר עם המעשה של הצהרים. היא התכוננה לברור־הדברים כשבלבה מתפללת לאלהים שישים מלים בפיה בכדי שלא להכאיב את לב בנה יחידה.

— גראסייה עוד לא שבה? שאל עמנואל.

— רק לפני שעה היא הלכה אל אמה, השיבה האם, ובודאי לא תשוב לפני הלילה.

היא לא ידעה שגראסייה היתה אז בבית. היא הלכה אמנם לבקר את אמה, אבל על פי מקרה לא מצאה אותה ושכה הביתה. חמותה והמשרתת היו עסוקות במטבח; היא עברה דרך האולם הרחב ונכנסה לחדרה מבלי לפגש את מי שהוא. לא הרגישו בבואה. היא השתטחה על ספה והתעמקה במחשבות נוגות. דלת החדר היתה פתוחה למחצה, ופתאם היא שמעה שמדברים בחדר הסמוך. הטתה אזן ובתמהון שמעה את קול בעלה המדבר עם אמו; מבלי לכון לזה ומבלי לזוז ממקומה היא הקשיבה לכל השיחה.

בהרגישה שהשיחה היתה צריכה להתיחס אליה, גראסיה רעדה מהתרגזות פתאומית. הוי! באותו הרגע מה שנאה היא את בעלה הבא בחשאי מבלי ידיעתה לדבר עליה עם אמו!

— אמי, התחיל הצעיר, את אוהבת אותי, הלוא כן? ושלום המשפחה הלוא יקר ללבך; ומדוע אפוא קרה המקרה הזה היום?

— הנך נותן ערך יותר מדי לדבר פעוט, כחשה האם.

— לא, אמי, אין זה מאורע בודד, יש לי הרגשה זו... זה סימן לא טוב...

— ולמה אינך שואל על זה את אשתך? אמרה היא... או אולי כבר נדברתם שניכם...

— אמי היקרה, השיב עמנואל; הלא את יודעת אותי; את יודעת שלו היה כזאת, כי אז הייתי תיכף עם התחלת השיחה מגידו לך.

מבטה עטף אותו, כלו ספוג גאות־אם וחבה עמוקה.

— כן, בני, היא אמרה, אתה גלוי־לב וישר־לב... לו היו סביבותינו הכל כמוך!

— הכל? שאל העלם, ומי בתוך משפחתנו אינו מדבר אמת?

בוליסה־אורו התאנחה מבלי להשיב.

— דברי, אמי! בקש הבחור, הלא אם יש לך מה להתאונן נגד גראסיה, הגידי נא זה בגלוי לה בעצמה, ילדה היא וללמוד מפיך היא זקוקה. ואני בטוח שהיא תשמע למוסרך. הלא רמאות וכזב אין בה...

האם עשתה בידה תנועה של יאוש ואחר־כך זזה ללכת באמרה כמתחננת:

— תן נא לי, עמנואל, לשוב אל המטבח. הרבֵּה תשרף...

אבל הבחור החזיק אותה בכנף־מעילה.

— אמי, אמר לה בקול רציני מאד, אני מכיר אותך היטב. יש בלבך איזה תלונה קשה נגד מי שהוא בבית. הגידי, אמי, האני העלבתי אותך במשהו?

— לא, בני...

— אם כן, היא?

— לא, אותי לא העליבה.

— ואת מי?

האם לא יכלה יותר להתאפק, ובקול רועד:

— אותך היא העליבה! היא קראה כשדמעות נחנקות בגרונה, אותך היא מעליבה, בני, את הטוב שבבחורים, את מלאך ה' צבאות זה!... ואת זה לא אוכל לסבול...

עמנואל הביט בפנים של תמהון אל אמו. הוא לא הספיק לשאול פשר־דבר, כי בינתים כעסה זנק כמו שטף מים שהסכר שלו נפרץ.

— לא אוכל להתאפק עוד, אתה צריך לדעת את אשר לפניך, כי גבר אתה ולא ילד, לבה לא נכון עמך... שוגה היא באהבה זרה... אהבה שהיתה לה בנעוריה בית־אביה לעלם אחד נשארה בלבה... עדין היא חושבת בו, בוכה לזכרו... אמרתי לשתוק, לא להכאיב את לבך אבל לא אוכל, לא אוכל לראות לנגד עיני דבר בליעל זה...

עמנואל התאדם והחויר חליפות, ולסוף הוא שאל בקול רפה:

— הגידי לי רק זה, אמי, האם היא התראתה... עם העלם ההוא?...

— לא, השיבה היא, היא גם לא נסתה זאת, את זה אוכל להגיד בבטחה, אבל יומם ולילה לבה ומחשבותיה נתונים לו; ואם קל לה להסתיר את אשר בלבבה ממך הטוב והבוטח והישר באדם, אשר את הכל אתה דן לפי לבך הטהור, ממני לא נעלמו דמעותיה ורגשותיה וגם...

עמנואל הפסיק אותה בתנועת־יד תקיפה, הוא עמד מלא־קומתו לפני אמו, ולפתע הוא קרא בקול חזק:

— ומה בכך אם היא אהבה פעם ועוד לא יכלה לשכוח אהבתה?

תמהון אין־קץ נשקף מעיני בוליסה־אורו,

עמנואל פסע פסיעות אחדות לאורך החדר כשרעד מזעזע את גופו.

— ומה בכך? הוא שנה, האם היא יודעת, האם את יודעת את מה שנסתר עמוק בלבי אני, גם כן?... האם אתם יודעים שגם אני אהבתי וזכר האהבה ההיא עוד לא נמחה עדיין מקרב לבי?

האם הרגשתם כלכם את הענויים שסבלתי כשהכרחתם אותי לנשואין אלה?... האם יכלתם להבין את הצער והמרירות הממלאים את הנפש כשעל ידך, כשבחיקך עומדת, לא אותה הבריה הנפלאה שאודותיה חלמת, כי אם זרה אשר נימי הלב לא יחרדו לעומתה?... הוי, אֵם! בכה לא בכיתי כי הלא גבר אני, אבל יש שאני חש כמו נחלי־דמעות שוטפים מלבי אל גרוני...

ובקיצור, בהתלהבות עצבנית, הוא ספר לאמו על אהבתו להנערה התופרת ועל מה שהפריד ביניהם; והוא סיים בקול מתאפק:

— והיא, גראסייה, נערה רכה זו, עברה ממש אותם מדורי־הגהינם, אותם הענויים עצמם מבלי שתוכל לשפוך את לבבה לפני מי שהוא? רק אני, רק אני אוכל להרגיש עכשיו, מתוך מה שאני סבלתי, את גודל הכאב אשר קרע את נפשה יום־יום... ואני עִוֵּר, לא ראיתי, לא הבנתי לה... אוי, המסכנה, אוי, האמללה!...

ובמשך רגעים אחדים הוא לא פסק מלאמר:

או, פוב'ירה! פוב'ירה!...[1]

ובקולו היה רועד רגש של חמלה עד אין קץ.

לו לא היו האם והבן אחוזי־הקדחת של הוידוים האלה כי אז היו בודאי נדהמים לשמוע מהחדר הסמוך את קול הבכי העמוק, ההיסטרי כמעט, שהתפרץ מגרונה של גראסייה בו ברגע שהמלים ההם יצאו מפי בעלה.

עמנואל התאושש פתאום וקרא:

— האמיני לי, אמי, זה עון... חאלהים לא ירשה כזאת, אין רשות! אין רשות לחטט בתוך הלב פנימה... את הגוף אפשר להכניע, אך את הזכרון אין יכולת לאיש לשעבד!; אין גם להלחם נגדו...

ובשימו ידו על כתף אמו, אמר בקול תחנונים:

— אמא, על תשנאי אותה!... רק רחמי, רחמי עליה בעל בת־חולה!...

וכמו להסתיר את התרגשותו, הוא עזב את החדר, עבר במרוצה את ה"ורנדדו" וירד אל הרחוב.

בוליסה־אורו נשארה רגעים אחדים תפושה בעשתונותיה, בסוף היא מחתה דמעה המתגלגלת על לחיה, וקול צעדיה נשמעו כשהיא מתרחקת בכבדות כאלו קפצה פתאום זקנה עליה.

1) אומללה!

* * *

מי יכל לתאר את המערבל של רגשות שונים ומתנגדים שהתרוצצו בלב גראסייה בשעה שדרך הדלת חצי־הפתוחה היא האזינה לשיחה? רגזי התענינות, תמהון והתרשמות מלאו אותה זה אחרי זה, טלטלו אותה בחזקה, עמדת עמנואל כלפי אמו, התודותו את כאב אהבתו הנסתרת קרעו לעיניה חלון אל נשמת בעלה אשר עד הנה היתה לגמרי בלתי ידועה לה; והרגש הנפלא של רחמים שבו בטא את חמלתו לה ולסבלה באהבת אח־לצרה זעזע אותה בכח כזה שלא יכלה להתאפק, ומבלי לזכור שקולה היה יכל להשמע, געתה בבכי גדול ועמוק, כשעה שלמה היא בכתה כשראשה טמון בכרה, ובפעם הראשונה, מאז חתונתה, בכיה לא היה רק בכי של יאוש ומרירות, מעין טעם של מתיקות ורוך התערב בדמעותיה, כאילו ההכרה שיש מי שסובל יחד אתה ונד לה הזילה קצת נחמה בלבה, והרגש של הבדידות הנוראה פג והלך־לו....

בערב היא לא יצאה אל חדר־האוכל, בעלה נכנס לראות מה אתה ומצאה שוכבת במטתה, בדאגה הביט בפניה החורים שאודם הדמעות לא סר מהן, ושאלה:

— ומה, גראסיה, את בכית?

היא קמה על מרפקה והשיבה עם מבט של תודה:

— טועה אתה, עמנואל; ידוע לך שהלכתי אל אמי, לא מצאתיה בבית ואלך לטיל קצת...אך בדרך חשתי עיפות גדולה וכאב נורא בראשי, שבתי הביתה, ומבלי שאפגש מי שהוא בפרוזדור, נכנסתי אל חדרי ושכבתי...

— ועכשיו?

— כאב הראש חלף... אבל אני מרגיש את עצמי כה חלשה... מוטב שאותר הערב על האכל; והמנוחה תועיל לי...

היא הביטה בפניו בבת־צחוק מבוישת על השקר הקטן שבפיה; ובעיניו ראתה מבט של חמלה כה עמוקה ששוב היא געתה בבכי.

בוליסה־אורו נכנסה בו ברגע אל החדר, היא התקרבה אל המטה,

— את בוכה, בתי? היא שאלה... או אולי את נוטרת לי על מה שקרה בצהרים?

בלי אמר, העלמה אחזה ביד חמותה, הגישה אל פיה והרטיבה אותה בדמעות.

* * *

שנוי עמוק בא ביחסים שבין שלש הנפשות האלה, וגראסייה הרגישה לאט לאט אותו.

מצד חותנתו פסקו הרמיזות הדוקרות, בלי חמימות יתרה אבל בפשטות ובמין חנינה סולחת, התאמצה היא להשכיח מלבה את זכר העבר של חכוכים.

עמנואל, התיחס אליה כאל חולה הזקוק לטפול עדין ורך. הוא כאילו נזהר מלנגוע בה, כמו פחד לעורר בה את רגש התיעוב שהיה מובן לו עכשיו. הוא, אשר מקודם כאלו לא הרגיש את מציאותה, היה כעת שם לב אליה בכל יום לראות אם פניה הוטבו, ושואל אם היה לה ליל מנוחה ואם דרוש לה דבר מה, כדי לספק אותו תיכף. גראסיה ידעה שהוא שדאג לזה שאמה תבא להתארח אצלם לחדש ימים בחשבו כי סביבה חמימה של אהבת־אם היתה מחלישה את רגש הבדידות שלה ונותנת קצת אורה לחייה. הוא הוא שהשפיע עליה להתענין במעשי הצדקה של אמו ולמצא ככה התעוררות, אהבת החיים ואהבת הבריות מתוך דושם הברכות החמות של האמללים הנעזרים על ידיהן. בכל דבר היה ניכר שרצון ורעיון לנגד עיניו: לרפא את לב האמללה, להסיר ממנה את הרגש של שנאה ויתמות, להראות לה שחפשיה היא ברגשותיה איזו שיהיו, ושאין כופה אותה ומחטט במסתרי נפשה.

בכל שבת אחרי הצהרים היה מנהגו ללכת עם אביו אל בית הישיבה הקרובה לשמוע שם דרשה או למוד, או לבלות בקריאה בבית את השעות שעד לפני מנחה. הוא לא הרגיש את הצורך להציע פעם לאשתו לצאת אתו לטיול, ולפתע, שבוע אחרי המאורע, הוא שאל את גראסייה, לתמהונה, אם רצונה להלוות אתו לטיול, ושמחה נשקפה בפניו כשהיא נענתה להזמנתו.

גראסייה אשר קומתה היתה בינונית, בעת לכתה על יד הצעיר גבה־הקומה, היתה נראית כנמוכה. בפעם הראשונה היא התבוננה אליו בהתענינות ומצאה שהיה לו גם תואר וגם הדר. היא שמחה

כשראתה שבכל הדרך מכרים וידידים רבים פגשו וברכו את בעלה לשלום בחבה ובכבוד בולטים, כאל איש האהוב על הכל.

אל בית המסחר שלהם היא לא הלכה זה יותר משנה. ופתאום התעוררה בה תשוקה לראות את בעלה בשעת העבודה, שנכנסה שמה, היא מצאה אותו כשהוא מוקף קונים ומתוכח באדיבות וטוב־טעם אתם. בו בזמן פקידי החנות ואפילו אחֶיה, היו באים אליו בכל רגע לקבל ממנו פקודות והוראות והוא נתן לכל אחד תשובתו כהלכה. אביו וגם אביה של גראסיה היו יושבים מן הצד, משוחחים בהויות העולם ומעשנים במנוחה את נרגיליהם, כמי שיודע שאין לו מה לדאוג להעסק הנתון בידים אמונות וחזקות.

לאט לאט היא התעניינה בחיים. רגש היתמות וההתמרמרות החרישית פג ועבר. בשעות המנוחה שלה, סרוחה על הדרגש כשעיניה היו חצי־סגורות, זכר דוד, אהוב־נפשה מאז, עם תלתליו הצהובים היה עולה לפעמים לנגד עיני־רוחה. אבל יש אשר על פי רוב דמות אחרת של גבר בעל שערות שחורות, היתה פתאום מכסה בהדר קומתה את הראשונה. ואם עמנואל היה בא באותו רגע, לא היה מפסיק את חוט־חלומותיה כי אם ממשיך אותם לפעמים. בצעדים קלים היה הוא נכנס כמי שמפחד להפריע מנוחת ילד חולה, מביט בפניה רגע ונעלם חרישית. וגם היא לאט לאט התיחסה אליו כאל רופא חביב המעורר אמונה ובטחון וגם הרצון לחיות.

לפעמים הם היו יושבים איש מול רעותו על הגזוזטרא, שותקים ושקועים בחלומות. היא על פי רוב היתה מתעוררת הראשונה ומסתכלת בפניו, כאלו עמלה לחדור לתוך נשמתו ולהבין לרחשי־לבו. בודאי הוא חולם על אהובתו מקודם, חשבה גראסייה, ורעיון זה, אשר היה צריך להיות לה אדיש לגמרי, היה מעורר בלבה אי־נעימות. היא התחילה אז להרגיש את קרירות היחסים שביניהם. למעשה הוא היה רך ועדין, יתר על כן; תשומת־לבה משכה אז העובדה שבזמן אשר עמנואל דבר עם אחרים היה נשקף מפניו כובד־ראש המהול בתוגה חרישית; וכשהיה פונה אליה בת־צחוק רכה האירה את עיניו עם אותו טוב־לב המלטף מתוך מבטה של אם רחמניה לילדה הסובל. אבל שום התקרבות אחרת לא היתה... כאלו אסר על עצמו אפילו מגע־ידה. ולגראסיה, אותה גראסיה אשר בעלה היה לפנים מעורר בה תיעוב, התרחקות זו לא נעמה ביותר.

* * *

היתה לה הזדמנות להרגיש פעם כי שנוי גדול נעשה בקרב לבה פנימה בלא־ידיעתה.

היה זה באותו היום שעל פי ההתעוררות לתנועה שהיתה מטלטלת אותה לפעמים עכשיו, היא רצתה לעזור להכובסת בעבודתה במטבח הגדול, על ספסל מרובע, עמדה הגיגית הגדולה של נחשת קלל וגראסייה, שרוולי שמלתה מופשלים עד למעלה מהמרפק, מול הכובסת, היתה בידיה הלבנות הענוגות מנענעת ומכסכסת בכל כחה את הלבנים בתוך מי־הסבון החמים; ותוך כדי כביסה וכסכוס, היא היתה שומעת לפטפוטה הכובסת, אשר הכירה אותה מילדותה, בהיותה גרת החצר ששם היתה דירתם לפנים, היתה מזכירה לה מזכרונות ימי הנעורים, מספרת על מעשיהם של בני השכונה, ולפתע היא הפליטה את הבשורה:

— המון בחורים משכונתנו נוסעים יום־יום לאמריקה למצא שם עושר, והתדעי? התנחשי, גראסייה, מי נסע אתמול גם הוא? את זוכרת את אותו הבחור שהיה גר בחצרנו ושחק אתך יחד, את דוד אלמלך?... הוא נסע גם כן לאמריקה.

היתה זאת הפעם הראשונה שהזכירו לפניה את שם אהובה מלפנים, היא התאדמה רגע ושאלה רק אם אמו נסעה גם היא אתו... ואחר־כך הסבה את השיחה אל ענין אחר. בעצמה התפלאה איך שהבשורה הזאת לא זעזעה אותה. כהרף־עין עברה לפני עיניה תמונת הבחור צהוב־התלתלים, ותיכף התפזרה כמקסם־שוא. מיתרי־לבה לא רעדו ואפילו, כעין הרגשה של שחרור באה לה אחרי שמעה את החדשה הזו.

באותו הרגע היא הבינה שחלום הילדות חלף עבר לו, וכששמעה את קול בעלה הבא לארוחת הצהרים ואומר שלום לאמו בהכנסו, ונימי נפשה ענו לעומת הקול הזה ברעד של שמחה, אז היא הבינה כי אותו, את עמנואל זה, את הטוב באנשים היא אוהבת...

* * *

אבל, אהה! הרבה ימי יגון נכונו לה באהבתה זו, כי ביחד עם האהבה לבעלה חדר בקרבה גם רגש אחר, כשהיתה רואה אותו מתעמק במחשבות, תולעות הקנאה היתה מכרסמת את לבה... במי הוא מהרהר? שאלה את עצמה, בודאי לאותה הנערה שהיתה חלום־

נעוריו... ומרירות תקפה אותה, דמעות כעס אין־אונים שמו לה מחנק, איך להלחם נגד חלום, נגד דמות, נגד זכרון, נגד צל?... האם היה לה הרשות לזה? עוד צלצלו באזניה דברי עמנואל כשהיה סח עם אמו, באותו היום החקוק כה עמוק בזכרונה: "אין רשות לחטט בתוך הלב פנימה, את הגוף אפשר להכניע, את הזכרון אין יכולת לשעבד, אין גם להלחם נגדו!"

אבל, למרות הכל, היא לא יכלה... לא יכלה סבול רעיון זה, במהרה, חורון ירש בפניה את מקום צבע־הורדים, כאלו מחלה נסתרה אוכלת את אש נעוריה... ועקבות דמעה ונדודי־שנה נראו עכשיו יום־יום בעפעפיה האדומים, הנפוחים, בחצי המעגל הכחול המקיף את עיניה לבקרים.

ועמנואל עכשיו הרגיש בזה, אם גם רחוק היה מלהבין את הסבה. הוא אשר שמח לקראת הסימנים של התעוררות רוח אשתו, הוא אשר חשב כי כבר נרפאה לפחות מאותה ההתמרמרות החולנית נגד החיים, ראה בתמהון ובצער שבים אליה אותם הימים של התרגזות תוססת, אותם המבטים של טירוף־הדעת, ועכשיו הדבר היה מכאיב את לבו. האם עוד תתעורר בה אותה השנאה הכבושה לו? קשה היה לו כעת רעיון זה, והוא התפלא בעצמו לראות שדאגותיו אלו העסיקו אותו לפעמים גם בשעות העבודה.

* * *

פעם אחת בלילה היו הם בחדרם. היה זה בסוף הקיץ. הלבנה היתה במלואה. דממת־שקט עמוקה עטפה את החצר הגדולה שלפני הבית על שכניה שנרדמו. הוא נגש אל החלון הרחב הפתוח, התכופף קצת וסמך את מרפקו על דף החלון כשלחיו נשענת על כף ידו.

גראסייה שכבה עוד מלפני זמן והוא חשב שישנה היא. מחשבות נוגות תקפו אותו אודותיה, מראה פניה, העצובים עצב מרוגז, של הימים האחרונים עמד לנגד עיניו, והוא שאל את עצמו מה לעשות לה ואם אין מרפא לנפש חולה זו...

פתאום חרד וילפת בהרגישו נשימה חמה סמוך ללחיו, וקולה של גראסייה נשמע בנעימה של תלונה מיואשת עד כדי רחמים:

— הגד את האמת, עמנואל; במי אתה חושב כרגע?... האם לא באותה הנערה שזופת הפנים?...

עמנואל נדהם רגע על סוד עברו הגלוי לה; הוא שתק מרוב הפתעה, היא התפרצה אז בבכי, ובשטף מלים מקוטעות:

— אמת, אמת הוא כי אין רשות... אין רשות לחטט בתוך הלב פנימה... נגד הזכרון אין להלחם... אבל אני איני יכולה, עמנואל... אני איני יכולה!...

הוא לא שאל מי שם בפיה המלים האלה שבהן השתמש הוא בשיחתו עם אמו, אבל מבוכתו סרה, הוא הביט עליה ברחמים אין־גבול להם, והשיב במנוחה עצובה:

— טועה את, גראסייה, עליך דוקא הייתי מהרהר, על אותו הרגז הבלתי־מובן ששב לעכור את רוחך... אמרתי נרפאת, והנה מחלת העבר שבה במשנה תוקף...

היא הפסיקה אותו בכח, ובתפשה בידו:

— אינך מבין, אינך מרגיש, — היא קראה, — שלאותו העבר אין כבר זכר בלבי?... שאותך, רק אותך אני אוהבת?... אבל עכשיו, הוי, אלי! מחלה אחרת מכרסמת אותי, משגעת אותי, הקנאה! כן, עמנואל, אני מקנאת, ואתה אחראי לזה, יען כי אני מרגישה שבך הזכרונות לא פסקו... בלבך יש רחמים עלי... רק רחמים... ולא זאת אני מבקשת מידך, עמנואל... לא זאת!...

נפעם, הוא הביט בפניה הנמוגים בדמעות, בפניה היפים אשר אש הרגשות שרפה רגע את החורון של הימים האחרונים, העלתה בלחייה את צבע הורדים שוב, המלים: רק אותך אני אוהבת! צלצלו עמוק בנפשו והד ענה לעומתן... כזרם חם עבר בעורקיו, ובו ברגע הרגיש שהעבר נמחק, שהפצע הגלד, ושאת האשה הזאת, הנרפאה על ידי גודל החמלה שבו, רק אותה הוא אוהב...

הוא לָחַץ אותה אל לבו בכל חום נעוריו השבים לתחיה, ואמר:

— הרגעי, גראסייה! גם לכח העבר יש גבול, החיים הם יותר חזקים מהזכרונות, והחיים הם אַת, יקירתי, אהובת־נפשי לעולמים!...

תיקון שגיאות

עמוד	שורה	במקום	צריך לקרא
9	16	או שלשה	או שלש
10	27	החוגגת	החוגגת
12	1	שונח	שונה
14	19	רחב השרולים	רחבת השרולים
17	שלפני האחרונה	אלהו אלה	אלה ואלה
26	1	ומתנדנד	והתנדנד
40	שלפני האחרונה	נוכחותה	נוכחותו
47	14	נותנות להן	נותנת להן
56	3	בכתבי	מכתבי
66	28	לא לי יסוד	לא בלי יסוד
"	בהערה	כמובן	במובן
82	26	שהמשפה	שהמשפחה
117	19	עיניה—עיני יונים	עיניה—יונים
126	17	העיקר החוא	העיקר הוא
130	8	שהתסלסלו	שהסתלסלו
132	3	שהיתה	והיתה
142	14	בכעס עצוב	בכעס עצום
164	בהערה	מעורב	מעורבת
187	16	לא יעבור	לא יעביר
"	אחרונה	לו לא היה	לו לא היו
198	שלפני האחרונה	תולעות הקנאה	תילעת הקנאה

המחיר 375 מילים

בית־דפוס „אמנורת" תל־אביב רח' הרצל 68

הבאדל הלבן